

Gogoetak aitzineuskararen berreraiketaz: konparaketa eta barneberreraiketa

JOSEBA A. LAKARRA
(EHU)

Abstract: Reflections on proto-Basque reconstruction: comparison and internal reconstruction

Since Basque is a language not genetically related to its neighbours in historic nor prehistoric times, the study of its prehistory has been and still is a matter of considerable interest and debate amongst linguists and amateurs both locally and elsewhere. In this work I propose some reflections on the two classic techniques for the study of language prehistory (comparison and internal reconstruction) and I review some relevant applications that have come about since 1950.

The first part deals with the basic notions on which Historical Linguistics is based (comparison, reconstruction, phonetic laws and above all the arbitrary nature of linguistic signs, which makes us reject chance as the basis for our discussions). I then review (1) Martinet's and Mixtelena's classic (internal) reconstruction, (2) the application of glottochronology (Tovar) to the study of Basque's relationships, (3) macrocomparison (Greenberg) and its supposed consequences for Basque prehistory and (4) the (internal) reconstruction of the proto-Basque canonical root (Lakarra 1995, etc.)

It seems obvious that whereas comparison —regularly performed by amateurs and effected without following Historical Linguistics' general criteria— has turned out to be unfruitful, internal Historical reconstruction, on the other hand, has shown substantial evidence of its explanatory validity and its capability to face the numerous problems still remaining in this area of study.

0. Laburpena:

1. Hizkuntzen historiaurreaz eta berreraiketaz;
2. Lehen barneberreraiketaz: eredu klasikorantz;
3. Glotokronologiaren laguntzaz;
4. Makrokonparaketa eta euskara;
5. Bigarren barneberreraiketa: erro egitura;
6. Aitzineuskara zaharraren erro egituraren berreraiketaren ondorioak;
7. Azken gogoetak;
8. Bibliografia.

1. Hizkuntzen historiaurreaz eta berreraiketaz

En otras lenguas se han escrito la *Iliada*, el *Quijote*, la *Divina Comedia*, pero la lengua vasca tiene una epopeya propia: la de su conservación desde los tiempos prehistóricos y ser el archivo del pueblo vasco. Esta epopeya, misteriosa e implícita en los vocablos, se manifiesta en las etimologías (Tovar 1959: 116).

1.1. Hizkuntzalaritzaren barnean eta beronen historian berreraiketak duen tokia bitxia da: Saussure *Memoire*-eko berreraikitzailearen bitartez bertatik atera delarik hizkuntzalaritza osoa, egungo egunean ez da ikerketa alor zabal horren zati anitzetarik bat baizik, enborretik urrutien den txikietarik gainera Haudry-ren ustez (1990: 35).¹ Jatorrizko hizkuntza, zeinetarik sortu diren hizkuntzen edo dialektoen sorburua eskuratzeko —zati bat bederen— azterketa diakronikoa dugu berreraiketeta. Hasiera batetik oraindik izankizun zen zientzia baten ariketa gisa ulertu zen berreraiketeta; hizkuntzalaritzaren sorreraz geroz, berreraiketeta hizkuntzalaritza diakronikoren ariketetarik dugu. Bertan fonologian eta morfosintaxian hizkuntz-esparruan gordetzen bada ere lexikoan, *realia*-ren azterketaren bitartez hortik aldentzen delarik. Izan ere “paleontologia linguistikoak” [‘linguistic archeology’ deritzo Haas-ek (1969: 14)] berreraikitako hizkuntzaren hitzunen zibilizazio materiala, erakundeak eta kultura aztertzen du, hitzunez, amankomuneko garaiaren datazioaz edota aitzinaberriaren kokaguneaz hipotesiak eraikiaz (Haudry 1990: 33-34).² “The usual technical term for this method is simply the ‘comparative method’ and the usual technical term for what can be reconstructed of the ancestor language is ‘protolanguage’ laburtzen du Haas-ek (1969: 14).³

Hizkuntzen historiaurrea ezagutzeko bide honen barnean, bada, bi gailu edo bi bide ditugu: konparaketa eta barneberreraiketeta.⁴ Lehendabizikoa, noski, delako hizkuntzarekin erka daite(z)keena(k) eskarzen d(it)u; bigarrena hizkuntza bat bakarra edo bakartua denean erabili beharra dago, batez ere.

(1) “Paradoxe de l’histoire de la linguistique, c’est par sa forme la plus complexe, la plus élaborée, qu’elle a commencé: par celle qui se fonde sur plusieurs autres, et qui n’en fonde aucune” gehitzen du Haudryk (ibid.).

(2) “Bien entendu, la recherche prend alors un caractère pluridisciplinaire, mais le linguiste en reste le maître d’oeuvre, puisque la notion de base, celle de “communauté linguistique” relève uniquement de sa discipline” (ibid.). Haudryk (cf. 1990: 54) eta zentzuzko edozein berreraikitzailek ez du ametsik egiten “bigarren graduko” (berreraikitako lexikoaren gainean eraikitako) hipotesi horiei buruz. Hara Dixonek Renfrewz diokuna: “A similar date [aintzinindoeuroperaren fetxaketaz ari da] is suggested by the archaeologist Renfrew (1987) in a work which has received wide publicity; the author has an agile mind but lacks an appropriate training in the methodology of historical linguistics for his work to constitute a linguistically significant contribution to the debate” (1997: 48, 15. oh.).

(3) Proto- konparaketaz eta pre-language barneberreraiketaz lortutakoari deitu ohi zaio (cf. Crowley 1992: 90-91 eta 122; Fox 1995: 150; Campbell 1998: 202).

(4) “The ‘prehistory of languages’ is not to be confused with a different topic which might be called the ‘prehistory of language’. Among other things, the latter would inevitably involve us in the problem of the origin of language” diosku Haasek (1969: 14) eta famatua da Parisko Hizkuntzalaritza Elkarteak gai honetaz hartu zuen aspaldiko erabaki hura. Haasek, bidenabar, gizakiak bi milioi urte edo izaki, “This means that language may very well have been slowly evolving over hundreds of thousands of years” uste du; Dixonek (1997: 2), aldiz, ehun bat mila urtetan edo.

XIX. mendean aintzinindoeuoperarekin lortutako garaipenaren ondoren, norbaitek pentsa zezakeen hizkuntzalariak ez zirela geldituko munduko hizkuntza guztien historiaurrea argitu arte. Alabaina, aitzinhizkuntza horren ikerketan ondoko hizkuntzen lekukotasun ugari eta aberatsak garrantzia handia izan zuen, inoiz lekukotasun idatzirik ez zuen edo urri zuen hizkuntzaren historiaurrea egiterik ez zela pentsatzera ere iritsiaz,⁵ hizkuntza idatzia *hizkuntza* jator bakartzat hartuaz;⁶ hau, ordea, zuzendu da dagoeneko, horietan ere ikertzaile berriek alor zahar eta garatua-goetan landutako metodoak ezartzean kalitate bereko emaitzak erdietsi dituztelarik. Berreraiketa eta metodo konparatuaren erabilerak hedadura orokorra izateko pairatu zuen esames garrantzitsuena, halere, besterik genuen: delako “hizkuntza primitibotetan” lege fonetikoek ez zutela indarririk zioen, alegia; lehenago Sapir eta Bloomfield-ek⁷ egin bezala, horrelako bereizkuntzarik ez dela oraindik orain aldarrikatu beharra dute hizkuntza eta familia ezezagunagoetako berezilariek (hara Baldi 1990ko zenbait esaterako) eta gure artean Mitxelena *Fonética histórica vasca*-ren hitzaurrean [1961] sineskeria hori espresuki eraso beharra ikusi zuen:

Como alguien podría dudar de que tal regularidad sea observable en una lengua “primitiva” como la nuestra —siempre quedan por ahí gentes así—, aduciré, por más que sea innecesaria, la autoridad incontrastable de Sapir: “Is there any reason to believe that the process of regular phonetic change is any less applicable to the languages of primitive people than to the languages of the more civilized nations? This question must be answered in the negative. Rapidly accumulating evidence shows that this process is just as easily and abundantly illustrated in the languages of the American Indian or of the Negro tribes as in Latin or Greek or English” (*FHV*, 15, 5. oh.).

Besteren ariketa edo aplikazio den bezainbatean, berreraiketa linguistika teorikoren morroi bilakatzen da eta honen eta linguistika deskriptiboaren aurrerapenen zordun dira datu aurkikuntza eraldatzailerik izan ez duten familietan, 1917tik eza gutzen den hititaz geroztik gauza berri handirik izan ez duen indoeuoparrean, esaterako (cf. Haudry 1990: 38).⁸ Inon egitekotan, menpekotasun hau berreraiketarako tipologiarenaganako izan behar duen arduraren nabarmentzen da, dela hizkuntzen egi-

(5) Horrez gain, jakina, konparazioa lanabes bakartzat hartzean historiari izateko aukerarik ere iragartzen ez zaien isolatu ugarien kasua genduke, euskararekin berarekin inoiz gertatu bezala; ikus Lakarra 1997 laburpen baterako.

(6) Lakarra 1997a-n aritu naiz idazkerak aurkezten dituen zenbait arazoz (eta ematen dituen zenbait aukeraz); bertan Campbell (1990) jarraituaz erakusten denez inoiz (hizkuntza mayekin, esaterako) Europako hizkuntzekin bezalako filologi lana egin liteke. Ikus orobat Haas (1969: 21, 8. oh.) eta, batez ere, Goddard (1973 eta 1990) hizkuntza algonkinoen lekukotasun idatziatarako.

(7) “I hope, also, to help dispose of the notion that the usual processes of linguistic change are suspended on the American continent (Meillet and Cohen, *Les langues du monde*, Paris 1924, p. 9). If there exists anywhere a language in which these processes do not occur (sound-change independent of meaning, analogic change, etc.), then they will not explain the history of Indo-European or any other language. A principle such as the regularity of phonetic change is not part of the specific tradition handed on to each new speaker of a given language, but is either a universal trait of human speech or nothing at all, an error” zioen erdialdeko algonkinoari buruzko bere lanean (apud Haas 1969: 23).

(8) Cf. Lakarra 1997a (§ 2.2. “Datu gehiketa eta ulerpen hobekuntza”) eta hor aipatzen den Schmidt 1992.

turaz dela haien aldaketaz erakusten duena jarraiki, hizkuntza naturaletan kausi litekeenaren aurka ez doazen egiturak eta bilakabideak proposatuaz.

Bai barneberreraiketa eta bai konparaketazko berreraiketa metodo enpirikoak dira, ez metafisikoak (cf. Mitxelena 1963:):⁹ alde batetik, benetako hizkuntzetako benetako datuetan oinarritu behar dutelako eta beren balioa hizkuntza horietako formak azaltzean ikusten delako hain zuzen; bestetik, guxkienetan bada ere, inoiz berreraiketa zuzenean erdiets daitekeen edo ezagut daitezkeen gertakariekin pareka daitekeelako. Hori da latina eta aitzin-erromantzearekin jazotzen dena. Beste zenbait kasutan hori ez da gertatzen, euskaraz adibidez. Halere, ondoko hizkuntza hauetarikoko batzutan datu berri esanguratsuak sor daitezke, bihar-etzi aurreko berreraiketen alde edo kontra lehen jazo bidetik; aski izan bitez, bi adibiderik klasikoena: hititaren lekukotasuna Saussureren indoeuroperazko “coefficient sonantiques” direlakoez, edota Ventries-en desziframenduaren ondoren mizeniko irakurriberriak mende honen erdialdera emandakoa hura gabe berreraikitako aitzingrekeraz.

Honelako kasu zoriotsuetan lehenago burututako berreraiketen egokitasun orokorraren alde etorri direnez eta etorri diren neurrian lekukotasun berriok, izan gaitzke seguru edo pozik berreraiketa metodo eta irizpideen balioaz.¹⁰ Pena da, nola ez!, linguistika diakronikoari falta zaion hainbat datu jasogabe galtzea; halere, honek ez du ukatzen zientzia honen zilegitasun eta enpirikotasuna, hain zuzen ere datuen morroi baita eta ez asmakerien menpeko.¹¹

1.2. Konparaketarako baldintzak. Hizkuntz zeinua Konparaketaren oinarri

“Gramatika konparatua” deritzogun zientzi-sailaren helburua hizkuntza ezberdinen arteko erkaketen bitartez hizkuntz aldaketen historia egitea da. Konparatzaileak kasu bakoitzean miaturiko gertakarien artean kausitu behar du zer den antzinako hizkuntza bat eta bakarra nahita nahiez suposatzen edo eskatzen duena, hots, zer den areagotuz joan den desberdinketa baten ondorio gisa antzina hizkuntza soil gisa mintzatzen zenaren zatikatzetik datorrena. Hau da, alorrari axola zaizkion fenomenoak ezinbestez beren buruak azaltzeko etorki bera eskatzen dutenak dira.

Meilletek zioenez bi eratako konparaketak dira: a) lege unibertsalak bilatzen dituztenak; b) ondorio historikoen xerka doazenak. Bata eta bestea bereizteko berak

(9) Euskal linguistika diakronikoan bi garai bereizten dituen obra Mitxelenarena dugu (*FHV* eta 1950-64 bitartekoez batez ere), noski, Trasken berrikitan zenbait makrokonparaketa-zalari gogoratu behar izan dien bezala; hemen ere, bestetan bezala, legea ez ezagutzeak (edo ezagutu nahi ez izateak) ez bide ditu erruak zurrizten, jakina. *Linguas y protolenguas*-ek, bestalde, argiro erakusten du edozein zientzia alorretan ariketa eta teoriaren artean den ezinsaihestuzko lotura; ikus § 2-ko hasierako aipua aitzineuskara berreraikiaren eredutasunaz.

(10) Cf. “Les méthodes ne valent que par rapport à leur objet, et les formes appliquées d’une science par leurs résultats” (Haudry 1990: 54).

(11) Haudryk egoki burututako berreraiketen segurtasunaz ez du zalantzarik, bai aldiz aitzinformen garaikidetasunaz: “Mais cette certitude se limite à l’existence de la forme elle même; elle ne s’étend pas à ses rapports chronologiques avec d’autres formes reconstruites” (1990: 39). Honetaz landa, berreraiketan *argumentum ex silentio* delakoa erabiltzerik ez dela markatzen du; izan ere, ez da sinesteko (ez onartzeko, cf. haren “Une illusion de la reconstruction”, *BSL* 1975) aitzinhizkuntzan esaldi motaren bat edo paradigman bat falta zela gu ez garelako gai berreraikitzeke datu edo trebetasun faltaz.

honako adibideok dakartza *La méthode comparative* klasiko ezinutzizkoan (19__):¹² mundu osoan dira animaliak gizakiak bailiran jokaten duten animalia ipuinak. Kontu hauek beren artean konpara daitezke formak, izaerak, erabilera eta, oro har, animalia ipuinen teoria orokorra lantzeko; Propp-ek (*Ipuinaren morfologia*-n) dakizuenez erakutsi zuen munduko ipuin harrigarri guztietan pertsonaien funtzioak behin eta berriz errepikatzen direla eta beren kopurua 31koa dela: hurruntze, debeku, galdeketa... gaiztakeria... heroiaren erreakzioa, itxuraldaketa, zigorra, ezkontza. Guztiak ez dira beti batera agertzen baina agertzen direnean ordena horretantxe agertzen dira. Pertsonaien paperak ere berdin muga litezke: kontrakoa, emailea, laguntzailea, printzesa, agintaria, heroea, sasi-heroea, zazpi, hain juxtu. Eskema antzekotasunak gorabehera, bi ipuin ez dira, besterik gabe, etorki berekoak. Alabaina, indoeuropar mitoak azter bagenitza, batez ere betierekotasunari dagozkionak, bestelako ondorio-etara iristen gara. Beharbada edari batez hori jaresteak ez du ezer berezirik; baina horrekin batera herri indoeuropar guztietan dupin handi batean egin behar dela (gogora *Asterix*), jainkoen eta deabruen arteko borroak eta beste hainbat xehetasun bat datozenean, orduan hau ez da halabehar hutsa.

Meilleti eta alorreko tradizio hoberenari jarraiki, Touratierek (1990: 16hh) “la comparaison génétique ou historique ne se fait pas n’importe comment” gogoratzen digu, erregela zehatz horiek osatzen dutelarik metodo konparatu historikoa.¹³

Lehen araua, oinarrizkoa, ez gutxi-gora-beherako antzekotasunak baizik eta forma eta esanahizko korrespondentziak bilatzea dugu. Izan ere, ofizioko ez denak beti ulertu ez arren, korrespondentzia erregelez dihardu konparatistak eta ez antzekotasunez. Honela, lat. *fero* “nik daramat”, sanskr. *bhārami*, gr. *pbero*, esl.zah. *bero* eta gainerakoekin doa, ez nolabaiteko antza dutelako hasierako kontsonanteek (ezpainkariak dira

(12) Bidenabar, komeniko litzateke ahalik eta lasterren argitaratzea aspalditik Mari Jose Kerejeta eta Blanca Urgellek burutua duten euskal itzulpena.

(13) Ross-ek eta Durie-k (1996: 6-7) honela formalizatzen dituzte metodo konparatuaren urratsak: “1. Determine on the strenght of diagnostic evidence that a set of languages are genetically related, that is, that they constitute a ‘family’; 2. Collect putative cognate sets for the family (both morphological paradigms and lexical items); 3. Work out the sound correspondences from the cognate sets, putting ‘irregular’ cognate sets on one side; 4. Reconstruct the protolanguage of the family as follows: a. Reconstruct the protophonology from the sound correspondences worked in (3), using conventional wisdom regarding the directions of sound changes, b. Reconstruct protomorphemes (both morphological paradigms and lexical items) from the cognate sets collected in (2), using the protophonology reconstructed in (4a); 5. Establish innovations (phonological, lexical, semantic, morphological, morphosyntactic) shared by groups of languages within the family relative to the reconstructed protolanguage; 6. Tabulate the innovations established in (5) to arrive at an internal classification of the family, a ‘family tree’; 7. Construct an etymological dictionary, tracing borrowings, semantic change, and so forth, for the lexicon of the family (or of one language of the family)”. Beraiek aitortzen dutenez, bestek bestela laburtu arren guztiek antzera batean burutzen dute ariketa.

Bost “misunderstandgs” ere aipatzen dituzte (1996: 4-6) metodo konparatuaren inguruan: 1) meto-
doak hizkuntza indoeuroparretan izan duen aplikazioarekin identifikatzea (Szémerenyi-ren liburu ezagu-
nean gertatu bezala); 2) metodo konparatua lexikoestatistika eta glotokronologiarekin nahastea; 3)
“mass comparison” delakoarekin nahastea (nahaste hau “a more dangerous one” dela dioskute); 4) meto-
do konparatua eta fonologia eta gainerako alorretako konparaketa tipologikoak nahastea eta 5) hizkun-
tzalaritza diakronikoan eta antropologian edo arkeologian “metodo konparatuak” duen esanahia
berdintzea.

guztiak) baizik eta esanahi bera izateaz gain, latinezko *f-* bati sanskrito *bb-*, grekeraz *pb-* eta eslabiera zaharrea *b* dagozkiolako enparatutako hitzetan. Are gehiago, inoiz itxuraz anomaliaren bat denean (lat. *nebula*-n *b* dakusagu, sanskr. *bb* eta grek. *pb*-ren aitzinean) erakutsi izan da hainbat aldiz hor ere korrespondentzia formula heresia dugula, hitz barneko eta ez hasierako ingurune horri dagokiona, alegia.¹⁴

Arau honen garrantziaz jabetzeko hara Meilletek famatu egindako indoeuropearazko “bi”-arekin gertatua:

SKR	GR	LAT	ARM	
d(u)va	dyo	duo	erku	“bi”

Itxura batean, antzekotasun hutsez arituaz, sanskrito, grekeraz eta latinez ez da arazo larriarik ez hasierako kontsonanteetan ez gainerako soinetan, berberak edota oso hurbilekoak baitira; armenieraz, ordea, gauzak oso bestela dira eta antzekotasunen arabera epaitu beharko bagenu morfema hori (eta hizkuntza bera!) ez dela gainerako kide eta ahaide esango bide genuke. Alabaina, *erku*-n lehen bokala protesi erregularra dela, hizkuntza horretan eta armenierako formaren eta gainerako hizkuntzetako arteko diferentziak beste hainbat hitzetan (cf. Touratier 1990: 18) aurkitutako berberak direla jakinik, ondorioak oso bestelakoak dira: morfema horiek kognadoak ditugu eta hizkuntzak eurak ahaide. Alderantziz, euskarazko *hoge*i eta bere ustezko ordain zeltekin (gal. *ugeint*, korn. *ugens*, bret. *ugent*) jazotakoa ere ez da ahaztekoa: Tovar eta “eskuzabal” zenbaitek horien antzean (eta herri zeltek hedatu omen duten hogeinakako kontaketan) oinarriturik euskarazkoa mailegutzat jo zuten; kontua da *hoge*i-rekin antzen bat duten formak oso berriak direla (Erdiarokoak), berriegiak 1.000 edota 1.500 urte lehenago euskarak aitzinzeltetik (**wi-kenti*) har zitzakeenean horrelatsu izateko: zorigaitzez, antzekotasunak behar ez direnean (garai modernoetan) eta diferentziak haiek beharko liratekenean (aitzineuskara eta aitzinzeltan) gertatzen dira.¹⁵

Bigarren araua ere Meilletengandik datorkigu: “La différence de sens entre les mots rapprochés doit être expliquée par des raisons précises” (Touratier 1990: 19) eta, gainera, arrazoi horiek paralelo ongi lekukotuak beharko dituzte, semantikan ez bai-

(14) Analogia eta mailegaketaren eragina korrespondentzia erregularrekin ez nahastea izan da neogramatikoek konparatzaileei ezarritako helburu nagusietarik; salbuespenak ondoren azaldu behar ziren lege meharrago bezala tratatzeak eta ez eta lege zabalagoen edota metodoaren beraren deuseztatze gisa (cf. Mitxelena 1963 Adradosen aurka) ekarri du ez soilik lege fonetikoaren garapena (Grimm-en legetik Verner-enera dagoena, demagun) edo metodoaren finkatze eta sendotzea baizik eta analogiaren eta mailegaketaren azterketaren aurrerapena ere. Hala izan da neogramatikoen ikerketa asmoa hedatu den tradizioetan; gurean, Schuchardtek “Euskal Herrian zorionez ez da lege fonetikorik” behin eta berri aldarrikatu ondoren, ez erregularitasun fonologikoaren, ez analogiaren, ez maileguen bilakabide estrukturalaren ikerketa aitzinatu zen gehiegi Mitxelenaren lanen aurretik (cf. hemen § 2). Bidenabar, logikak eta historiografiak agiantzen zuen legez, analogia ez zen izan Mitxelenak berariaz tratatu zuen alorra eta orain ere ezin esan asko jorratzen denik, hizkuntza eransle batean zeresana izan lezakela pentsatzea-ri zilegi baderitzor ere.

(15) Ikus Mitxelena 1964: 49 (eta gero De Hoz 1981 eta Gorrochategui 1987) zelta hizkuntzetako formek, soilik euskararekin izandako edozein kontakturen ondoren, pairatu dituzten aldaketa ugari eza-gunetarako.

tira beti erdietsi ahal forman lortutako erregela hertsia (cf. Benveniste 1959a eta 1969, Blust 1987, 1988, etab.).

Lehen ipuinen ikerketan bezala, hizkuntzak begiratzean ere horietariko batzuen artean adierazleen gertuagoko edo urrutiagoko konkordantziak ediren daitezke; konkordantziotarik zenbait ezin azal daitezke noizbait izan ez balitz hizkuntza guztiok jarraitzen duten forma bakarra. Demagun hizkuntza erromanikoetako izenordain sujetoen kasua:

	NI	HI
errumaniera	eo	tu
espainiera	yo	tu
frantses zaharra	jo	tu
italiera	io	tu

Ez da inongo arrazoi orokorrik hitzegiten duen pertsonak eta hizkuntza talde oso batek bere buruari *eo*, *io*, *jo* edo *yo* bezalako deituez deitzeko; urrutiegi *jo* gabe *ich* da alemanieraz, *ja* errusieraz edo *ni* euskaraz; beste hainbeste entzulea *tu* deitzeko. Izan ere, errumanieraren, italieraren, frantses zaharraren eta espainieraren fonologi sistemetan diren elementuak ugari dira eta beren arteko ia ezin kontaahala konbinaketa onartzen dute. Esanahi bera adierazteko hizkuntza batek baino gehiagok konbinaketa berera (edota etorki beraren bitartez azal daitezkeenetara) jotzen badute, gertakari honek azalpena behar du.¹⁶ Oro har, hotsen naturaren arabera hitzen zentzua azaldu nahi izan dutenen saioek (Astarloa eta Errorenak gure artean) ez dute ezer erdietsi (cf. Gomez 1997a eta hango bibliografia). Izan ere 1) esanahi bera giza-hizkuntza anitzetan soinu eta soinu bilkura anitzez adierazten da, 2) hitzen soinuak mantenduaz esanahiak alda daitezke, 3) esanahiak mantenduaz hotsak alda daitezke. Alde honetatik ezin ezer espero, beraz, naturalismotik abiatutako azalpen historiko-etarako.

Bestalde, esperientziaz dakigu hizkuntza bat era aski ezberdinez hitzegiten dela; are era ezberdinagoak eremu zabalean hitzegiten bada eta areago kontuan harturik erabili izan deneko garaiak oro, ezberdintasun hauek gainera beti gehitzera baitoaz. Hortaz, bi hiztun taldek modu berean edo itxuraldaketaz modu bakarrera eraman daitezkeen eretan hitzegiten dutela aurki bageneza, bi hiztun talde horiek hitzegiteko forma bakar baten tradizioa jarraitzen dutela ondorioztatu beharko dugu.¹⁷

Zentzua eta soinuak elkarri naturazko loturaz atxikiak balira eta ez tradizioz, hitzarmenez edo egiunez, orduan hizkuntzalariak Meilleten 1.ko konparaketa mota

(16) Hurbilketa hau funtsezkoa da alorrean eta azken urteotako eztabaida interesgarrienen iker-tzaileek berriz hartu behar izan dute mintzagai; ikus Nichols 1992, 1996 (eranskina), Ringe 1995, 1996, 1998 (eta honen lanei Manaster Ramer, eta Greenbergegek egindako erantzunak) eta, hurbilago eta egokiro Igartua 1996a. Lehenagoko oihartzunetarako ikus hemen § 3 osoa eta Bender 1969 eta Campbell 1973 bereziki.

(17) Goiko hizkuntza erromanikotako adibideetara bihurtuaz, halabeharrez ezin azal lau hizkuntzatan *yo*-ren antzeko formak agertzea; askozaz nekezago horri bigarren pertsonako batasuna ere erantsirik.

(lege unibertsalak bilatzen dituen) baino ezingo luke egin. Baina hain zuzen ere, horrela gertatzen ez delako, eta hizkuntz zeinua arbitrarioa delako du bere lekua hizkuntzalaritza historikoan metodo konparatuak.

Meilleten beste adibide klasiko batekin jarraitzeko, har bitez zenbakien izenak frantsesez, italieraz eta espainieraz:

FR.	IT.	ESP.	EUSK.
un, une	uno, uno	uno, una	bat
deux	due	dos	bi
trois	tre	tres	hirur
quatre	quattro	cuatro	laur
cinq	cinque	cinco	bortz
six	sei	seis	sei ¹⁸
sept	sette	siete	zazpi
huit	otto	ocho	zortzi
neuf	nuove	nueve	bederatzi
dix	dieci	diez	hamar

Era honetako antzekotasunak ezin izan daitezke halabeharrez, kasualitatez. Are gutxiago lehen hiru hizkuntzen arteko ezberdintasunak beti korrespondentzia eredu tinko batzuetan sar daitezkeenean, haien eta laugarrenaren artean gertatuaren aurka: *huit / otto / ocho*-ren alboan *nuit / notte / noche*, *lait / latte / leche* eta beste asko ditugu. Lehendabiziko mementutik hemen garbi dago zein den bide zuzena konkordantziok azaltzeko, baina soilik fonetikazko korrespondentziak dira fruituak ematen dizkigutenak.¹⁹ Xehetasun apartek birretsi egiten dute segurtasuna edota susmo sendoak sortu, hobe: esanguratsua da hiru hizkuntzek bereiztea mas. / fem. 1.ko zenbakian eta ez beste inon.

Honen guzti honen ondoren esan beharko genuke frantsesezko, italierazko eta espainolezko (nahiz familia horretako este hizkuntza askotako) zenbaki izenak tradizio beretik datozela. Bi eratakoak izan daitezke tradizio horiek: a) hiru hizkuntzak datoz etorki beretik (hiruretarik bat ere ez delarik etorki hori) edo b) bi hizkuntzak hirugarrenetik mailebatu du. Nola kasu honetan hau ez den egia ezin baitira hizkuntza batekoak ere besteetarik sortu, (a)-ko azalpena beharko dute.

Eman diren adibideetan konkordantziak ugariak eta korrespondentziak errazak eta osoak ziren eta ez da beharrezko hizkuntzalari trebätua izatea hortaz ohartzeko. Alabaina, norbaitek pentsa lezake arrazoi osoz, gauzak ez direla hain begibistako hizkuntzek denboran eta eremuen aldetik urruti izaki. Hara kasurako:

(18) Oinarri-oinarriko zenbakietarik izan ezarren honen mailegu izaera ez da *bake* edo *domeka*-rena bezain arazogabea: zaharra izatera ***zek* edo ***zetz* behar luke eta berria izatera ez dakit zergatik galdu duen azken txistukaria.

(19) Campbellek (1998: 146-7) ondoko laurok ematen ditu eskuliburuetan zerrendatu ohi diren metodo konparatuaren hasarritzat: (1) "The proto-language was uniform, with no dialect (or social) variation", (2) "Language splits are sudden", (3) "After the split-up of the proto-language, there is no subsequent contact among the related languages" eta (4) "Sound change is regular". Alabaina, iruditzen zait azken hau ez dela soilik "extremely valuable" baizik eta metodoaren beraren oinarri.

SKR	GR	LAT	ARM	EUSK
d(u)va	dyo	duo	erku	bi
tráyah	tres	tres	erek	hirur
catvárah	téttares	quattuor	cork'	laur
páñca	pénte	quinque	hing	bortz
sát	heks	sex	vec	sei
saptá	heptá	septem	ewt'n	zazpi
ásta	ókto	octo	ut'n	zortzi
náva	ennéa	nouem	iun	bederatzi
dáça	déka	decem	tasn	hamar

Izan ere, lehen aipatu kasuetan —italiera, espainiera, frantsesa, errumaniera, etab.— konkordantziak erraz azal daitezke: hizkuntzok mende luzez latina hizkuntza zuen erromar inperioaren parte ziren lurraldeak populatzen izan dituzten herrienak dira. Latinak, dakigunez, lekukotasun abondo du, eta oso ezaguna da. Esan dezakegu, bada, lehengo forma guztien arteko konkordantzia guztiak latinezko *ego* eta *tu*-tik datozelako azaltzen direla. Konparazioz lortu dugun etorki beraren frogantza bermatzera dator honela azalpen historikoa. Alabaina, horrek ez dio hizkuntzazko frogari ezer gehitzen. Alde batetik, hori gabe ere hizkuntzek jatorri berbera zutela frogatua genuen; bestetik, hizkuntza horietariko bat erromanikoa ez izatea gerta zitekeen, lehen erromar inperioa eman zen zenbait eremutan (Grezian, Ekialde hurbilean, Afrika iparraldean, Britania Handian) horrela agitzen baita; orobat kontrakoa ere: hizkuntza erromanikoak hitzegiten (izan) dira inoiz erromatar inperiorik izan ez zen eremu zabaletan Ameriketa, Afrika eta Asian. Beraz, hizkuntzen ahaidetasuna frogatzeko aski da metodo konparatzailearekin eta soilik berak segurta lezake.

Paradigmaren bigarren adibidera bihurtuaz, ikusi dugu, lat., gr. eta sk-ren arteko erlazioak argiak eta armenierarekikoak erabat ilunak izan arren —ia hau eta euskararen artekoak adina—,²⁰ azken honen zutabe arretaz miatuaz konkordantzien froga balioa areagotu egiten dela. Gertakari horri orain gehi geniezaioke “3”-an eta “4”-an grekerak eta sanskritoak plural marka arrunt eta familian hedatuak (-s) dituzten bitartean, armenieraz horien kognadoek -k' daramatela, hizkuntza horretan burutu den lege fonetiko partikular batek hala eskaturik. Areago dena: armenieraz nahiz gainerakoetan “5”-etik aurrera pluralerako nahiz genero moziarako aldaezinak dira; berriz ere, ez euskarazkoak.

Hizkuntza batzuen artean baldintza anatomiko, fisiologiko, psikologiko orokorrek azaltzen ez dituzten edota historiak eta kulturak eragin ez dituzten berdintasunak izatea da etorki bera erakusten duena. Metodoaren arabera, gramatika konparatuan gertakari bereziak dira ahaidetasuna probatzen dutenak, arrazoi orokorren batek azal ezin ditzakeenak. Proba garbiak izaten dira bat datozenean morfologiako ablaut, alternantzia eta enparatuko bariazioak: fr. *est* / *sunt*, gazt. *es* / *son*, it. *é* / *sono* (< *est* / *sunt*; cf. alem. *ist* / *sind*). Hizkuntza i.e. guztietan “izan” aditzean *es-* / *s-* alternantzia da erroan eta *-ti* (s.) / *-enti*, *-onti* (pl.). Hortik at ez da horrelakorik inon kausitzen. Gertakari

(20) Vs. Harkisian.

hauek eta era honetan ezin eman daitezke halaberharrez bi hizkuntzatan batera; hortaz, guztiak dira mementu batean delako hizkuntza batek hartu zituen forma ezberdinak. Honako probak dira —eta ez egitura berdintasun hutsak—²¹ hizkuntz ahaidetasunak ezartzen dituztenak. Hots, bi hizkuntza ez daude genetikoki loturik esaterako soilik bietan SOV ordena azaltzen delako, edota ergatibo morfologikoa nahiz sintaktikoa dutelako edota morfologia eranslea zein isolatzailea izateagatik; bai aldiz x: x', y: y', z: z' ematen bada beren hotsen artean sistematikoki mailegatugabeko morfemetan eta paradigma gramatikaletan.²²

1.5. Barneberreraiketaz

Ikusi dugunez barneberreraiketa hizkuntza bat bakarra edo bakartua denean erabili ohi da, batez ere. Egia esan, ahaideak dituen hizkuntzarekin ere erabil daiteke eta erabili beharra izaten da inoiz barneberreraiketa:

Gaztelania.....> latina, alemaniera.....> aitzingerman., etab.

Zehatzago hitzeginaz, barneberreraiketa eta konparaketazko berreraiketa funtsean berdinarak dira eta bata bestearen eskutik joan ohi dira. Barneberreraiketara besteak ezin duenean jotzen da (zerekin erka ez denean) eta baita konparazioak ahal zuen guztia egin duenean ere. Horrela, ahaide gabeko hizkuntzez landa, barneberreraiketa erabili ohi da bi hizkuntzaren arteko eten luzea ematzeko edo, orobat, laburtzeko hizkuntzaren baten eta aitzin-hizkuntzaren artekoa edota bi aitzin-hizkuntzaren arteko jauzia.

Barneberreraiketak kronologia erlatiboak egiteko ere balio du:

1) ovus > huevo, ferrum > hierro	>	cuelgo
	coloco	
2) compárare > comprar, tábula > tabla	>	coloco

Fox-ek (1995: 145hh) eta hark baino lehen beste askok teorian eta praktikan erakutsi bezala, bere langileen artean Saussure gaztea (*Memoire*-eko hoge-i-hogeiabatekoa) duen barne berreraiketa hizkuntzen egitura ereduaren (*patterned*) zordun dugu, egitura horren zenbait alderdi hizkuntzen historiaren iraganeko garaiak zehazteko balia daitezkeen neurrian:²³

(21) Ezaguna da argudio tipologikoen pisua euskarari buruz egindako proposamen genetikotan; ikus Gómez 1989 eta Trask 1997. Ipar-Ameriketan ere gauzak antzera batean ibili direla diosku Mit-hunek (1992).

(22) Cf. "Thus principle, which came to be known as 'the regularity of sound change' is one of the truly great discoveries in the history of linguistics" (Haas 1969: 14). Ohar bedi honen gainean eraikitako metodo konparatuak eman diola hizkuntzalaritza historikoari bere "goren gradoa": "In a survey of scientific method it should serve as a model of one type of investigation, since no other historical discipline has equalled it" zioen Bloomfield-ek eta "In the course of their detailed researches Indo-European linguists have gradually developed a technique which is more nearly perfect than that of any other science dealing with man's institutions" (apud Haas 1969, *ibidem*).

(23) Gai klasikoa da, noski, berreraikia ixuraz bateratua dela, barneko dialekto eta kronologia bereizkuntzarik gabea... hots, benetako hizkuntzek berezko dituzten tasun funtsezkoak peitu dituelarik; askoren artean ikus bedi Dyen 1969.

The principles of Internal Reconstruction can be applied to phonological systems, and also to the structure of morphemes. This can, in a sense, be seen as an extension of the standard methodology of Internal Reconstruction presented earlier, which consists in the elimination of alternation by the reconstruction of a single non-alternating source. Here it is variations within systems and between different morpheme structures that are eliminated in favour of uniform patterns, and the consistent application of this principle results in considerable regularization and simplification (Fox 1995: 178).

Barne berreraiketaren izaeran bertan dugu beste hizkuntzetara jo gabe hizkuntza baten barneko eredu zenbaitetan, hizkuntza horren lehenagoko garaien bati buruzko frogak aurkitu ahal izatea. Egia osoa dio Foxek gertakari hau gauza ezagun eta berrikuntza gutxikotzat aurkeztean, hizkuntz hondarrak eta anomaliak hor baitira beti hizkuntz aldaketaren lekuko. Halaber, arrazoi du aipatzean barne berreraiketaren boterea anomaliak modu sistematikoan erabiltzetik datorrela eta ez dugu bere ondorioarekin ados izatea baino: "The principle is that regular changes within a language will result in systematic alternations between forms, and that examination of these alternations will allow us to recover the original state of affairs" (Fox 1995: 147).

Euskaran beste gutxitan adinako garrantzia duen mailegaketa eta ahaztu nahi ez ditudan lekukotasun akitaniarrak alde batera utzirik ere, badugu atzerago jotzerik benetako ahaideez²⁴ eskas izan arren. Metodo konparatua ez da hertsia hertsian hizkuntzen historiaurrea egiteko bakarra, erabiliena, boteretsuena edo ezagunena bada ere. Isolaturik diren hizkuntzetan batez ere, —baina baita beren lehen lekukotasunetarik familiaren aitzinhizkuntzarako bidai luze edo laburra egin nahi duten gainerakoetan— barneberreraiketa ezinbartzeko lanabes dugu, are historia barneko lekukotasun gabeko garaietarako: zer egin, esaterako 1545az geroztan lekukotasun haboro ez duen ekialdeko baxenafarrerarekin? Edota Amilletaren dotrinatik (1678) 1825ekora bitartean lekukotasunik ez duen Antzuolako hizkerarekin?

Erkatzen diren hizkuntzetan, gainera, barneberreraiketa nahiz konparaketaren aurretik nahiz ondoren egin ahal da.²⁵

Mitxelenaren metafora batez esatearren (eta berak ohartu legez, agian ez da metafora hutsa) "todo estado de lengua es un sistema ordenado que por su misma ordenación conserva registrado un mensaje que el paso del tiempo vuelve borroso e ilegible. Esta degradación, si no es necesariamente rápida, es continua y se prosigue incesantemente a medida que las unidades y la ordenación correspondiente a las nuevas estructuras van suplantando a las unidades y a la ordenación antigua" (1963: 11). Izan ere, hizkuntza batek, bere historiaren edozein garai eta egoeratan, komunikazio sistema izateaz gain bere iraganaren berri ere ematen digu.

(24) Hots, guztientzako aitzinhizkuntza berreraikitzen zein batabestearen arazoak konpontzen lagun dezaketenez.

(25) Ikus BIBLIO eta Campbell 1998 finougriozko adibide interesgarri baterako.

1.6. Aitzinhizkuntzaz

Edozein hizkuntza izan liteke besteren aitzinhizkuntza. Izan ere, denbora aski iragan ondoren hain hizkuntzaren ondokoak beren artean aski aldeniak izan litezke haiek erkatu eta guztien jatorrian dugun hizkuntza berreraikitzeke; bestalde, berreraiketa horren emaitzak ondokoetan ezagut litekeen materiala bil lezake. Hori bai, delako ondoko hizkuntzen bitartez berreraiki dezakegun aitzinhizkuntza ez da inoiz ere hizkuntza horren lekukotasun idatzietan kausitzen dugun berbera aitzinerromantzearen eta latinaren erkaketaren adibide famatu eta esanguratsuak dioskunez: forma eta ezaugarri asko, bereizkuntza garrantzitsu ugari, galdu egin dira ondoko hizkuntzetan eta, beraz, ezin berreskura litezke aitzinhizkuntzarako, ama hizkuntzan izan zirela segurtasun osoz jakin arren lekukotasun askeen bitartez: gogora latinaren deklinabidea izen morfologian edota hainbat denbora eta modu aditz sintetikoaren morfologian. Halere, egungo eguneko lekukotasun idatziak ahozko hizkerarekin eta hizkuntzaren osotasunarekin erka bagenitza, erraz ohartuko ginatete lekukotasun idatziek ere ez digutela ematen hizkuntza osoaren (dialekto ezberdintasunen, lexiko aldaketen, erregistroen...) berri. Gainera, kontuan izan bedi berreraiketak inoiz idatzi ez dena berreskuratzeko aukera ematen digula; izan ere, hori da bere helburu nagusia historiaurrea argitzera abiatutako ikersail legez.

Aitzinhizkuntza ondoko hizkuntz(ar)en lekukotasunean oinarrituaz berreraikitzen da, hasieran lekukotasun horretan kontraesanik gabeko alderdiak, garbienak, bilduak eta gero berreraiketa finduak analogiak eta bestelako etsaiek sortutako irregularitatea deseginaz ezkutukoagoa. Egin litezkeen konparaketa eta berreraiketa arazoizko guztiak egin ondoren eskuratua ondoko hizkuntzen eredu prototipikoa genuke, hots, aitzinhizkuntza deitu ohi duguna (Haas 1969: 31-33).

Orain aitzinhizkuntza eta ondoko hizkuntzak erka bagenitza ikusiko genuke azkenak beren artean ezberdin izateaz landa, berezi egin direla aitzinhizkuntzatik ere; bereizkuntza honi deitu ohi zaio "hizkuntz aldaketa". Aldaketa honetan fonologiak erregulartasun handia erakusten du, usuenik hizkuntzalariak gai direlarik hori gobernatzen duten "lege fonetikoak" antzeman eta zehazteko. Lege fonetiko horiek duten ahalmen jakingarria dugu aurreikuspenarena; ez dute, ez, etorkizuna aurreikusten korrespondentzia fonetiko ezagunak dituen hizkuntza bateko edozein kognadoren forma fonetikoa baizen. Gramatikaren enparatuko alderdiek (inflexioa, gainerako morfologia, lexikoa, sintaxia) ez dute erakusten fonologiaren erregulartasun berbera, edota gu ez gara antzemateko gai oraindik, hobe: "But since it has not yet become possible to make predictable statements about any of these kinds of changes, the verifiable regularity of sound correspondences is seen to be even more precious than it may have seemed at first" (Haas 1969: 33).

1.7. Berreraiketaz

Berreraiketa bat egiterakoan, dela konparatua, dela barneberreraiketa, pausu eta arau batzuk bete ohi dira:

1. Baldin eta H-tik atera badira H' eta H" eta H-ko *a*-ri H' eta H"-ean *b* eta *c* badagozkio, orduan $a = b = c$ berdintzen dira; alderantziz, H' eta H"-tik abiatzen

baga $b = c$ berdinketak aitzinhizkuntzako unitate bat, $*a$, definitzen du. Ohar bedi $*a$ ez dela a baina haren ordezt dagoela; postulatutako aitzinformak kasu askotan hizkuntzaren estatu batean ezagutzen ditugun egiazko formekin propietate homologoak dauzkate, ikusi bezala —horrela hititaren laringalekin edo grekeraren ezpainbelareekin— baina ez gehienetan (cf. latina eta aitzinerromantzea).

2. Hurrengo pausua estrapolazioaren bidez ematen da: H, hizkuntzaren delako estatu bat, ezagutzen ez dugunean, bakarrik H' eta H'' (hizkuntzaren ondoko egoe-rak) ezagutzen ditugunean eta H' eta H'' hauen formetan egokitasun erregularrak nabaritzen direnean, $*H$ aitzinhizkuntzaren aitzinformak postula ditzakegu.²⁶

Berreraiketari oinarrikoa da suposatzea fonema bat ezin zatika daitekeela edozein testuingurutan bi edo gehiagotan. Hau da, ezin esan daiteke lat. $a >$ gazt. a , e edo aitzineuskara $*o >$ zuberera o , u . Izan beharko du lat. $a >$ gazt. a / x_y eta lat. $a >$ gazt. e / x'_y' gehi AE $*o > Z o / w_z$ eta $*o > Z u / w_z$.²⁷

Bestalde, hizkuntza batean aitzinhizkuntzako bi fonema erabat batu badira —latinaren a luzea eta a laburra, demagun— testuinguru guztietan, ezin berreraiki daitezke harentzat biak, bat bakarra baizik. Gainera, berreraiketari sinpletasunaren postulatuekin dihardu: $b > f$ bezalako hots lege batek prozesu baten bi muturrak baino ez ditu adierazten; litekeena da, bada, batetik bestera oso bide ezberdinetatik iristea. Gerta daiteke ere zah. $b >$ berri b bezalako lege baten atzean $b > p > \dots > b$ ego-tea. Alabaina, inor ez da horrelakoak proposatzen hasiko bestelako argudio oso bortitzak ez baditu.²⁸

Oro har, soinuen arteko egokitasunek —hizkuntza bateko testuinguru artean nahiz konparazioan— garai zaharrago bateko fonemak definitzen dituzte: zenbat korrespondentzia hainbat unitate. Halere, batzutan egokitasun bakoitzagatik mekanikoki unitate bat berreraikitzen bada aitzinhizkuntzarako absurdoetara iritz gaitzke: gogora (cf. Mitxelena 1964) hizkuntza kartvelikoetan bost bokal edo gutxiagoko sistematarik hamarreko latinaren antzeko bat eraikitzeke Polack-en saioak. Euskaraz ere hotskidetasun irregularrak ditugu ondokoetan baina inork ez

(26) Bideabar, ez dira nahasi behar $>$ eta $<$ ikurrak. Lehendabizikoa kalkulu erregela bezalako da. Baldin eta badakigu lat. $o >$ fr. o (silaba azentudunetan), orduan *fortem*, *mortem*, *portum*, *sortem*-etik *fort*, *mort*, *port*, *sort* aterako dira. Berdin euskararentzat VnV $>$ VøV proposatzen bada, *ballena*, *arena*, $*gazta$ -na, $*ardano$ -tik nahi eta ez *balea*, *area*, *gaztae*, *ardao* aterako dira. Alderantziz ez da egia: hots, soilik *balea*, *area*, *gaztae*, *ardao* baditugu, horietarik ez da automatikoa aitzinformetara iristea, beste hainbat gauza segurtatu gabe. Egia esan, nahiz eta euskaraz VnV $>$ VøV eman dela jakin eta formok euki, etor zitezkeen fenomeno hori pairatu ez zuketean, $*baLea$, $*alea$, $*gazdae$ eta (disimilazioz) $*ardado$ -tik, demagun. Hemendik ikusten da aitzinformen interes bakarria benetako formak ahalik eta egokien eta errazen azaltzea dela; cf. Mitxelena 1963.

(27) Hemendik Boudak ezin erabilia euskarazko $b > m$ erregela *abeto > ametz* justifikatzeko (cf. Mitxelena 1950), erregela hori hitz hasierakoa baita funtsean; hitz amaierarako euskarazkoarentzat suposatu beharko lirakeen aldaketek ere ez zuten laguntzen, jakina.

(28) "Onarpen postuluak" (cf. Mitxelena 1963:) dioskuna zera da, hizkuntza bateko hots batek beste hizkuntza batean egokitasun bat baino gehiago badu, konparatzaileak berak hautatu behar dituela kide egokiak bestelako arrazoietan (semantikotetan, esaterako) oinarrituaz: cf. gr. *sákos*: ind.zah. *tvacas* baina gr. *sebo*: ind.zah. *ryab-* eta are gr. *seúo*: ind.zah. *cyav-*. Marka bedi hemen ez dela inongo tranparik: metodoak eskatzen diguna ez da hizkuntza batek beste ahaide batean egokitasun bakarria izatea, aitzinhizkuntza ondoko bateko testuinguru jakin batean hori izatea baizik.

du aitzin fonema ezezagunik edo berririk postulatu behar izan horietarako: B *lo*: G, etab. *lo*, baina B *narru*: G, etab., *larru* edota B *izter*: G, etab. *izter*, baina B *ule* / Gain. *ile*.

Izan ere, horrelakoak gutxi dira eta ez dira oinarririk sendoena konparaziorako. Uler bedi metodoaren indarra erregulartasunak kasualitate hutsez ezin gertatzen datzala; hobeko dugu, beraz, lekukotasun ugari berresten dituzten egokitasunetan oinarritu, ez besteetan.²⁹

Egokitasun edo korrespondentziak ezarri ditugunean hurrengo pausua aitzinhizkuntzako unitate abstraktoei sustantzia fonetiko eta forma fonologikoa ematea da. Horretarako hizkuntza edo hizkera erkatuetako gehienetan agertzen dena izan daiteke erizpide bat, geografi distribuzioa beste bat, hots aldaketan joera ohikoena ere hor da, etab. (ik. Crowley 1992: 90hh eta hemen beheaxeago)

Berreraikitzen diren fonemek eta, oro har, formek, benetako hizkuntzetakoek betetzen dituzten baldintzak bete beharko dituzte eta sistema bat osatuko ezagutzen diren hizkuntzek bezalaxe: gogora, adibide famatuena bide den indoeuropearen kontsonantismoari buruz Jacobsonek sortu eta beste hainbatek garatutako eztabaida (cf. Bernabé 1988 eta Igartua 1996b).

Bestalde, aitzinhizkuntzaren fonemen ezaugarri bereizleak zehaztea errazago izango da hura hizkuntzetarik gertu bada; bestela abstrakzio handiak egin beharko dira eta ilunago gertatuko. Mixelenak (1963) markatu bezala, ez da indoeuroparlarrien berreraiketak eta erromantzelarrienak erkatzea baizik: bigarrenak erraz asma daitezke nola ahoska baina ez besteak askotan.

Pausu oinarrizko hauetarik aurrera berreraiketean zailtasun eta arrisku ugari da: analogiaren eragina, alternatzen testuingu eta arrazoiak asmatzea, esanahiak zehaztea, kategoria gramatikalen ezarketa, sintaxia... Mailegaketak inoiz korrespondentzia faltsuak eta hortik etimologia faltsuak sor litzake eta baita jatorriko lexikoan gordetako benetakoak estali ere; arazoa ez da txikia ohartzen bagara frantsesaren hiztegian gutxiena dela haren aitzinhizkuntzatik, latin arruntetik, datorrena eta gehiena liburu-tako latinetik, alemanieratik, arabetik, gaztelanatik eta beste hainbat hizkuntzatik (cf. Meillet apud Touratier 1990: 21).

Berrikuntza paraleloek ere aitzinhizkuntzan han inoiz izan ez den ezaugarriren bat kokatzen eraman lezake hizkuntzalaria: sabaikariak latinez, euskalki guztiek diferentzia txikiekin duten artikulua aitzineuskar, esaterako (cf. Lakarra 1996:).

Korrespondentzia faltak ere burukomin eta kalapitarik sor lezake: "s'il n'y a rien à comparer, il est bien évident que la méthode comparative est désarmée et n'a plus rien à dire" (Touratier 1990: 23). Alabaina, hortik ez da jarraitzen aitzinhizkuntzan delako elementu hori ez zenik. Huts honen adibide nabarmena izan da (cf. 11. oh.) indoeuropear soilik paratxia zuela pentsatzea, ondoko hizkuntzetan subordinazioa

(29) Hau idatzi eta gero ikusi dut, harriduraz egia esan, Rebuschik (1999:) *i* eta *u*-ren bitarteko bokal bat proposatzen duela; alabaina, kognado gehienek ez dute lehen ezagutzen ez genuen oposaketarik (ez aitzinhizkuntzako) unitate berririk erakusten: *ile* / *ule* < **eule*, *utzi* / *itxi* < *eutzi*, *urten* / *irten* < *egorten*, etab.

modu diferentez egiten zela aurkitzean aitzinhizkuntzarako ezer ezin berreraikiaz. Baina ez da hizkuntza naturalik subordinaziorik gabe...³⁰

Analogiaren arriskuak ikus litezke *ene* eta *dauz* adibide ezagunak (cf. Lakarra 1997a, Mitxelena 1964) aztertzean. Oro har, aldaketa fonetikoak irregulartasunak dakartzkion bitartean sistemari, analogiak berdindu egiten ditu ezberdintasun zaharagoak. Berreraiketean ari denak kontuan izan behar du hots aldaketa bat gertatzen denean, hots hori agertzen zen kasu guztietan agitzen dela (testuingurua kontuan !) ez, aldiz, analogiaren kasuan. Hau fenomeno morfologikoa da eta hitz klase batzutan ematen da, baina ez besteetan. Ondorioak ezberdinak dira eta berreraiketarako balioa edo oztopo ere bai.

Alternantziak, hots aitzinhizkuntzaren fonologi sistemako unitateak ezagutu ondoren formetan zuten distribuzioa atera behar da oraindik (ik. Mitxelena 1963). Alegia, jakin behar da zergatik batzutan *cerrar*, *cerradura*, *pedregal*, *pedrea*, *portal*, *portero* eta besteetan *cierra*, *pedra*, *puerta*, etab. Kasu honetan eta beste askotan azentuaren arabera batzutan bat eta besteetan bestea, baina asmatu beharra dago aitzinhizkuntzan hotsek zuten distribuzioa eta baldintza multzoa. Hemen ere zenbat eta urrutiagokoa zen alternatziaren atzean zen legea, zailagoa asmatzen.

Esanahiaz zer esan! Benetako hizkuntzen propietateak izaki aitzinhizkuntzek, beren adierazleak ere esanahi zehatzak edota benetako hizkuntzetakoak bezain zehatzak beharko dituzte. Askotan hain ezbedinak dira ondoko hizkuntzetako forma kideen esanahiak non aitzinhizkuntzarako haien intersekzio moduko esanahia berreikitzean hau oso ilun eta zehaztasun gabea izan ohi den. Gramatika kategoriak eta sintaxiaren aldetiko bereraketak oso zailak direla garbi gelditu da aitzinindoeuropearaz egindako saioetan; aitzin-aitzineuskarazkoak ez dira oraindik ia hasi eta hemen ere ez bide dira gauzak errazegi izango.³¹

Aipatu ditugun zailtasunak eta beste zenbait nolazpait ematzeko berreraikitzaileak baditu zenbait erizpide lagungarri (inoiz ere erabat seguru gertatu ez arren).³²

1) aldaketa ohikoagoen irizpidea: baldin eta H-n *s* eta H'-n *b* baditugu, *b* > *s* baino naturalagoa da *s* > *b* eta hau hautatuko dugu hainbaterik hainbatean; orobat *n* > *b* edo *n* > \emptyset eta ez alderantzizkoak.

(30) Argudio tipologiko honetaz landa eman daiteke beste bat familia horretatik atera gabe: subordinazioa (erlatiboa, demagun) hizkuntza i.e. guztietan agertzea, nahiz eta modu diferentean, ezin azal liteke aitzinhizkuntzan horrelakorik ez izaki. Funtzioa eta forma berezi beharra dugu.

(31) Mitxelenak (1964: __) *gose* (iz.) / *gose* (adj.), *ilun* (iz.), / *ilun* (adj.) / *ilun* / (adlag.), etab. jatorrizko lexiko zaharrekoak direla eta antzekorik maileguetan ez dela aurkiturik aitzineuskaraz kategoria berezikuntzak inguruko hizkuntzetan bezain argiak ez zirela atera zuten. Dixonen (19__) analisia aplikatuaz aitzineuskararik zaharrean adjetibo kategoria berezirik ba ote?

(32) Ahapaldi hauetarako ikus Mitxelena 1963. Haasek (1969: 51-52) erakusten duenez, berreraiketa zaildu egiten da morfologian: paradigma osoak soilten dira batzutan eta ñabarragoak sortzen besteetan, lege fonetikoak aldatzera doazen (edo haiei aurre egiten dieten) aldaketa analogikoak abiatzen dira... "If the analogical leveling has been extensive enough, it will not be possible to find the solution by making a conventional phonological reconstruction of each term in a paradigm. Instead it may be necessary to make a series of hypotheses about the structure of the paradigm as a whole until a model is arrived at which comest nearest to explaining what is actually found in each of the daughter languages".

2) hitzak laburtzeko joera: Konposaketaren bat ez bada tartean, zaharragoak dira forma luzeenak, berriagoak laburrenak: *edo* > *o*, *deu* > *do*, *abate* > *ate*, *leben* > *len* eta *mahats* > *mats*, nahiz eta Schuchardt eta Boudari ez gustatu (cf. Mitxelena 1950).

3) Hitzen luzeraren erizpidea: Hitzen luzera hizkuntza baten forma kanonikotik gorakoa bada bi aterabide ditugu: a) maileguak dira, b) konposatuak (edo eratorriak), nahiz eta guk zatitzen jakin ez; erizpide honen garapenak dira, demagun Lakarra 1995 eta ondoko lanetan aitzineuskararen erroaren inguruan (cf. § XX).³³

4) Irregularitasunen erizpidea: Zenbat eta arrarago izan forma bat sistema baten barruan, hainbat eta zahar izateko aukera gehiago du forma horrek. Izan ere "erregularrak" gureztat (dugun gramatikaren eta historiaren ezagutzaren arabera) normalak suertatzen direnak ditugu, hots hizkuntzaren azken garaietan indarrean diren prozesu guztiak. Mitxelenak Lafon eta Orixerekin eztabaidatu *edun*-en lehenaldian, hark proposatu (c)-k beti izango du aukera gehiago —testuen lekukotasuna ere bere alde joateaz landa— beste bien (a) eta (b)-k baino:

A	B	C
<i>nenduan,</i>	<i>neban</i>	<i>nuan</i>
<i>genduan,</i>	<i>geban</i>	<i>genduan</i>
<i>zenduan</i>	<i>zeban</i>	<i>zenduan</i>

Izan, nahiz **edin* -en paradigmek ere *etorri*, *ibili*. eta antzekoek baino irregularitasun nabarmenagoa dutelarik *edun*-ez esandakoa hedatu ahal zaie hauei ere; hots, irregularitasunak direnak gureztat garai zaharrago bateko erregularitasun ezezagunagoaren ondorioak besterik ez dira.

5) Geografia linguistikoaren erizpidea: Batez ere berria eta zaharra bereizteko balio dute: zenbait aldaketa fonetikoaren norabidea, arkaismoak, hiztegi berrizkuntzak etab. Baldin eta ezaugarriren bat eremu baten bi muturretan azaltzen bada eta beste bat erdialdean, pentsatzekoa da bigarren hau garai berriago batekoa dela eta ez duela lurralde osora iristea lortu; cf. *ilbeltz*, *esnatu* / *urriarri*, *iratzarri*.

6) Lege sinkronikoen erizpidea. Delako mementu batean hizkuntza baten sisteman edo haten distribuzioan hutsuneak badira, litekeena da hori lehen betea izatea eta gero zerbaitegatik galtzea. Adibidez, grekera zaharrerako **galakt* berreraikitzen da, nom-ac. *gála*, gen. *galaktos*, etab., bi aukera genituen arren (**galakt* > *gala* edo *gala* > *galakt* / ___os). Ohar bedi grekeraz hitz bukaeran soilik -s, -n eta -r ager daitezkeela; beraz, ustezko bigarren aukera *ad hoc* da eta lehenbizikoa bestelako arauak, sinkronikoak, azaltzen digutelarik arazoa ez dugu suposaketa berriren beharrik. Orobat, euskaraz **duga*, **duga* berreraikitzen dira *dut* / *dudan* eta *duk* / *duan*, hurrenez hurren. Hemen ere bi aukera genituen itxuraz: ahostunak berreraiki eta amaierako bokala galtzean ahoskabe bilakatu direla esan edo, bestela, *dut* eta *duk* oinarritzat hartu eta bokal artean gelditzen direnean ahostun bilakatu (eta bigarre-

(33) Honetaz landa, zenbat eta handiagoa izan erkatutako formetan korrespondentziaren luzera orduan eta sinesgarriago dateke etimologia eta halabeharra ekiditen errazago (cf. Meillet 1970: 36), aitzinhizkuntzarako proposatutako forma batek aukera gehiago duen legez zenbat eta ondoko hizkuntza edo hizkera gehiagotan azaltzen den neurrian (1970: 38).

nean are galdu) egiten direla suposatu; alabaina, bokalarteko ahostuntze hau erromantzez bai baina euskaraz ez da horrelakorik lekukotzen. Beraz, hobe dugu momentu baterako aitzinformetarik -V > -ø erregela ezagunaren (cf. *barda* > *bart*) sortutako **dug*, **dud* suposatu eta gero beste hainbat forma azaltzeko ere behar dugun erregela orokor batez +ahost. > -ahost. bilakatu bukaeran.³⁴

7) Tipologiatiko erizpideak: Badira zenbait aztarna tipologiaren aldetik hipotesi diakroniko aski seguruak egiteko. Pentsatzekoa da hizkuntza atzizkibera bat ez dela goizetik gabera aurrizkibera bilakatuko. Hots, aitzineuskararen sistiman ere askoz garrantzia gehiago bide zuten atzizkiek aurrizkiek baino, geroko euskaraz bezalaxe.

Alabaina, irizpide guzti hauek³⁵ lagungarri izan arren, ez dute erabateko baliorik; azken finean, gogotan izan behar da berreraiketaren lehendabiziko pausua eta gainerako guztien oinarria aldaketa fonetiko erregularretan datzala.³⁶

1.8. Berreraiketa eta historiaurrea

Orain arte hizkuntzen historiari edo historiaurreko bilakabideari buruz beren barneko egiturari dagokionez mintzatu gara soilik; alabaina, hizkuntzak hiztunak ditu bere garai guztietan eta hauek ere beren historia dute arlo askotarik (politika, ekonomia, kultura...). Galdera zera da, hizkuntza batentzat berreraiki historian oinarrituta, zer(bait) ikas dezakegu hura mintzatu dutenen historiaz?

(34) Ez bedi hau guztia nahasi Vennemannek (1994, 1997 eta, argienik, 1998) euskarazko zenbait "hutsune" (muta cum liquida edota hitz hasierako kontsonante taldeak) bere aitzineuropera sendotzeko egin saio etimologikoekin (**grandi* > *bandi*, etab.); cf. Lakarra 1996: eranskina.

(35) Cf. Crowley 1992: 96hh: "In reconstructing the shapes of these original phonemes [eta bestetan ikus litekeenez], you should always be guided by a number of general principles: (i) Any reconstruction should involve sound changes that are plausible (96), (ii) Any reconstruction should involve as few changes as possible between the proto-language and the daughter languages (96), (iii) Reconstructions should fill gaps in phonological systems rather than create unbalanced systems (98), (iv) A phoneme should not be reconstructed in a proto-language unless it is shown to be absolutely necessary from the evidence of the daughter languages (101), (v) you must look for sound correspondences that involve phonetically similar sounds (106), (vi) For each of these phonetically 'suspicious' pairs of sound correspondences, you should try to see whether or not they are in complementary or contrastive distribution (106)".

(36) Ohar bedi berreraiketaz ari garela eta ez konparaketaren lehen urratsa den ahaidetasunen eza-gutzan. Honetan Meilletengandik hasita ez lexikoan edo fonetikan baizik eta morfologian aurkitu izan baitira diagnostikoak; hots, paradigmatan gertatzen diren amankomuneko xehetasunetan:

Les concordances grammaticales prouvent, et elles seules prouvent rigoureusement, mais à condition qu'on se serve du détail matériel des formes et qu'on établisse que certaines formes grammaticales particulières employées dans les langues considérées remontent à une origine commune. Les concordances de vocabulaire ne prouvent jamais d'une manière absolue, parce qu'on ne peut jamais affirmer qu'elles ne s'expliquent pas par des emprunts ([1914], apud Poser & Campbell 1992: 215).

Plus sont singuliers les faits dont on constate entre deux langues la concordance, et plus grand est la force probante de la concordance. Les formes anormales sont donc celles qui sont les plus propres à établir une "langue commune" ([1925], apud Poser & Campbell 1992: 215).

Poser & Campbell (1992: 217) erakusten da Sapir ere azken finean iritzi bereko zela eta baita hizkuntzalaritza indoeuroparrean lehenetsuna izan zuela morfologi sistemen antzekotasunak lexikoaren azterketaren gainetik. Oso jakingarriak dira Sir William Jonesek berak egindako sailkapen-hutsak (zenbait hizkuntza iraniar edo malayera semitikotzat, eta zenbait hizkuntza austronesio indoeuropartzat jo zituen) lexikoari gramatikari baino garrantzia handiagoa ematean.

Bi hizkuntza edo gehiago genetikoki lotuak izateak berarekin dakar hizkuntzaz kanpoko zenbait ondorio. Hasiera batean behintzat hiztun taldeak beren artean hurbilago —azken finean herri bera— izango ziren eta soilik gero bereziko, ondorioztat beren hizkerak ere ezberdintzen zirelarik. Batasun batetik datozen herri horien berezketa oso forma ezberdinetan jazo ahal izan da: gune batetik kanporanzko zabal-kunde orokorra, biztanlegoaren zati soil baten migrazioa, mugimendu horretan biztanle ia gabeko lurraldea popula daiteke edota aurretiaz populatua zena bortxaz menderatu...

Era guztiotako fenomenoak eriden ditzakegu hizkuntza indoeuroparrek bete duten eremu zabalean hedatzeko; aski ongi ezagutzen ditugu, gainera, gehienbat historiaren barnean jazo baitira, ez historiaurrean: horrela hizkuntza germanikoak Ingalaterrara, ingelesa Iparrameriketara eta Australiara, latina Hispanian eta espainiera eta portugesa Ameriketara... Harrapatutako eremu berrietara hedatu ziren hizkuntzak biztanle talde handien bitartez lehengo gizarteak eraldatuaz, maiz prozesu honetan bertako biztanlegoa barne hartuaz eta bere lehenagoko hizkuntza berriaz ordezkaturaziaz.

Honelako gertakarietan lekukotasun gehiago izan ohi da, noski, hizkuntza garai-leari buruz galtzaileaz baino. Sarri hizkuntz historialariak berreskura lezake zenbait xehetasun lehengo biztanleen hizkuntzaz *sustratoaren* bitartez. Hizkuntz sustratoa ondoren ordezkatu duen hizkuntza batean gordetzen diren aurrekoaren ezaugarrien multzoa dugu. Sustrato hau hizkuntzaren eremu guztietan eman daiteke baina nabarmenena lexikoan eta horren barnean toponimoetan izan ohi da.

Toponimiaren azterketa on batek asko esan liezaiguke aspaldiko biztanleen bizileku eta historia erlazioez; Bizkaiko Enkarerrietako toponimia lurralde horretako gainerakoarekin erkatzea esanguratsu izan liteke, esaterako.³⁷

Toponimiaren balioa gertakari honetatik dator: 1) Bynon-ek (1977:) erakusten duenez, herri eta lekuei ezarritako izenak oso iraunkorrak izan ohi dira are eremuan hitzegiten den hizkuntza aldatzen denean ere. Horrela, *Thames* eta *London* deitu izan dira Ingalaterran hurrenez hurren ibai eta hiri horiek dagoeneko 2000 urtez, nahiz eta herri eta hizkuntza asko kokatu han edo iragan bertatik. Lexikoan, ostera, cf. *Valle de Aran* eta Arratzuko *Huarkako presa*. 2) Toki bat izendatzen denean izen hori ezartzen duten pertsonak hitzegiten duten hizkuntzaren arabera egin ohi dute. Hortaz, tokiizen bat delako hizkera batean azal badaiteke, orduan pentsatzekoa da hizkuntza horren hiztunak delako lurralde hartan bizi zirela izen hori sortu zenean. Adibidez *Ulzama* < **Upsama* izanik, pentsatzekoa da noizbait inguruetan (eta *Lezama*-n, *Beizama*-n, *Zegama*-n) zeltaz mintzo ziren batzu izatea.³⁸ (halere cf. *Gordoa*, *Absinia*, *Samoa*).

Bigarren ikerbide garrantzitsuak herri baten historiaren hizkuntzaren historiatik abiatuaz *aitzinlexikoa* eta maileguen sarrera hurrenkera izan daitezke. Era honetako

(37) Bestalde, gogora Landucciren hiztegiko harako çapatari calea hari Mitxelenak (1958) atera zion etekina testu horretako A eskuaren jatorria Gasteizen zehazteko.

(38) Horrek ez du esan nahi onomastikaren hedadurarik edota moda fenomenorik ez denik: hor dira *Gordoa* eta aldaerak nahiz *Hiriberri*, esaterako; ez dirudi, halaber, *Absinia* mendi izenetik (Arratzun) bertakoek inoiz koptoz edo antzeko hizkuntzaren batez mintzatu direnik.

ikerketa zehatz batek aitzinhizkuntzaren hiztunen etorkiaz, beren kultura eta erlijioaz eta zituzten beren arteko eta kanpokoekiko erlazioez aztarrenak argi diezaizkiguke.

Ikerketa hau indoeuoparrekin egin da batez ere (cf. orain Kitson 1997), eta ikerlariak esan ohi dute hizkuntza haren hiztegi berreraikiak frogatzen duela hiztunek ezagun zituztela urre eta zilarra, zaldia, txakurra, behia, ardia, zerria eta, agian, ahuntza, baina ez segurki astoa eta oiloa; orobat, ehotzen eta iruten zutela, ingudea eta arrodadun gurdia erabiltzen zituztela eta, beharbada, baita goldea ere. Halaber gizarte patriarkala omen zuten, buruzagi eta erregeekin, eta naturaren gertakariei (eguna, eguzkia, egusentia, ura, etab.) lotutako jainkoak gurtzen zituztela.

Honek guztiak, alabaina, arazo anitz du (kasu honetan lekukotasun abondo izan arren), areago botanika izenen bitartez aitzinlurra ikertzeak. Paleontologi linguistikoak dituen arriskuak hobeki erakusteko Andersonek (1977) dioenez erromatarren gizartea erromantzeen konkordantzia hutsez berreraikirik *apezpiku*, *garagardo*, *gerla* edo *zaldi* bezalako hitzetan oinarrituaz, lirudike erromatarrak kristauak, garagardodale eta guduan zalditan egitearen zale zirela, guztia gezurra delarik (erromantzeetako hitz horien ordezkioak oro mailegu germanikoak dira).

2. Sistema klasikoa³⁹

Nous avons vu que la méthode comparative utilisée par le linguiste diachronicien a des règles et des limites très précises, que Meillet a du reste été le premier à formuler de façon systématique. On pourrait maintenant pour conclure se demander s'il existe d'autres moyens que cette méthode comparative pour faire de la linguistique historique. Meillet a pour sa part prétendu que non, en écrivant notamment: "La comparaison est le seul instrument efficace dont dispose le linguiste pour faire l'histoire des langues" [...] "tant qu'une langue est isolée, elle est dénué d'histoire" [...] Et il donnait notamment l'exemple du basque, qui n'est apparenté à aucune autre langue. Mais depuis, sans qu'on ait réussi à faire sortir le basque de son isolement, certains linguistes comme André Martinet et Luiz Michélena (sic) sont parvenus à reconstituer des stades anciens de cette langue. Ils ont obtenu ce résultat en recourant à ce qu'ils appellent la reconstruction structurale [...], et que, par opposition à la reconstruction comparative, on appelle communément la reconstruction interne (Touratier 1990: 29).

2.1. Martinet

Euskararen herskariari buruzko Martineten lanaren bigarren moldaketaren (1955) titulua ezin esanguratsua dugu bere helburu eta jokamoldeaz: "Berreraiketa estrukturala: euskararen herskariak"; lana, gainera, aurreko urteetan egindako zelta, erromantzea, ingelesa, eslabiera eta beste hizkuntza eta hizkuntz familia batzutako antzeko zenbait kasu-azterketarekin batean, bere hizkuntzalaritza historikoazko usteak biltzen dituen *Aldaketa fonetikoaren ekonomia: saioa fonologia diakronikoaz* zeritzon liburuan biltzen zen. Lehen agerraldian (1950) titulua apalxeagoa bazen ere ("Euska-

(39) Atal honetako zenbait alderdiz Lakarra 1999b-n mintzatu naiz.

raren hasierako herskariaren ahosuntzeaz”), ordura arteko euskal hotsei buruzko lanak ezagutuaz nabarmena zen arazorik larrienetako bati aurre egin nahi ziola.⁴⁰

Martinetek hasieratik bertatik aldarrikatuko du ikuspegi estrukturalista baten beharra: izan ere, beste hizkuntz familia batzutan (indoeuropea, semitikoa) aitzin-hizkuntzak konparaziotik sortutako sistema bezala ulertu beharrean familiako baten (sanskritoa, arabiera) erdi-kalko legez eraiki izan dira eta euskararen kasuan, haren historia fonetikoari buruzko lanak izan arren, aitzineuskararen kontsonante-sistemaren ideia gutxienez ere ez zen.

Lehenago Schuchardtek eta gero Mitxelenak legez, mailegaketa etengabearen eta euskalkien arteko kontaktuek euskaraz erregularitatea eta auzi-abartza batzea zuen Martinetek horren arrazoi nagusitzat, korrespondentzia bakoitzeko aitzinhizkuntzarako unitate bat ezartzea inongo euskalariri ez zaiola bururatu markatuaz, hain baitzatekeen sinistezin emaitza (cf. XX oharra *i- / u-* alternantziez).

Aurrekoak bezala, baina berariaz eta zuzen zuzenean latinetik maileguen azterkera jotzen du, hor idoro baititu oinarri seguruenak eta baita fenomeno harrigarrien arrasto garbienak ere:⁴¹ belarak bokal altu baten aurrean txistukari bilakatugabe gordetzen dituzte oraindik berbarik zaharretan (*bake, bike*), lehen silaban herskaririk denean ahostuna izan ohi da hori; bokalartean, aldiz, ahoskabe gordetzen dira latinez horrela zirenean (*pacem, picem*). Uhlenbecken azalpena (ahoskabe-ahoskabe > ahostun-ahoskabe disimilazio gisa) bai horrelakorik beste hizkuntzetan kausitzen ez delako eta baita ahosuntzeak leherkari bakarrarekin ere (*golu < colus*) gertatzen direlako baztertuaz, Gavelen hasierako ahoskabe ororen (mailegu nahiz jatorrizko) ahosuntzea aztertzen du.

Dela (a), dela (b) hauta dadin abiapuntua,

		*p-		*p-	*p-
(a)	*p-		(b)		
		*b-		*b-	*b-

ez dirudi ahosuntzea azaltzeko gai: (a)-ren kasuan ez da ikusten zergatik bereizkuntza gehieneko kokagunean (hasieran) ez den ahostun / ahoskabe bereizten eta gainera gero horko ahoskabea soinu markatuagoa (ahostun) bilakatuko den; bigarren kasuan are gutxiago, kontuan izanik gainera inguruko hizkuntzetan sistema hori betidanik izan delarik indar handia egingo zukeela mantentzearen alde.

Martineten ustez latinaren eta haren ondoko hizkuntzen eragin bortitzean bide datza ahosuntzearen arrazoiak; abiapuntua ez da, ordea, Gavelen ahostun / ahoskabe oposaketa nagusian oinarritua, oso bestelakoan (bortitz / ahulean) baizik. Latinetik

(40) Hortik urte berean Mitxelenak (1950) euskalariak eskurago izan zezaketen aldizkari batean haren berri ematea, laburtuaz eta iruzkinduaz. Martineten lanaren bigarren emanaldiko berrikuntza gehienak Mitxelenaren artikuluko ohar eta proposamenak bildu nahian eginak dira.

(41) Ohikoa da eskuliburuetan (cf. Campbell 1998: 69 [“Loans as clues to linguistic changes in the past”]) maileguen bitartez hizkuntza emailearen fonologia eta, oro har, historia argi daitekeela gaztigatzea; askozaz urriago dira hizkuntza hartzailearena ere iker litekeela markatzen dutenak. Mitxelenak behin baino gehiagotan aipatu zuen kasu guretzat eredugarria zeltarena dugu (cf. Jackson 1953 klasi-koa); ikus Lakarra 1996b adibide gehiagotarako.

maileguen tratamenduak erakusten dio, hain zuzen ere, hitz hasieran ahostun / ahoskabe izaera baino esanguratsuago den beste zerbait behar dela eta horretarako, danierra lagun, hitz hasieran hasperendun eta barnean soil ahoskatuko lirarekeen herskari bortitzen eta hitz hasieran “goxo” (hasperen batere gabe) eta barnean irristakari lirareteen ahulen sistema proposatzen du.

/P/	*ph-	*-b-
/p/	*b-	*-b-

Horrela gauzak, latinetiko hasiera ahostunak bigarren soinuaren bitartez (fonologikoki ahul) islatuko ziren, izan ere fonetikoki oso gertu baitzuten aitzineuskarakoa ahoskabe zen arren; ahoskabeak ere, orobat, bigarren horretatik joan ziren⁴² hurbilago egiten baitzitzaien euskarazko ahoskabe hori bortitzari zegokion alofono hasperenduna baino. Honela, hitz hasieran aitzineuskararen herskari bortitzen saila latinetiko barbarik gabe gelditu zen. Beranduago eta inguruko hizkuntzen eraginez sail hori desagertu egin zela suposatzen du Martinetek (eta ahulena ahostun izatera iragan), artean horrelako hotsik zuten jatorrizko morfemetan hasperentasuna areagotuz eta hortik irristakaria > *b* (> \emptyset inoiz) emanaz; Gavelek lehenago azaldutako “analogiaz” sortuko zen historikoki hitz hasieran ere aurkitzen dugun herskari fonologikoki ahoskabeen saila, inoiz hauetariko zenbait fonetikoki hasperendun egiten delarik.⁴³

2.2. Mitxelena

Bere ikerketa jardun guztian legez (ik. Lakarra 1997a), latinaren eta euskararen arteko harremanenean ere Mitxelenak hizkuntz teoriaren eta filologiaren aldeko aldarrikapena egingo du. Bestalde, inorentzako baldintza ez eze bere lanen ezaugarri argia dugu.

Mitxelenarentzat bi etimologia-bide seguru, eta hortaz bi laguntza seguru, ditugu euskal hizkuntzalaritza historikoan: elemendu konplexuen (konposatu eta eratorrien) analisia eta mailegatutako altxorraren azterketa. Bi alor horiei lotu zitzaizen izan ere bere bizitza osoan, hasiera hasieratik erizpideak landuaz (ikus Mitxelena 1964a). Esaterako, sistemen arabera hartzaileak informazio gehiago edo gutxiago gorde lezakeela ohartuaz, euskarak bokaletan latinaren bilakabidea ezin gehiegi argi zezakeela baina txistukarrietan oso bestelakorik gerta zitekeela aldarrikatu zuen azken bide honi lan berezia ere eskeini az (Mitxelena 1965).⁴⁴

(42) Gehienetan, inoiz ahoskabe mantentzen zitezkeela suposatzen du.

(43) Martineten saioan bada txistukariaren azpisailari eta /mb/, /nd/ fonema konplexuei buruzko proposamenik eta are hitz hasierako leherkari bortitzen lekukotasun bilaketarik; alabaina, azken honetan errazago ulertuko denez testuan esandakoaren arabera, funtsean proposamen horiek “estrukturalak” izateaz landa, soilik atzeratuago jatorrizko altxorreko lexikoan azter litezke. Bidean fonema konplexu horien beharra aitzineuskararako zalantzan jartzen du Mitxelenak (1957a: 157-8).

(44) Germanikoan edo zelta britonikoan (luze eta labur sistemarekin) gauzak justu alderantziz dira Mitxelena 1964b-n erakusten den bezala: ik. Jackson 1953 eta orain Sims-Williams 1990 eta Zimmer 1990b.

Latinaren eta euskararen arteko harremanak berariaz⁴⁵ ukitzen zituen lehendabiziko lanak izenburu esanguratsua zuen egileak berariaz markatu bezala: "Basque et Roman" (1957b), Schuchardten mende erdi lehenagokoaren itzulpena hain zuzen ere. Austriarraren lanaz geroztik etimologia berri garrantzitsurik eta aurkikuntza erabatekorik ez dela izan eta, beraz, alorreko arazoak ez direla gehiegi aldatu gazti-gatu ondoren hara haren jokamoldeez zioskuna:

Etant donnés l'autorité indiscutable de Schuchardt ainsi que le rôle prépondérant qu'il a joué dans ces recherches, on ne saurait que regretter certains aspects de son oeuvre qui découlent de ses conceptions théoriques: son penchant pour l'étymologie intuitive, presque impressionniste; son insouciance à l'égard des sons; sa tendance à expliquer *ignotum per ignotius*; le fait qu'il renonce fréquemment à considérer l'histoire des mots en question, qu'il connaissait du reste assez bien la plupart des cas. Tout ceci était bien plus dangereux dans le domaine basque que dans d'autres beaucoup plus étudiés où les critiques de Schuchardt, dont on ne peut souvent nier le bien-fondé, n'ont pas réussi à ébranler les convictions de base ou à introduire des changements profonds dans les méthodes usuelles. Voici ce que nous voudrions montrer ici dans le concret à l'aide d'un certain nombre d'exemples, pas toujours neufs. Nous allons commencer par l'histoire des mots (1957b: 108).⁴⁶

Berrogeitamarreko hamarkadaren hasieran atera zituen bere lehen lanetarik berre-raiketarako erizpideez funtsean, baina horrenbestez baita hizkuntzaren funtzionamendu sinkronikoaz eta bilakabide diakronikoaz ere zuen arta ageri da. 1950ean Martinetek bere euskal herskariei buruzko lana atera bezain laster horren berri ematen du Euskal Herriko aldizkari batean; hizkuntzalari frantsesaren lanaren laburpen egokiaren ondoren haren teoria oinarrizera eta hedatzera zihoazen oharrak gehituko dizkio, hala nola hasierako kokagunearen segurtasun eza, erorketa gehiagoren froga⁴⁷ leherkari ahostunenen bokalarteko ahoskera isurkaria, txistukari ondorengo neutralizazioa, txistukari ondorengo *h*-aren falta...

Baina aurreko ahapaldietan aipatutako ezaugarriak hobekien biltzen eta erakusten dituen lana "Las antiguas consonantes vascas" (1957a) bide dugu.⁴⁸ Ezagun denez (cf. Lakarra 1996 eta hor aipatu Mitxelena 1963), Saussurek eta Meilletek, ahaideak peitu, euskararen historiaren ezagutzeko aukeraz zuten zalantza edo ezezko sinismen osoari aurre eginaz, barneberreraiketa aurkezten du horretarako lanabes arazotsu

(45) Zeharka aitzineko guztiek eta bereziki "De etimología vasca"-k (Mitxelena 1950); honetan Boudak *ad probandum* egindako asmakeria fonetiko eta morfologikoez landa, maileguak (latinetikoak eta erromantzeetarikoak gehienbat alderdi honetan) jatorrizkoetarik ez bereziak konparaketa euskara-kaukasikoari zekarzcion ondorio gaiztoak erakutsi zituen (orobat, Mitxelena 1957b-ren amaieran ere; cf. Lakarra 1998b eta hain aipatu bibliografia konparaketaren beste alderdiaz).

(46) Schuchardt buruzko eritzi gehiagotarako bere ondorengo hainbat lanetara eta *Fonética histórica vasca*-ra jo liteke; larrienean ez zuen aldatu eta ez da ikusten zergatik aldatu behar zuen ere.

(47) Hortzetakoan (/ t-/ baina baita / d-/ ere) faltaz latinarekin kontaktuan sartu aurrekotzat du (), baina t-, d- > l- edo ø- zenbait aipatzen ditu; *e-dun, *e-tborri eta bestek lehenago hasieran ere bazela erakutsiko lukeelarik (1951: 209). Ikus Lakarra 1998a beste (*adar, odol, eder*, etab.) d- > ø- batzutarako.

(48) *Fonética histórica vasca* (1961) bera honen garapen dugu, oso landu eta oso zabala, hori bai; hemen inon baino nabarmenago egin dakiguke dialektoez eta hizkuntzaren historiak (testuek) emandako lanabesez zuen ezagutza, ez artean ez ondoren berdindu ez dena.

baina ezinbestekotzat. Bat dator Martinetekin euskararen historiarekin lotutako gertakari asko nahasgarri eta oztopo bilakatzen direla berreraikitzailearentzat: hizkeren banaketa bai, baina inoiz ere beren arteko (noiz batera noiz besterako) kontaktu eten-gabea, inguruko hizkuntza diferenteen eragin kontrajarriak garai ezberdinetan baina mailegaketa hau ere etenik gabe —zeltaren kasua zailduaz—, material zahar eta berria gradu diferenteetan hedatua, zokoratua, aldatua, bertakotua... behin baino gehiagotan ez lege fonetiko argiak baizik eta “tendances qui n’ont pas abouti” dituelarik eskuartean.

Gauzak honela, berreraiketaren iratxoei eta lilurei aurre egin ziezaiekeen giriseilu gisa artean euskal linguistika historikoan —hizkuntzalaritzaren aurrerapenereriko beste asko bezala— ezezagun zen neutralizazioaz baliatuaz, Martinetek axaletik baino ezin erabil zezakeen azken bost mendeetako eta erdiaroko euskararen eta akitanieraren laguntzaz, berreraiketa estrukturala euskal sistema fonologiko osora zuzentzen du;⁴⁹ komeni da esatea, aurrera baino lehen, latinetiko altxorrek izan duen bilakabidearen analisi zehatzagoa erabat funtsezko bihurtu dela.

Aitzineuskararen unitate fonologikoen zerrenda hori eraikitzeko orduan, hots bustien azpisaila aitzineuskarako fonema-hautagaietarik bere menpekotasuna dela eta⁵⁰ albo batera uztea izango da lehendabiziko erabakietarik; gero [m]-ak ere bide bera jarraituko du bere joko morfologiko urria, maileguen bitartez hartu duen hedadura, / n /-aren alofono-izaera edota, gehienbat, / b /-ren asimilazio-emaizta dela erakustean. Herskariak,⁵¹ lau txistukariak, ozenak eta / h / dira, bada, berreraiketa-hasierako taldean kokatuko dituenak.

Aurreko lan batean (Mitxelena 1951) Martineten sistema herskarientzat egoki aurkiturik hura sakontzen eta sendotzen du kontsonante-sistemaren gainerako azpisaila igaro baino lehen. Izan ere, hiru lekukotasun mota berri aurkezten ditu Martineten aitzineuskararako [bortitz] / [ahul] sistemaren alde:

- a) geminatuen bilakabidea,
- b) [f]-arena eta
- c) akitanierazko eta iberierazko < tt > eta < cc > grafiena, hurrenez hurren.

Lehena ezin ahantz hemen ia erabat latinetiko eta erromantzetiko geminatu ahos-tunen gainean eraikia baita:⁵² aurretiaz aparteko kasurik egin ez arren *sabbatu*, *abbas*

(49) Bokalak ez dira berariaz aipatzen begibistakoa baita ez direla —salbuespenak albuespen— gehiegi aldatu harako *Nescato*, *Cison*, *Sembe* edo *Ummesabar*-etik, edota bestela esan, eskura daitezkeen lekukotasunen bitartez ezin irits gaitzkeela euskara historikoan aurkitzen dugun bokal sistematik urrutiegi den bestetara aitzineuskararako.

(50) Zenbait aldiz Mitxelenak markatu legez “menpekotasunak” ez dakar berarekin nahita nahiez “berankortasuna”; izan ere euskaraz mila urte eta beharbada gehiago baititu. Bustidura fenomenoak zenbat eta urriago (eta zenbait erromanikoak dira zalantzarik gabe) hainbat eta gardenago behar zuen izan, jakina, horien balioak.

(51) / p / hor azaldu arren horren izaera fonologikoaz —ez alofonikoaz— zalantza handiak azaltzen ditu Mitxelenak, izan ere *ibar* / *ipar* (“lehenagoko konposatu analisaezinak”, Mitxelena 1951: 209) eurak ere ez jakin benetako bikote minimoa diren; [f]-az ikus aurrerago.

(52) Kasurako /-bd-/ edo /-db-/ taldeak ere (*gutizia*, *apal*) berdintsu dira; arabierazko adibiderik ere bada (*atorra*). Argudio hau ahazteak ekarri zuen, besteren artean, Traskék 1985ean [soil] / [geminatu]

eta beste zenbaitek ez dute euskaraz ordain ahostuna, ahoskabea baizik (*zapatu, apaiz*), [ahostun] / [ahoskabe] oposaketan oinarrituak diren erromantzeetan ez bezala. Mitxelenaren ustez hau edota [f] lehen / b /-ren eta orain / p /-ren aldaera izatea errazago uler daiteke ez erromantzeena bezalakoa izanik nagusi, [b̥ortiz] / [ahul] oposaketan oinarritua baizik.

Txistukarietara Martineten sistema errazki heda zitekeela lehen ere erakutsia zuen (1951): izan ere bi azpisailok dituzte neutralizazio-gune berak (hitz hasiera eta amaiera) eta zilegi da pentsatzea oposaketa bera izan daitekeela (eta ez bi aske) azpisail bietan berdin gertatzen dena, soilik bokalarlean gauzatzen direlarik aukera guztiak.

Dardarkarietan ere lana ez da zailegi —lekukotasun grafikoak eta bestelakoak argiak dira—, nahiz eta hitz hasieran ez [r] eta ez [R] ager daitezkeen; zailtasunak gainerako ozenetan ikusten zituen Mitxelenak eta aurretiaz gaztigitzen du azalpen honek dakarren berrikuntza. Alabaina, Gavelek uste zuenaren aurka, mailebuen lekukotasunak argiro azaltzen du euskaraz -n- > (-h- >) -θ- (*arena, bonore, frenu* > *area, obore, freu*) gertatu dela baina -n- zenbait morfematan, latinez bikoitza zutenean hain zuzen, gordetzen direlarik (*capanna* > *Kapanaga*);⁵³ mailegatu ez direnetan ere bietarik dugularik (*ardão, gaztãe*, cf. *ardan-*, *gazan-*, baina *anaia, Eneko*), latinarekin kontaktuan izan aurretik (eta gero hainbat mendetan) euskarak bi *n* mota (bortitza eta ahula) zituela atera behar. Albokoetan, orobat, bazen zehazterik: *aingeru, goru, gura / angelu, gaztelu, balea* eta bestek -l- > -r- (ezaguna) baina -ll- > -l- erakusten digute modu aski sistematikoan;⁵⁴ latinaurretiko morfematan ere bi bilakabideak aurkitzen ditugularik (*biri, Araba / ilun, alaba*) bi unitate onartu behar aitzinsisteman eta ez bakarra. Honek guzti honek ozenetan /r / ~ / R /-rekin batean / n / ~ / N /, / l / ~ / L / ezartzera garamatza. Hara⁵⁵ kontsonante-sistema osoa:

bortitzak	(P)	T	C	C	K	N	L	R	
ahulak ⁵⁶		p	t	s	s	k	n	l	r (gehi h) ⁵⁷

oposaketara jotzea hizkuntza zapoteketan gertatuari lotuaz. Trasken abantailarik handiena ahostun + ahostun > ahoskabe (*errege + bide* > *errepede*, etab.) asimilazioak omen lirerateke; Lakarra 1996an erakutsi uste dut argudiaketa horrek aitzineuskararako ez lukela balioko, ez baitzen hor T + T talderik. 1997an Mitxelenaren sistemara bihurtu da puntu honetan baina ez beste batzutan (hasperenaren tratamenduan, esaterako; ik. 42. oharra).

(53) *anoa* < *annonna* izan liteke bi jatorri etabilakabideak biltzen dituen gutxietariko baliabide nemo-teknikoa.

(54) Gaskoian justu alderantziz Gorrochateguik (1986: 602) Echeniqueri gogoratu bezala.

(55) Mitxelenak (*p*), *t*, *tz*, *ts*, *k*, *N*, *L*, *R* / *b*, *d*, *z*, *s*, *g*, *n*, *l*, *r* eman arren nahiago dut honela irudikatu benetako oposaketa fonologikoa zein den hobeki isla dadin.

(56) Gogora 28. oharra Martineten /mb/ eta /nd/-z.

(57) eta fonema sabaikariak (1957a: 186). *Fonética*-n “En otras palabras, el sistema, dejando aparte /h/, no conocía más que una sola correlación que oponía fonemas fuertes, de articulación tensa, a lenes, de articulación más laxa o más breve, sin que sonoridad o aspiración fueran rasgos pertinentes. Faltaba una oclusiva labial fuerte y también una nasal labial [...] aunque muy pronto entraron a formar parte del sistema” (374). Trask (1997: 158-9) “With just a tiny handful of possible exceptions, the basque aspiration is not etimological —that is, h does not continue an earlier segment, and the aspirated plosives are not distinct in origin from the unaspirated voiceless plosives. Instead, the aspiration originated as a

Berreraiketari dagokionez, Mitxelenaren lanak fonologiari dagozkio gehienbat, “begibistan diren arrazoiengatik” iruditurik premiazkoena eta horien emaitza dugu bere *Fonética histórica vasca*.⁵⁸

Ez agunak dira goiko sistema horren murriztapenak eta baita horien iberieraren fonologiarekiko antzekotasunak ere (ikus Mitxelena 1979 eta Gorrochategui 1993):⁵⁹ /j/ zein /w/ erraz azal daitezke lehenagoko /i, e/ edo /o, u/ bokalen bitartez. Ozenetako bortitz / ahul oposaketa (n / N, r / R, l / L) hitz hasieran ahulen alde eta amaieran bortitzaren alde neutralizatzen da; orobat txistukariei dagokienez: frikariak hasieran, afrikatuak amaian, oposaketa soilik bokalar-tean aurki genezakelaririk. Ez da /m/ ezpalkari sudurkaririk⁶⁰ eta ezta /r/ nahiz /R/ hitz hasieran.

		*-p-		*p-	*-p-
s-	-s- /-ts-	-ts	z-	-z- / -tz-	-tz
<i>seme</i>	<i>oso / otso</i>	<i>hots</i>	<i>zu</i>	<i>aza / (h)atza</i>	<i>hotz</i>

Silaba eta erroari dagokienez iberierarentzat proposatzen zuenetik gertu ikusten zuen euskara zaharra; silaba —“semblable à celle qu'on doit postuler pour le basque préhistorique”—

(C) V (W) (R) (S) (T),

non C = kontsonantea, V = bokala R = ozena, S = txistukaria, T = herskaria. Ikus litekeenez, gune silabikoaren aurretik soilik kontsonante bat joan daiteke —*ez muta cum liquida* edota C+ jod / wau hizkuntza indoeuoparretan legez.⁶¹ Gunearen ondortik semibokalak, ozenak, txistukariak eta leherkariak joan litezke, ordena honetantxe bat baino gehiago izaki. Garai horretako beste lan batean (Mitxelena 1977: 485) eskema horretaz “pudo ser históricamente válido y todavía lo es hoy en buena medida” markatzen du, beste bi ohar ere gehituaz:

suprasegmental feature, possibly one correlated with the position of the word-accent in Pre-Basque. It is this suprasegmental origin which is chiefly responsible for the restricted distribution of the aspiration” diosku, latinetik maileguetako hasperenean bere aldeko argudioak bilatuaz. Mitxelenaren ikuspuntua justu alderantzizkoa zen: beti sekundarioa dela frogatzerik ez denez aitzineuskararako (cf. *FHV* 208-9) ze baldintzatan galdu zen —baita zeintzutan sortzen (beranduago ?)— aztertu zuen.

(58) Halere, **Euskararen historia* edo **Euskal morfologia historiko*-tik eman ez zigun arren, haren lanak ikergai horietarako ezinutzizko oharrez josiak dira, dela etimologiaz, dela gramatika historikoa-ren hainbat alderdiz.

(59) Ez gara mintzatuko bokal sistemaz aldaketa gutxi izan baita bertan aitzineuskaratik zein akitanieratik dialekto modernoetara eta, ondorioz, berreraiketaren historiografian ere bigarren mailako gaia dugu.

(60) Ikus murriztapen honen aldeko hainbat arrazoi Trask 1996 eta 1997-n.

(61) Cf. Henderson 1951 Asia Eialdeko hizkuntzetan bertako morfemek ezinezko duten egitura horretako maileguen bilakabideaz; interesgarria da haietan gertatzen den bokal neutroaren errekurtsioa euskarazko ondoko silabaren bokal kopiaren aurka, ik. Mitxelena 1974 eta Artiagoitia 1990. Cf. Venemann 1994 “Europa Zaharraz”, non ez soilik sCc-, baizik eta are w- eta j- ere suposatzen dituen (gogora Gorrochategui 1984-k azaldu galieratik akitanierako mailegu egokitzapenak) nahiz eta euskaraz berriak izan (j < *eV-).

1. (C) ezin izan zitekeen edozein kontsonante, batez ere hitz hasieran,⁶² eta
2. “es extremadamente improbable que en algún momento hayan existido ejemplos de sílabas en que todas las casillas estuvieran cubiertas a la vez” (ibid).

Lehen baieztapena ezaguna den arren euskal fonologoen artean —ez, ordea, erabat ulertua eta azaldua— bigarren baieztapenak ez du oihartzun berezirik ez azterketarik izan dakidanez. Bestalde, Mitxelenak (1979b: 350) iberiar onomastikako konposatu eta eratorrien forma kanonikoa 2+2 eta 2+1 dela suposatzen du, hizkuntza horretan 2 litzatekeelarik erroaren silaba kopuru handiena eta, testuinguruagatik euskaraz (akitanieraz) ere bai beharbada (1979: 350):

Quant à la “forme canonique” des noms de personne, on dirait qu’elle est représentée pas des composés à deux membres qui sont tout les deux le plus souvent des dissyllabes /bilos/ + /tibas/, /balce/ + /adin/, etc. On rencontre aussi des formations plus complexes, ainsi que certains dérivés du type courant dans l’anthroponymie aquitaine: *iltutas*, /ildu-/ + /-tas/, etc., tout comme aquit. *Andere-se*, *Cison-bonn-*, *-tenn*, etc.⁶³

3. Glotokronologia eta “konparaketa”

1961ean Tovarek (Bouda, Lafon, Mitxelena, Vycichl eta Swadesh-en ohar eta laguntzarekin) argitara eman zuen euskararen konparaketa ikerketetan eragin larria izan duen lana:⁶⁴ “El método léxico-estadístico y su aplicación a las relaciones del vascuence”, *BAP* 17, 249-281. Bertan, Swadesh eta beste zenbait hizkuntzalarik II. Mundu Gerra ondoren metodo historiko-konparatuarekin umezurtz gelditzen ziren hizkuntzentzat prestatua egokitzen zitzaion euskarari, “no por simple afán de novedades, sino con el deseo de experimentar en un campo más el método, y de contribuir con ello al problema de la situación lingüística del vasco” egileak⁶⁵ zioenez (Tovar 1961: 250). Ameriketako hizkuntzen historiaren luzeetan (gero baita Ozeania, Afrika eta Asiakoetan) testu zaharrik gabe —inoiz ez lekukotasun zaharrik eta ez berriagorik— barneratu eta haien arteko hausturaren kronologia absolutoa lortu nahian prestatua dugu glotokronologia.⁶⁶ Tovarek bi aldetatik ikusten zuen metodo berriaren garaipena ohiko metodo konparatuaren gainetik:

Las limitaciones del método histórico-comparativo se hacen sentir en dos direcciones: en primer lugar. porque es incapaz de darnos una cronología absolu-

(62) Cf. “If a word begins with a single C, then any true consonant is permitted” (Vennemann 1994: 236) europara zaharrerako; cf. Lakarra 1996a Vennemannen eraikuntza horretarako.

(63) Denbora faltaz ez naiz hemen mintzaruko aitzineuskararen datazioaz eta dialekto modernoan sorreraz; ikus Mixelena 1981, Lakarra 1986 eta Lakarra 1997a-n egindako oharra.

(64) Arestian (Martinez 1998) “metodo lexiko-estatistiko edo glotokronologikoa” jartzen digu mahai gainean (53hh), hala-holako definizioa emanaz eta euskararen ahaidetasunak argitzeko asmotan egin zen aplikazioa gogoratuaz; ikus orobat Estornes eta Lakarra 1999.

(65) Nabarmenki Mitxelenak nekez onartuko zukeen Tovaren zenbait baieztapen eta lilura metodoaz (cf.); lanaren akabuan euskal ordainez ezarritako oharra ere aski kritikoak dira horietaz eta saioaren emaitzen balioaz. Markagarria da Bustamantaren edizioan oharrok edota Swadesh-en jakingarriak ezabatu egin direla, dirudienez Tovaren gogoari jarraiki.

(66) “Lexikoestatistika” zabalago da, noski, eta helburu sinkroniko nahiz diakronikorik izan lezake.

ta, y en segundo, porque sólo sobre la base de una fonética histórica bien elaborada cabe establecer comparaciones. Por otro lado, el método histórico tiende a representar la etapa “primitiva” o “común” como algo fijado y estático casi “anterior a la historia” (Tovar 1961: 251)

Glotokronologiaren oinarrian hizkuntzek berezko duten aldaketa genuke; hots, aldaketa horren erritmoa garai eta hizkuntz tradizio diferentetan berdintsua litzateke 100 edo 200 hitzetako oinarrizko lexikoan⁶⁷ (%20tsu milurtekoan)⁶⁸ eta, hortaz, hori erabiliaz hizkuntzen etena fetxatu ahalko.⁶⁹ Tovarek berak aitortu bezala, “konparaziogaia” erabat aldatzen da: “El término “comparación” adquiere así un valor completamente nuevo y distinto del que tiene en el método histórico basado en la aplicación de las leyes fonéticas” (1961: 254).⁷⁰

Tauletan %4ean edo kalkulaturako halabeharra baztertzeo, CVC baino antzekotasun txikiagoak —erakusleetan salbu— kontuan hartu gabe ere, ondoko formulak bihurtzen du fetxatan ikusitako antzekotasunen kopurua (Tovar 1961: 254-5):

$$t = \frac{\log C}{2 \log r}$$

Hara Swadesh-Tovaren taulak (1961: 255):

(67) Horrela omen (cf. Tovar 1961: 253) anglosaxoiti ingeles modernora, txinera klasikotik mandarinerara, Inperio Ertaineko egipzieratik koptora, latinetik erromantzerara edota koinetik grekera modernora bitartean.

(68) Horrela Tovar et alii 253an; 255.ean Swadeshen taula berri bat aurkezten da, oraingo hau bereizketaren ondoren hizkuntzen artean izandako kontaktua kontuan harturik.

(69) Cf. “Nola bilatu, ordea [euskararekin lotura izan zezaketen beste hizkuntza batzu]? Elkarren ondoan konparatzeko hizkuntza bat baino gehiago bagenitu, hiztegiak konpara genitza: hiztegien alderdi jakin batzuk, zehazkiago, arunt iraunkorrak direnak, denborak joan ahala bere hartan aldatzeko jarraitzen dutelako; hala nola zenbakiak, pertsona-izenordainak, naturaren gorabeherak adierazten dituzten hitzak, etab. Honek guztiak, hizkuntzen arteko ahaidetasunari buruzko informazioa eman ez ezik, denbora iragan ahala ahaidetasun horrek nolako bilakaera nozitu duen ere jakinaraziko liguke. Elementu hauekin diharduen hizkuntz metodologia, glotokronologia da” (Martinez 1998: 46).

Aipatzen diren kategoria lexikoen artean badira zenbait zahatu beharko lirakeenak —zenbakietan soilik txikiak, demagun— eta beste zenbait gehitu beharko genituzkeenak —ekintza ohiko eta arruntei buruzko aditzak, gorputz zatiak, ahaidetasun hitzak, kontzeptu kulturalak adierazten ez dituzten izen eta adjetiboak, etab.— Swadesh eta gainerakoen “oinarrizko lexikoa” osatzeko (cf., beherago restuan, halere, horren balioaz). Bestalde, nola hartu behar da “ahaidetasun bilakaera” delakoa? Gutxitu edo gehitu —edota bere izaera aldatu— egiten dela uste ote? Esango nuke glotokronologiazko bibliografian honako hau berrikuntza bat dela eta Martinezek gehixeago azaldu eta arrazoitu behar zukeela aitzinamendu garrantzitsuztat jo genezan.

(70) Ross-ek eta Durie-k (1996: 4hh) metodo konparatuarekin nahasi diren zenbait ideia oker aipatzen eta iruzkintzen dituzte, horietarik bigarrena glotokronologia delarik: “The second misunderstanding confuses the comparative method with the techniques of lexicostatistics and glottochronology. Lexicostatistics is the use of the percentages of assumed cognates (that is, items in related languages which are directly inherited from a common ancestor) shared by pairs of languages on a standard word list to arrive at a ‘family tree’ of those languages [...] the lexicostatistical method is different in both practice and principle from the comparative method (despite occasional claims by lexicostatisticians that they are practising the comparative method [...]). Ikus XX oharra metodo konparatuarekin egindako beste nahasketa batzuetarako.

Mendeak	Gordetako %	Mendeak	Gordetako %	Mendeak	Gordetako %
5	86	65	14	125	2
10	74	70	12	130	2
15	64	75	10	135	2
20	55	80	9	140	1
25	47	85	8	145	1
30	40	90	7	150	1
35	35	95	6	200	0'2
40	30	100	5	250	0'05
45	26	105	4	300	—
50	22	110	3,6	350	—
55	19	115	3		
60	16	120	3		

Beste era batera:

%	<i>erlazioa</i>	<i>mende banaketa</i>	<i>sailkapena</i>
100-81	elkar ulertu (dialektoa)	0-5	hizkuntza
81-36	argia, berezilaria izan ez arren	5-25	familia (errom., germ.)
36-12	konparatistak ikustekoa	25-50	enborra (IE, semit.)
12-4	antzekotasun urriak	50-75	mycrophylum
4-1	antzekotasun oso urriak	75-100	macrophyllum

Erizpideok euskarari ezarri aurretik beren mugak aitortzen ditu Tovarek:

Las limitaciones en la aplicación del método léxico-estadístico son grandes. El método histórico-comparativo puede asegurarnos de parentescos allí donde el método léxico-estadístico sería mudo. Ejemplos brillantes son las equivalencias etimológicas ciertas, pero invisibles, entre al. *kommen* y port. *vir*, al. *voll* y port. *cheio*. Y por otro lado el método estadístico, en lenguas de historia fonética desconocida, no es capaz de eliminar semejanzas aparentes pero demostradamente falsas, como al. *haben* y lat. *habere*, fr. *feu* y al. *Feuer*, ing. *much* y esp. *mucho* (1961: 257-8).

Egindako kritiken artean aldaketa erritmoaren iraunkortasunari buruzkoak eta antzekotasunen artean jatorri bera izateri eta halabeharrari zor zaizkionak ezinberetia iruditzen zaizkio garrantzitsuen; azken hauei dagokienez, Europa aldean aurkitzen diren antzekotasunak ez antzinako jatorri bakarrari baizik eta bi hizkuntzak (euskarak eta bereberak, demagun) hondar amankomun batetik jasoak. Bestalde, bere ideia kutun bati jarraiki, hizkuntza guztiak mixtoak izaki (hitzez hitz esaten du haxe 261.ean)⁷¹ metodoaren egokitasun kronologikoa hondatu arren ez du uste hainbeste gertatzen denik ahaidetasunarekin.

(71) Cf. "Hipotéticamente, cabe suponer que el bereber sea, en este ejemplo, una lengua mixta de elementos orientales camíticos y de elementos euroafricanos occidentales que podrían hallarse en el vascuence. A su vez la lengua vasca, podría ser una lengua mixta de elementos africanos, que tiene en común con el bereber, y de elementos euroasiáticos, que pueden pervivir en lenguas caucásicas u otras. Ello compromete sin duda la validez cronológica del método, pero no la medición estadística de los parentescos" (Tovar 1961: 258).

Hara emaitzak:⁷²

Hizkuntz bikoteak	antzeko hitzak zerrendak	antzekotasun %
eusk.-txuktxiera	18, 32, 57, 68, 72?, 90?, 123*, 131*?, 144*	2'08 edo 2'17*
eusk.-zirkasiera	9*, 20, 22, 24*?, 27*, 58, 76*, 83?, 89*, 100*, 104*, 137*, 149*, 173, 185, 190?, 191?, 197	6'62 edo 7'52*
eusk.-avarera	9*, 17, 24*, 27*?, 32, 89*, 94*, 111?, 185,	3'8 edo 5'37*
eusk.-georgiera	209*	4'73 edo 7'52*
eusk.-bereb.(Rif)	12?, 24*, 27*?, 39*?, 54*, 76*, 89*?, 93*, 103, 115*, 121*, 146*, 187, 206, 215*	6 edo 9'67*
eusk.-bereb.(Sus)	1*, 12?, 24*, 34, 39*, 81*, 119*, 121*, 141*, 159?, 165, 168*, 172*, 173, 191?, 195?, 207*	7'38 edo 10'86*
eusk.-egipziera	1*, 2*, 4*, 12?, 24*, 34?, 61?, 64?, 81*, 119*, 120, 121*, 172*, 173, 174*, 191, 195, 207*	3'35 edo 2'29
eusk.-koptoa	1*, 61, 74, 97, 207*, 213	5'18 edo 6'59*
eusk.-arabiera	1*, 7*, 22, 55*, 60, 61, 130*, 176*, 191, 207*	4'9 edo 3'26
	1*, 18, 60, 61, 72, 146*, 160, 163, 191	

Hauk eta gainerakoak “hurbileko ahaidetasuna”, “aski hurbilekoa”, “urrutikoa”, “litekeena” eta “egiantz gutxikoa” sailkatzen ditu; soilik Rifeko eta Suseko berebereak dira lehendabizikoan eta hizkuntza hamito-semitikoak batetik eta Kaukasoko zenbait bestetik, bigarrenean. Euskararekikoak oro “urrutiko” (eusk.-zirkasiera, eusk.-georgiera, eusk.-berebera, eusk.-koptoa), “litezkeenak” (eusk.-avarera, eusk.-arabiera) edo “egiantz urrikoak” (eusk.-txuktxiera, eusk.-egipziera) dira. Hara Tovaren ebaluazioa *in extenso*:

Entremos en el tema de las relaciones del vasco con estas diversas lenguas. El alejamiento geográfico es tan grande que podemos elegir este caso como típico del aislamiento total. Nos inclinamos, mejor que a pensar en un origen genético común, a suponer que las lenguas han tomado de los fondos primitivos que pudieron existir en su región, sobre los que se han sobrepuesto elementos viajeros. Por ejemplo, los elementos que el vasco tiene comunes con las lenguas del Norte de Africa pueden pertenecer a un fondo occidental, mientras que los que tienen semejanza en las lenguas del Cáucaso pertenecerían a un fondo europeo, que no llegaba al Sur del Mediterráneo.

Contra las teorías ahora más favorecidas por la atención y el prestigio de los estudiosos, el parentesco vasco-bereber se acredita como más próximo que el vasco-caucásico: los índices numéricos nos llevan a la hipótesis de 80 siglos de separación. Si hubiera un origen común, estaríamos en los albores del neolítico. La comparación de los elementos comunes con vasco por un lado, y con egipcio (y árabe) por otro, acaso permita reconocer en los dialectos bereberes dos capas: una occidental y otra camito-semítica [...]

(72) Bakarrrik euskara biltzen duten pareei dagozkienak ezartzen ditut labur beharrez; gainerako hizkuntzeen konbinaketei dagozkienetarako jo bedi Tovaren laneko 259-260 orrialdeetara. Zenbakiak Swadeshen tauletako kognadoei dagozki (izartxodunak taula laburrekoei, besteak zabalekoari) eta zalantzaz marka dutenak ez dira portzentaiaik eta bestelako ondorioak ateratzerakoan erabili (Tovar 1961: 259, 22. oh.).

Con las lenguas caucásicas los índices del vasco son más próximos para el casiano y el georgiano, y queda en los umbrales del parentesco seguro el avar, como corresponde a su posición lejana en el Nordeste. El parentesco con las lenguas caucásicas nos lleva a una profundidad temporal que supera seguramente el neolítico.

Es interesante que podamos atribuir al vasco una situación "central", es decir, con índices significativos tanto en la dirección del bereber, como en la del caucásico. Los números índices de las relaciones egipcio-georgianas, bereber-georgianas o árabe-georgianas no permiten considerar esa relación. El caucásico queda separado del mundo camito-semítico, mientras que el vascuence queda en el centro de las relaciones remotas tanto con uno como con otro de estos mundos (Tovar 1961: 262-63).

Alabaina, zenbaterainoko fedea jar liteke Tovaren hitzotan? Hemen euskarari bilatutako kognado guztiak eta horien ondorioak hizkuntzaren erlazio genetikoetarako ezin azter genitzakeenez (cf. Lakarra prestatzen-c), bereberarekikoez gogetaren bat egitera mugatuko naiz, izan ere bera aurkezten baitu Tovarek euskaratik hurbilen. Hara ondoren S(useko) eta R(ifeko) bereberarekin euskarak izandako ustezko kognadoak (soilik Tovarek goiko zerrenda numerikoan segurutzat emanak ezartzen ditut, kalkuluak ere horien gainean egin baitira).

	Eusk.	Berebera	
	1. ni	S. nekk(i), nekki:n;	R. nes, nis
	2. i	S. kiyin, kiy	
	4. gu	S. nekn: f. nkwenti	
	24. au	S. guad;	R. wa
	34. itzuli	R. emgulii	
	39. etzan	R. zen	
	81. izar	S. aʕris	R. izri
	119. emakume	S. tamgart	R. tamʕart, tamettut, tisedent
	120. aur	S. arrau	
	121. gizon	S. argāz	R. argaz
	165. negar egin		R. seʕoi
	168. beltz		R. abersan
	172. ori	S. aurag	R. awareʕ
	173. zaar	S. asser	R. awessar
	174. legor	S. ʕgar	
	191. ama	S. ʕimmi	
	195. soka	S. iziker, asʕun	
	207. izen	S. isem	R. isem

Iruzkina.

(1) oso ahula da: *-i* dugularik 2. pertsonan ere (eta *-u* pluraleko lehen bietan) *n*-hutsa gelditzen zaigu; VC genuke **en-* batekin arituaz (cf. *ene, eni*).

(2) ezerezean gelditzen da (1)en iruzkinaren ondoren: **kbi* batetik abiatuaz ere soilik C- genuke.

(4) kognado segurutzat izatea harrigarria da; aurreko sarreretan esandakoaz gainera, nabarmena da bereberez singularraren gainean eraturia dela.

(24)-an *haur*-etik (< *Kaur*) abiatu behar dugu, honela CVV edo genukeelarik. Alabaina *-ur* amaiera berezi ahalko bagenu CV baino gutxiago geldituko litzaziguke.

(34) itxuraz hobetu egiten da **e-* batetik abiatuaz, baina hori aurrizki bat dugu; VC (*-ul*) baino ez zaigu erroan gelditzen.

(39)an CC garbi garbia genuke euskarazkoaren bigarren silabako bokalismoak (*-in*, *-un*) forma luzeagoa eskatuko ez balu.

(89) CC (txist.-dardark.) itxuraz.

(119)-an euskarazkoa konposatua izateaz landa, *eme-* mailegua dugu.

(120)-an VVC dugu; *haur*-etik abiatuaz ez da ulertzen bereberez zergatik galduko zen hasierako leherkaria edo hasperena.

(121) CC (leherk.-txist.) itxuraz.

(165)ean VC genuke bereberez bokalak kontuan hartu ahal balira ere.

(168) ia CCC (b-l/r-txist.) dirudien arren euskarazko txistukaria atzizkia delarik, CV baino ez da gertsia-hertsian.

(172) C edo ia VC baino ez da gehienez ere; kontua da kognadoa desagertuko litzatekeela euskarazkoa ezingo balitz *bor*-etik berezi.

(173)-an *zabar*-etik abiatuaz gauzak zaildu egingo bide lirateke (cf. 120), batez ere **zandar* < **zan-or* edo balitz (cf. *azkar* < *baz(i)-gor*).

(174) oso ahula da; euskarazkoan bokalarteko herskaria berankorra baita.

(191) ez dirudi oso erabilgarri inongo konparaketatarako eta are gutxiago euskaraz bere *-m* horrekin; bidenabar C bakarra dugu eta bokalismoak ere ez dirudi egoki.

(195) mailegua da, euskaraz bederen.⁷³

(207) orain bereberez da mailegu argi; euskaraz, bestalde, bada *uzen* ere.

Azken finean, dozena t'erdi ustezko kognado hauetarik gutxienean da (89 eta 121.a ?) azterketa zehatzago baten ondoren irauten duena. Halabehar hutsa genuke, beraz, ez % 6tik 11ra bitartean (7.500-10.000 urtetako etena) baizik eta %1en inguruan baino (14.000 urte); VC edo CV onar bageneza 9 kognadotzakok igaroko lukete gure baheketa, Tovaren erdiek eta %3-6 liratekeelarik, gutxienezko 10.000-12.000 urtetako etena suposatuko lukete.

Tovarek eta bere lagunek metodoaren sorlekuan bertan (EEBBetan) hizkuntzalari zientifikoan artean eta modu estandardean antolaturiko hizkuntz familietan eztabai-datzen hasia zenean, 1961ean Euskal Herrira inportaturiko ustezko alternatiba horrek ez du inoiz lortu metodo konparatu klasikoa gainditzea, eta metodo onarga-

(73) Honetan eta aurrekoan ez da ikusten zergatik ez den ematen, hainbatetik hainbatean, Rifeko bereberek forma.

rrien zerrendan ia mende erdi honetan sartzea ere lortu duenik ezin esan:⁷⁴ aspaldi ahaztuxea eta baztertua dugu ofiziokoen artean.⁷⁵

En conclusion, la glottochronologie nous paraît être une technique mal fondée, fause et même théoriquement absurde: Et de par sa facilité même —et superficialité— elle nous paraît représenter un danger pour la linguistique contemporaine. Un danger encore plus grave que ne l'est la glottochronologie en elle-même: c'est celui qu'implique la quantification de ce qui n'est pas quantifiable, la prétention de remplacer la méthode comparative et l'histoire par les mathématiques et le calcul. On a souvent l'impression qu'en employant des symboles et des chiffres, l'on est exact et cohérent. Mais l'exactitude réside en réalité dans la pensée et dans sa correspondance aux faits, et non pas dans les symboles et les chiffres, qui sont de simples instruments, parfois commodes, pour l'expression de la pensée. Si la pensée est fautive ou absurde, les symboles et les chiffres ne nous permettent pas de la rendre exacte et cohérente en elle-même: ils nous permettent seulement d'être d'une fausseté et d'une absurdité mathématiquement parfaites (Coseriu 1972 [1965]: 452).

Ene iduriko, egungo hizkuntzalari historiko gutxik onartuko du gure artean agertu berri den ondoko hau:

Metodo lexiko-estatistikoak bi hizkuntzen artean gaur egun dagoen lotura erakutsi ez ezik, substratu baten osakide inoiz izan ziren ere kalkulatzeko balio du. Lorturiko koerlazio-zifreei (sic) esker jakin dezakegu hizkuntza horien arteko ukipena K.a. 10.000 urte gauzatu izan zela. Zerbaki horrek garrantzi handia dauka, paleolitiko —magdalenieneko, zehazkiago— European jartzen gaituelako; artean, gailur-gailurrean zebilen (eta hedatzen ari zen) euskal-akitaniar zibilizazioa. Estornesen arabera, kaukasierarekin izaniko ukipen edo harreman hori, paleolitoko euskal-akitaniarrak Erdialdeko Europa eta Ekialde Ertainera jalgi zirelako da (Martinez 1998: 55).

Nahi genuke metodo lexiko-estatistikoak horrelako boteretik balu! Ez dakit Martinez benetan ohartu den, begibistakoa den arren, metodo hori zenbait asmakizunen gainean eraiki zela: oinarritzko lexikoaren kontzeptua eta bere partaideen iraunkortasuna.

(74) Ikus Coseriu 1965, Haarman (1990)an eta bestek emandako bibliografia eta frogak; Blust-ek (19__) bere iruzkinean garrantzi handia ematen dio Lehman-en linguistika historikoko eskuliburu famatuaren edizio berria gaitzesteko honetan egilea glotokronologiaz lehendabizikoan baino biguñago agertzeari.

Gure artean bada Echenique-k (1987:) ustezko erlazio euskara-uralikoan ikerketa glotokronologiko gehiago beharko liratekeela suposatuz ez ote dion abegi gehiegizkoa egiten pentsatzen duenik (cf. Gorrochateguiaren iruzkina, 1986b:). Bidenabar, Décsy-ren (1990) aitzinuralikoaren berreraiketan ez da inongo hurbilketa ez erreferentziarik euskarak guzti hartan izan zezakeen inongo egitekoz.

(75) Cf. "Lexicostatistics and glottochronology are still practised in a few odd corners of the world (including Russia, where these methods were introduced in the 1980s, twenty years after being discarded by serious linguists in the West). I am sorry to have to report that one of these corners is in Australia" (Dixon 1997: 36, 5. oh.). Halere, amatteurrek eta atzeratuek darabilte gehienbat han ere. Bidenabar, barregarri xamarra da Txillardegiren 1977ko lanaren akabuan agertzen den presa "gure Kaukasoko anaiei" glotokronologiaren berri ona(k) helerazteko; Mitxelena 1979b-n adierazten den bezala, ez da bertan Tovar eta gainerakoek 1961eko lanarekiko aitzinamendu funtsezkorik, ezta aurreko bi hamarkadetako uholdeen berririk ere.

suna onartzean batetik eta hizkuntzen aldakortasun-indizea unibertsal eta iraunkortzat ematean, bestetik (cf. Campbell 1998, beste hainbaten artean). Are gehiago, nabarmena da glotokronologiak ez duela inongo ahaidetasun genetiko *berririk* erakusten; izan ere, ez da horretarako diseinatu.⁷⁶ Gehienez ere lehendik norbaiten sinismenean zen bat neurtzeko asmatua dugu. Hots, “lotura” hori eta beste hainbat gauza aurretiaz onartuaz, zenbakien bitartez frogatu nahi luke.

Bada, ez da soilik bere “oinarrizko lexikoa” uste baino askozaz aldakorrago izatea —mailegaketaren aurkako xertakuntza ahulekin— edota aldaketa erritmoa ez dela bera (% 1,4koa edo) mende, garai eta lurralde guztietan.⁷⁷ Bi horien ahulezia aski izan arren glotokronologiaren oinarri eta asmo eta asmakeriak oro deuseztatzeko, bada oraindik larriagorik: zerk eragin lezake ondoko hirukotean “antzekotasunetan” abiatuak gure erantzuna zuzena izan dadin?

(house) etxe [ece] chez [se] casa [kasa]

Itxura hutsak erdiko biak lotzera garamatza zalantzarik gabe, ez azken biak; egia historikoa, ordea, kontrakoa da, hain justu. Frantsesaren eta euskararen forma *modernoetako* berdintasuna halabehar hutstzat salatzen dute beren historia ezagunek:⁷⁸ frantsesezko morfemaren kasuan badakigu noizbait bokal gehiago eta irekiak zituela eta sabaikaria belarea zela; euskarazkoarenean ere baita, gutxienez, sabaikaria ez dela betidanikoa, bestela bizkaieraz ez bailitzateke /ece/ gertatuko. Baina, eta historia ezagunik ez duten hizkuntzetan edota historia ezagunekoen historiaurrean: zerk saihestuko ditu glotokronologia itsuaren halabeharreko hutsak?

Alderantzizko bidetik, edozein hizkuntzalari historikok —edota hizkuntzaren eboluzioaz artatut— badakike Meilleten adibide klasikoaren berri: “bi”-arentzako latineko *duo* (eta hizkuntz familiako gainerako kideetakoak) eta armenierazko *erku* jatorri bereko dira, antzekotasun material arrastorik izan ez arren; Matissoff-ek (1990) eta Puyllleblanck-ek (1992) erakutsi dute, aldiz, mandarineraz badela *er* “bi”, ez batarekin ez bestearekin inola ere “lotua”,⁷⁹ *lotura* hitzak linguistika genetikoan izan dezakeen adiera hertsia eta, beraz, interesgarritan (cf. Meillet 1925): halabehar hutsaren ondorena dugu euskarazko *alkar* eta holandesezko *alkaar* bezala (cf. Mitxelena 1964).

(76) Ezta “ukipenak” miatzeko ere; ustezko kognadoen artean zeintzuk salatzen duten jatorrizko lotura eta zeintzuk mailegaketa ez bereztea da, hain zuzen, metodo honen akatsik larrietakoa. Beste kontu bat da oinarrizko lexikoa erabiltzea jatorri eta erlazio *ezaguneko* morfema eta hizkuntzen artean mailegaketa neurtzeko corpus gisa, Chaker-ek (1984b) bereberaren zenbait dialektorekin egin legez. Martinezek ongi ezagutu beharko lukeen Tovar et alii (1961: 258, 21. oh.)-en argi irakur liteke: “Swadesh *Perspectives* 194 examina con cuidado el problema de la eliminación de los préstamos en la aplicación del método. Pero sólo la historia conocida de la palabra es la que puede darnos seguridad, y la aplicación principal del método, y donde tiene sus plenos valores, es allí donde no sabemos la historia”. “Mass comparison” delakoarekin berdintsu: “Without demonstration that the etymologies are based on cognates rather than borrowings, his conclusions are unsupported” markatzen du E. J. W. Szathmary-k Greenberg, Turner & Zegura-ri egindako iruzkinean (1986: 490).

(77) Euskal testuek, beren urritasunean, 16. mendetik 17.era bitartean gertatu zen aldaketa —aditzaren egituraren, demagun— 18.etik 19.era bitartean adinakoa izan zela ote dioskute?

(78) Cf. § 1.4.ean *bozei*-ren kasua.

(79) Ezta, gehi genezake, euskarazko **ber* ere (*birur* < **ber-ur*; cf. *ber-en* eta **la(C)-ur*).

Behin eta berriz lege fonetikoaren eta egokitasun semantikoaren beharra ikusi da glotokronologia edota beste edozein metodo ezertarako izango bada; hainbat hizkuntzalarik konparaketa lexikoa okulista eskuzabalaren azterketa antzeko izan beharrean segurtasun minimo batekin aritzeko egindako saioren artean ezagunena Bender (1969) dugu. Gainerako erlazio linguistiko guztiak bezala, urrutikoak ere hizkuntzen arteko antzekotasunen menpe direlarik⁸⁰ arazoa antzekotasunen azalpen genetikoa aldeztu duen eta halabehararren, hedakundearen edo unibertsalen bitartezko azalpenak saihesten dituzten kasuak aurkeztea litzateke. Usuko jokabidea hitzzerrendak prestatzea eta hots- eta esanahi-antzekotasunak dituzten hitzak berdintzea izan da, aski den adinako antzekotasun kopurua zenean erlazio genetikoa aldarrikatuaz. Bender-ek (1969) 21 hizkuntza aztertuaz honelako ondorioak atera uste zituen kognado egokiak hautatzeko eraz: 100 hitzetako zerrenda batean bi egokitzapen CVC-k % 94ko segurtasuna eta hiruk % 99koa emango omen liguke, bokalak eta kontsonante pareetarik bat berbera izanik eta beste pareak soilik ezaugarri bateko ezberdintasuna badu edota bokalak albo batera utziaz kontsonanteak berberak badira.

Benderena kuantifikazioaren bitartez halabehararren, hedakundearen eta unibertsalen eragina ezabatzeko ahalegina izan arren, Campbellen ustez (1973: 66), honela ere ez dugu aski erlazioaren froga asebeteko izan dadin.⁸¹ Horren froga gisa, proposatutako urrutiko erlazioetarik bat aztertzen du, ustezko Boliviako uru-chipaya eta hizkuntza mayen artean proposatutakoa, hain zuzen.

Sapir-ek egiteko horietarako proposatu zituen “ezkutuko ezaugarriak” ere ez dira beti halabeharretik, hedakundetik edo unibertsaletatik aske (Campbell 1973: 68-70), eta Campbellek horiek —lehen aipatu baldintzetan— eta egokitzapen fonetikoak, biak, ikusten ditu beharrezko urrutiko erlazio genetikoa frogatzeko. Greenberg-en *mass-comparison* metodoa kritikatuaz Campbellek ez du uste onargarria izan daitekeenik gutxi-gora-beherako egokitzapenak eta berauek CV edo VC segida laburretan onartzea. *Matching* eta *sound correspondence* bereziaz,⁸² edozein erlazio-proposamenek egiantzik izan dezan Campbellek oinarrizko hiztegiko hainbat *matching* eskatzen ditu (ibid.). Bestalde, gogoratzen du CV formako *matching*-ak ez direla CVC-enak bezain askeak halabeharretik, onartezin begitantzen zaizkiolarik horietan

(80) Eta hortik inoiz ezin erabaki izana ere, cf. Campbell 1995. Bidebatez, “the syllable structure and morpheme structure largely coincide” diosku (161) kexuera eta aimararenei buruz. Halere, “The combined weight of the grammatical and lexical evidence, while not sufficient to ‘demonstrate’ a genetic relationship between Quechuan and Aymaran languages, is adequate enough to make the hypothesis tempting” (195); cf., aldiz, A. D. Rodrigues & W. Dietrich “On the linguistic relationship between Mawé and Tupí-Guaraní”, *Diachronica* 14, 265-304: “The conclusion points to the probability of Mawé having split from a Mawé/ Aweti/ Tupí-Guaraní branch of the Tupí stock before the dispersion of the Tupí-Guaraní family as such”.

(81) Bouda 1950-ean (eta egileak berak diosku hor bere “perlak” bildu zituela) ez dira Benderen baldintza minimoak ere betetzen; ikus Lakarra 1997 zenbait adibidetakoa.

(82) “A matching is a tentative sound correspondence which becomes a real correspondence only when one is able to reconstruct a valid protoform. Correspondences are assumed to descend from a common source genetically, whereas matchings may in fact be due to a number of other things as well, borrowing, onomatopoeia, etc., not excluded” diosku (1973: 71).

eta luzeagoetan kontsonante soila bat etortzea.⁸³ Azkenik, egokitzapen semantikoa nahita nahiezkotzat du eta onomatopeiak bazterkizun dira hots-kidetasunak ez historiari baizik eta erreferenteari zor baitakizkioke (1973: 72).

Laburtu ditugun gogoetok Olson-ek proposatutako uru-chipaya eta hizkuntza mayen arteko 121 kognadotako zerrindari ezartzean, Campbellek (1973: 85) hoskidetasunak 35 kasutan gutxienez irregularrak direla aurkitzen du, bi hizkuntz familien lotura genetikoaren aldeko proposamena horrela larri ahulduaz. Gainetik, 40 etimologia eman ziren aitzin-mayaren beste horrenbeste berreraiketa okerretarako eta 6 kognadotan Olson-ek mayazko formak chipayako binarekin lotu zituen. Bi ustezko korrespondentzia ezabatu behar dira, mayak jatorriz zapoteketik mailebatuak direlako eta beste hiru susmagarriak dira chipayan (beharbada quechumaranetik hartuak). Olsonen adibideetarik 30etik gora ez dira CVC izatera iristen eta sail horretatik hoskidetasun erregularrak ez dituztenak ere kendu behar dira. Guztira 121 kognadoetarik portzentaia handia da halabeharrari atek itxi ez dizkiona, are handiagoa bederatziz onomatopeia, dozenerdi zatiketa morfologiko oker —gogora, halaber, aurreko oharrean esana— eta berrogeitsuren erlazio semantiko ahulak kontuan izanik.

Bildutako informazio negatiboaren arabera Campbellek (1973: 86) aurkeztutako kasu gehienak proposamen genetikoaren sostengutzakoetarik kanpo utziko ditu. Alde izan daitekeen guztia bilduta ere dozena bat kasu edo baino ez da, eta hauetan ere arazo fonetikoek edo semantikoek beraiekin dakarte Campbellen ondorioa:

I do not deny that there may be a genetic relationship between these two families, but Olson has not been shown that his similarities are indeed to be attributed to some special relationship and not possibly to chance or other factors (1973: 87).

Bestalde, Benderen baldintzak beteaz Campbellek suomieraren, cakchiquelaren eta quechuaren arteko “antzekotasun” haboro aurkeztean haren ondorioak ez direla sinisteko eta areago dena lexiko-miaketan oinarritutako metodoek erlazio genetikoak suposatu bai baina frogatu ezin dituztela erakusten du: “I conclude, therefore, that no method of lexical scanning or counting in and of itself is valid for finding distant genetic relationship” (Campbell 1973: 68).

Alabaina, bide horretatik aitzinatuz —morfologiaren eta korrespondentzia fonetikoaren egitekoa onartuz, alegia—, eta glotokronologiazko ikerketek har zezaketen hoberena dela begibistakoa da aspaldidanik, zein litzateke metodo konparatuarekiko funtsezko diferentzia edota funtsezko aurrerapenik? Bestela esan, hoberenean ere, glotokronologiaren formalizaziorik hertsiena ere ez da iristen (baldintzetan zein horien ezarpenetik ateratako emaitzetan) metodo konparatuaren ariketa arinenaren pare izatera.⁸⁴

(83) Hizkuntza IE-tan CVC baino txikiagoak onartzea zilegi da hor aurretiaz dakigularik hizkuntzok jatorri berekoak direla; alabaina, ez da gauza bera gertatzen beren ahaidetasuna erabakitzeke aztertzen ditugunekin eta hauetan forma laburrekin ez dakigu halabeharra ala erlazio historikoa den.

(84) Ross eta Durie-ren (1996) metodo konparatuaren urratsen formalizazioan (ikus XX oharrean) lehendabiziko puntutik diferentzia larriak dira glotokronologiarekin, (3)-ko lege fonetiko zehatzen beharrari buruzko duten portaera bateraezinerari iritsi aurretik ere. (4)-ko berreraiketa eskakizuna (glotokronologian zein mass-comparison delakoan agertzen ez dena) diferentzia garrantzitsua da eta azken urteetan Greenberg eta bere taldekideen aurkako eztabaidan sarri agertu dena; gainerako puntuetan ere edozeinek dakus metodo konparatuak enparatuei egiteko horietan hartzen dien aldea.

4. Euskara eta makrokonparaketa

Nonlinguists are not always able to distinguish easily between genetic groupings established by the comparative method and those proposed on other grounds. A much-publicized recent example is Cavalli-Sforza et al. (1988), where the very deep macrogroupings the authors assume for languages of the Pacific and New World are treated as the same kind of groupings as Indo-European or Uralic. Another example is Renfrew 1991 [...] Comparative linguists distinguish between genetic groupings established on the basis of the standard comparative method and those not so established, which they generally view as probabilistic or speculative or even fanciful.

Ross eta Durie ere (1996: 4-9) ez dira arestian goxoago izan:

The third misunderstanding⁸⁵ is a more dangerous one. It confuses the comparative method with the technique of 'multilateral comparison', sometimes known as 'mass comparison', used for example, by Greenberg (1987) in his work on the linguistic prehistory of the America [...] The attraction of multilateral comparison and other techniques of 'long-range comparison' is that they claim to reach much further back into time than the comparative method has been able to do. However, if they do not provide evidence of relatedness which could not have arisen by chances, the 'families' they establish must be treated with skepticism.

Campbellek (1998: 312-313) ondokoak zerrendatzen ditu makrofamilia proposamenen artean: "Afroasiatic, Altaic, Amerind, Athabaskan (or Na-Dene) plus Sino-Tibetan, Austric (Austro-Asiatic with Austronesian), Austro-Thai (Japanese-Austro-Thai), Basque-Caucasian, Basque-Sino-Tibetan-Na-Dene, Dravidian-Uralic, Dravidian-Japanese, Elamite-Dravidian, Eskimo and Indo-European, Eskimo-Uralic, Eurasiatic, Hókán, Indo-European and Afro-Asiatic, Indo-European and Semitic, Indo-Pacific, Indo-Uralic (Indo-European and Uralic), Japanese-Altaic, Japanese-Austronesian, Khoisan, Macro-Siouan (Siouan, Iroquian, Caddoan, sometimes Yuchi), Maya-Chipayan (Mayan, Uru-Chipayan of Bolivia), Na-Dene, Niger-Kordofanian (including the very large Bantu family), Nilo-Saharan, Nostratic, Penutian, Proto-Australian (all twenty-six or so of the Australian families), Proto-Wrold, Ural-Altaic, Ural-Altaic and Eskimo-Aleut, Yukagir-Uralic".

Horien aurkezpenen ezarria gaztigu garbia du:

In order to give an idea of what is at issue, the following is a list of some of the better-known hypotheses which would group together languages which are not yet known to be related. None of the proposed genetic relationships in this list has been demonstrated yet, even though some are repeated frequently, for example in encyclopaedias and text-books. Many other unconfirmed proposals of distant genetic relationship (not listed here) have also been made.

Na-dene familiarekikoek merezi dute aipu berezirik azken hamarkadetan: "biltzaileen" (*lumpers*) eta "zatitzaileen" (*splitters*) artean den eztabaidan Greenbergekin (1987) Amerika osorako proposatu hiru familietarik batek lortu du guztien adosta-

(85) Gainerako erruez ikus XX oharrean.

sun orokorra: aleuto-eskimoak, alegia. Alabaina, familia horren proposamena ez zaio Greenbergi zor, joan den mendetik ere aitortua baitzen Siberia iparraldetik Groenlandiara bitartean diren doenerdi hizkuntzen batasun hori. Na-Dene delakoa dugu Greenbergen bigarren familia Ameriketara, Alaska eta Kanada mendebaldeko zenbait hizkuntza eta askozaz hegoalderagoko navajoa (hortik *na*- hori) besarkatzen dituelarik haren ustez.⁸⁶ Egia esan, familia hau ere —familia proposamen hau, hobeto— Greenberg baino lehenagotik ezagun zen, mende hasierako lanak eurak lekuko.⁸⁷ Areago dena, Greenberg baino lehenagokoak dira, orobat, na-denea Ameriketatik atera eta (tonua, isolamendua eta antzeko arrazoi tipologikoengatik) hedadura handiago eman nahi izan ziotenak: hau izan zen —na-denea eta txino-tibeteraren arteko lotura, zehazki— Sapirek burutan izan zuen eta gainerako hizkuntzalariek onartzea lortu ez zuen sailkapen-proposamen famatuenetarik.⁸⁸ Haren ikasle Swadeshek eta bestek hipotesi honen alde egin izan zuten arren berrogeitahamar-hirurogeitahamarretan eta Shevoroshkin eta enparatuek familia hori hedatu guri hurbilago egingo bide litzazkigukeen buruhaskira, Kaukasoko hizkuntzetara eta bestetara,⁸⁹ nekez esan liteke na-dene familia lehen aipatu den adiera hertsienetik kanpo onartu izan denik ofizioko hizkuntzalarien artean.

Campbell *Language*-eko bere iruzkin famatuaren hasieran bertan “Greenberg’s *Language in the Americas* has a detrimental impact on the field; its classification should not be accepted; the record should be set straight” zioen (1988: 591);⁹⁰ horrezaz gain ez zuen hain berritatz aurkitzen (ibid), akritikoa (593), konparaketa lexiko huts ahulean oinarritua (595), bera bezain ahul den glotokronologiaren lagun (596), maileguak ezagutzeko edo kognadoen zehaztasun semantikoaren axola handirik gabe (598-600), azterketa morfologiko okerrekin (605) eta sasiko forma anitzekin (606) ornitua. Azkenik, Greenbergek beti hizkuntzak zein diren ere ez zekiela markatzen zuen, horiek bailiran hartu baitzituen dialekto eta are ikertzaileen izenak ere.

(86) Hirugarren familia, amerindiarra, litzateke hortik eta Tierra de Fuego bitarteko hizkuntza guztiak bilduko omen litzukeena; eraikuntza honek ez du berezilarien adostasunik lortu eta bai hehetasunei eta oinarriari buruzko kritika gogorak jaso. Honetan ere Greenbergek aitzindaririk izan zuen, ortodoxoek ezagutzen dituzten 150 bat familiak Sapirek doenerdi phylatara eraman nahi izan baitzuten (nahiz eta ez frogatuztat baizik eta behinbehinekotzat eman). Hortik aurrera egiten du, bada, Greenbergek, teilatugintzan ari bailitzan, oinarriak basaren gainean izan arren, lehen eta orain ezagun den bezala.

(87) Cf. “Although there are some antecedents (...) the Na-Dene hypothesis is usually attributed to Sapir (1915), who proposed a relationship between Haida, Tlingit and Athabaskan. (Eyak was rediscovered by American linguists in the 1930s).” (Campbell 1997: 284).

(88) Oregon eta Kalifornia aldeko hizkuntzak bilduko omen litzukeen penutierarekin batean, esaterako; ideia honen aldeko izan ziren Sapir, Kroeber eta beste hainbat (Uhlenbeck gure artean) baina ez da frogatuztat eman ahal —are gutxiago berreraikitatzat aitzin-penutiera— ezaugarri amankomunak (tipologikoak edota hizkuntz-batasunekoak) beraien artean aipatu arren.

(89) “The more extreme proposals of distant linguistic kinship involving so-called Na-Dene languages —such proposed groupings as Athabaskan - Sino - Tibetan, Na - Dene - Basque (- North-Caucasian)— should be discounted, given the extremely poor quality of current evidence” (Campbell 1997: 286).

(90) “This is a strongly negative evaluation, but necessary. G’s well-deserved eminence draws unwarranted attention to L[anguage] I[n the] A[mericas], as evidenced by frequent positive reports of it in the popular press” gehituaz.

Zylharz-ek behinola Schuchardtekin egin bezala, Campbellek ere Greenbergen kognadoei parra egiten die beste suomierazko batzukin⁹¹ eta dagoeneko bibliografian Greenberg eta jarraitzaileen *reductio ad absurdum* mota klasiko bat —gogora aurreko ataleko Campbellen suomi-amerindiera— agertu da. Hots, haien hatsarri eta metodoak (hobe, horien falta) indoeuropar familiako edo semitiko zein uralikoko historia ezaguneko hizkuntzei ezartzen zaizkie, lehen glotokronologia modatan⁹² zenean haren ahulezia nabarmentzeko egin zen legez. *Reductio* klasiko hau da, demagun, Peter-ena (1992), batetik ingelesa eta suomiera eta bestetik hindia eta suomiera *à la Greenberg*, hindia eta ingelesa taldekidetzat sailkatzeak suomiera eta ingelesa egiteak baino arrazoi gehiago ez duela ondorioztatuz:

After using mass comparison, followed by the comparative method, I arrived at different percentages for the various groupings. Of the 8,3 % correspondence between English and Finnish uncovered by mass comparison, none was due to actual genetic relationship, 28,6 % were attributable to borrowings. Thus, 71,4 % of the items scored as (possible) cognates were due to pure chance. An initial percentage of 19,1 % were uncovered for Hindi and Finnish. None of this 19,1 % was attributable to actual genetic relationship, 12,5% were due to borrowing, and 6,3 % each were due to onomatopoeia and nursery language. In the end, a full 75 % of the 19,1 % were due to the chance (Peter 1992: 339).

Peterek berak (1992: 340) markatu legez, hoberenean ere emaitza (ezagun) zuzenak % 50eko ahalmena duen metodo batek laguntza urria eman liezaiguke munduko hizkuntzak sailkatzeko. Hemen ere —lehen glotokronologian eriden bezala— arazo nagusia oinarrian bertan dugu, kognadoen hautaketan, alegia:

2.1. Selecting affinities. The putative correspondences were established by scanning the list of the English glosses of 84 core concepts taken from Greenberg 1987, and comparing these to Hindi and Finnish equivalents. Selection was made on the basis of rough similarities encountered while visually scanning the list. To the best of my ability, I have tried not to let prior knowledge of cognates affect my judgment. There were, to be sure, difficulties in selecting the groups (pairs or triplets) that should be regarded as 'bespeaking a common origin'. The question that arises is: how close do words have to be in order to be scored as similar? Are English saliva and Finnish sylki sufficiently close, if they are, are Hindi *pissu* "flea" and Finnish *kirppu* "flea"? I have found nowhere in Greenberg's work explicitly stated criteria by which to make this judgment (1992: 335).⁹³

(91) Cf. "Many scholars have attempted reductions ad absurdum of megalocomparison by taking any two languages at random and finding large numbers of "cognates" between them, often to very amusing effect" (Matisoff 1990: 112). Berak ere sinotibetera eta amerindierazko zerrenda bat egin omen zuen "List furnished upon request to adults 18 years old or over" dio; Trask-ek (1997: azken atala) ematen digu euskara-hungariera zerrenda ederra ere, hungarieraz —"zorionez"— ezer jakin gabe eta hizkuntza horren ingelesezko hiztegi on bat izanik laupabost ordutan etxean egina. Traskek zuzen dioenez beste hainbat konparazio ez dira sendoagoak ez oinarrituagoak.

(92) Ikusi dugu (cf. xx oharra) Tovar (1977, 1981a), Echenique (1983, 1987) eta Txillardegi (1977) ez direla inolaz ere metodoaren erabat aurkakotzat sailkatu ahal.

(93) Sinestezina badirudi ere, izan da *reductio ad absurdum* hauek horrela hartu ez dituztenak, "erkatutako" hizkuntzen arteko lotura genetikoaren froga legez baizik: "[...] With a correct understanding of macrofamilies and the principle of external comparison, however, Finnish may indeed be "seriously

Izan ere, Greenbergen “alderdi anitzeko hurbilketa” —euskarazko itzulpen honek besterik pentsaaraziko balio ere norbaiti— ez da item lexikoen miaketaren bitarteko hurbilketa ezagunena baizik. Greenberg-ek berak dioenez hizkuntza askotako hitz gutxi batzu aztertzen dira metodo konparatu estandarreko hizkuntza gutxi batzuta-ko hitz anitz aztertzeko ohituraren aurka. Bestalde, azaleko (begizko) miaketaz aurkitutako antzekotasun lexikoak dira erlazio genetikoak onartzeko oinarri. Ez da harritzeko Campbellek (1998: 315) metodo honen egitekoa besteak hasten diren puntu- amaitzen dela esatea:

This inspectional resemblances must be investigated to determine why they are similar, whether the similarity is due to inheritance from a common ancestor (the result of a distant genetic relationship) or to borrowing, accident, onomatopoeia, sound symbolism, nursery formations and the various things which we will consider in this chapter.⁹⁴ Since multilateral comparison does not do this, its results are controversial and rejected by most mainstream historical linguists.⁹⁵

Campbell, azken finean, Meilletek eta Sapirek (ik. 24. oharra) aspaldi aldarrikatuari jarraitzen zaio. Greenbergek, aldiz, korrespondentzia fonologikoak ezartzen ez saiatzeaz landa, ez du bere “grammatical evidence” delakoan gainerako ikertzaileek hizkuntzen arteko lotura genetikoak onartzeko eskatu sakoneko korrespondentzia morfologikorik edota irregulartasun amankomunik bilatzen. Azaleko antzekotasunak dira hor ere: aspalditik (Meilletek berak, demagun) lekukotasun ahultzat jo ohi diren izenordainak, hitz askeak, morfema solteak (ez ablaut sistemak edo paradigmatik)... Eta morfologian ere lexikoan egileak hartu ohi dituen “askatasuntxoak” ahaztu gabe, jakina: erlazio semantiko zalantzazkoa, antzekotasun fonologiko eztabaidagarriak edota segmento bakarrekoak, morfologi-analisi oker eta interesatuak...⁹⁶ Azkenik, Greenbergek ez zuen frogetarik frogena ere onartzen:

taken” to be related to many American Indians languages, and its exact correspondence with the reconstructed grammatical forms of Amerind only supports the Amerind hypothesis” (Shevoroshkin apud Campbell 1998: 145). Ez dirudi iruzkin handiren beharrik denik.

(94) Matisoff-ek (1990: 113) berariaz markatzen du Greenberg eta bere jarraitzaileen metodoak ez duela hizkuntz-elkarte (*Sprachbund*) fenomenorik edo faktore tipologikorik baztertu ahal ere.

(95) Hara Campbellen liburuko urrutiko ahaidetasunen ikerketari buruzko atalaren amaiera: “Given the confusion that certain claims regarding proposed distant genetic relationships have caused, the methodological principles and procedures involved in the investigation of possible distant genetic relationships are extremely important. Principal among these are reliance on regular sound correspondences in basic vocabulary and patterned grammatical (morphological) evidence involving ‘shared aberrancy’ or ‘submerged features’, with careful attention to eliminating other possible explanations for similarities noted in compared material [...]. Research on possible distant genetic relationship which does not heed the methodological recommendations and cautions of this chapter will probably remain inconclusive. On the other hand, investigations informed and guided by the principles and criteria surveyed here stand a good chance of advancing understanding, by either further supporting or denying proposed family connections” (1998: 326).

(96) Bati baino gehiagori ekar bide liezaioke guzti honek Boudak konparaketa euskaro-kaukasikoan engindakoaren oroitzapenik; cf. Mitxelena 1950, Lakarra 1996.

If we want to say, with Greenberg, that demonstrating genetic relationship does not require any kind of reconstruction, then I think it's appropriate to ask what the purpose of our genetic classification is. I believe that most historical linguists value the classifications because they help us find out about the histories of the languages in a family. We reconstruct parts of their common protolanguage and then use those reconstructions to study and compare the changes that have occurred in the various daughter languages. In other words, to be useful to a historical linguist, a hypothesis of genetic relationship must be fruitful: a valid genetic grouping will permit reconstruction and thus lead to a better understanding of the member languages and their histories. If a genetic hypothesis does not lead to new insights of these kinds, then it is sterile and, within linguistics, useless (Thomason 1993: 494; *esan gabe doa hizkuntza isolatuetan ere argudiaketa berbera litzatekeela*).

Greenbergen liburu honen iruzkin ugari izan da mundu osoko aldizkari garrantzitsuetan eta, espero zitekeen bezala, *International Journal of American Linguistics*-en: haien artean ez dut bat ere ezagutzen egilearen metodologiaren eta ustezko emaitza orokorren aldekorik eta azkenen artean "Greenberg eta harako hizkuntz familia" sail edo estilo zabaldua aurki liteke. Ez da bakar bat ere delako (iruzkintzailak ezagunen duen) familia horri dagokionean haren oinarri eta sailkapenak gezurtatzen ez dituenik, ezjakintasuna, utzikeria eta faltsifikazio gradu ezberdinak agerian utziaz. Hara zenbait adibide:

When I first saw Greenberg's *Language in the Americas* I turned to the cognate sets which included Yurok and Kalapuya, both of which I have worked on, to see how Greenberg had treated them. The results were disappointing. Nearly every form required some sort of emendation [...] Obviously Greenberg should have gotten the aid of specialists in the various languages. The reader should be warned not to use the forms in *Language in the Americas* without first checking to be sure that they are correct. One wonders whether the low standard of accuracy seen in the Yurok and Kalapuya data is representative of the entire book (Berman 1992: 230, 233).

[...] Unfortunately, it is marred by errors in both methodology and data, which make it essentially useless for its intended purpose. I have experience in only one language family, the Muskogean, and feel qualified therefore to criticize the material in *Language in the Americas* pertaining only to that family [...] This survey of the Muskogean, "Gulf" and Yukian material in *Language in the Americas* has shown that a high percentage of the items quoted contain errors, from the trifling to the severe. Although my experience with other American Indian linguistic families is limited, I would expect that a similar percentage of errors would be uncovered by linguists familiar with those families [...] It is distressing that a work of this nature should be so untrustworthy; no linguistic item can be taken from its pages without checking with a reliable modern source. The saddest fact in that *Language in the Americas* is not necessarily wrong in its insights into the deeper relations of American Indian language families to one another, but without the rigorous application of the rules of comparative linguistics, and the use of accurate and verifiable data, a work such as this cannot be trusted, and should not be used (Kimball 1992: 447, 489).

Kimball-ek (1992) zortzi eratako hutsak aurkitzen ditu:

- (1) Datuen iturriak ez dira ematen (447),
- (2) Datuok zaharkituak dira (448),
- (3) Datuak gaizki transkribatzen dira, hiztegi eta gramatiketarik arin batean hartuaz inongo ezagutza filologikorik gabe (448),
- (4) Hizkuntza bateko eta besteko datuak nahasten dira (448),
- (5) Hizkuntzen arteko konparaketak ez dira explizitoki egiten, zerrenda hutsetarik irakurleak antzeman behar duelarik (449),
- (6) Aitzinhizkuntzak ez dira erabiltzen eskura direnean ere (449),
- (7) Kognadoak ez diren formak erkatzen dira (449), (8) Item bera kognado sare diferenteetan erabiltzen da (449).

Eta ez pentsa hutsak txikikeria batzuk direla:

Thus, out of a total of 268 Penutian sets containing Muskogean, "Gulf", and Yukian material in *Language in the Americas*, 185, or approximately 69%, had errors severe enough to require correction; 106, or approximately 39%, were of such a severity that the Penutian set was weakened or eliminated. The situation is much worse for the proposed relationship of the Yukian languages and the "Gulf" languages. Of the 40 Yuki-Gulf sets published in *Language in the Americas*, only 9 can be considered to have any validity. The number is so small that these resemblances seem to be due entirely to chance, and not to result from genetic origin (Kimball 1992: 488).

Greenbergek bere alde ekarri ohi duen Afrikako hizkuntzen sailkapena ez da berak aldarrikatu bezain onartua eta are gutxiago bere benetako metodoagatik (mass-comparison), hau zein zen argi gelditu denean batez ere; 1963an sailkapenaren zati on bat zaharragoa zelako eta gainerakoa behin-behinekoa zelakoan gehienek pasatzen utzi zuten (CAMPBELL); cf. orain, aldiz, Dixonen iruzkin labur bezain argia (1997: 32-35). Honek beronek zera diosku Greenbergen beste sailkapen proposamen batez:

There is also Greenberg's 'Indo-Pacific hypothesis' (1971) purporting to show that the 60-odd Papuan families from New Guinea, the extinct languages of Tasmania, and the various languages spoken in the Andaman Islands are genetically related (...) This idea lacks any substance, and is perhaps even more fanciful than Greenberg's American Indian work (1997: 33-34, 3. oh.).⁹⁷

Ohar bedi, halaber, kontinente batean ongi atereak (edota gutxi kritikatzek) ez lekarkela bestetan ere nahita nahiez egokia izatea edota metodo onartezina justifikatzea.

(97) Cf. "There is no reputable historical linguist, anywhere in the world, who accepts the claims of Greenberg and the Nostraticists" eta oharrean: "Lest this be thought circular, let me provide a criterion for recognising a large group of reputable historical linguists: anyone who teaches the subject at a leading university in the USA or in an EEC nation" (Dixon 1997: 44). Halere, bada (cf. Baldi 1991) nostratistak (horietariko zenbait, hobe) begikoago duenik.

4.2. Bengtson-ek hainbat lanetan (1995)⁹⁸ eman du euskara (eta iberiera) na-denea-ekin⁹⁹... iparraldeko kaukasiera, sumeriera, burushaskia eta yeniseikoa bitarte.

Joan den hamarkadaren akabuan eta hamarkada honetan *Fontes Linguae Vasconum*-en argitaratutako zenbait lanetan Schumacher-ek eta Seto-k erakutsi nahi izan digute Swadesh, Sapir (honetaz cf. Campbell 1988), Bouda eta beste jarraiki, na-denea, ez bakarrik txinera eta iparkaukasierarekin,¹⁰⁰ burushaskia eta hizkuntza paleosiberiarren batekin, baizik eta euskararekin, Himalayako hizkuntzekin eta are austronesioarekin ere lotua dela;¹⁰¹ zerrenda honi bestek etruskoa, nahalaia, gilyaka, txutxi-kantxatkeria eta almosan-keresiuarra ere gehituko omen lioke (Schuhmacher & Seto 1993: 7). Azkenik, (oraingoz?), euskara eta kikuyua ere askazi direla erakutsi nahi izan dute (Schuhmacher & Seto 1994).¹⁰²

Schuhmacher-ek eta Seto-k (1993) austronesiozko formak biltzen dituzte na-dene-kaukasierarekin 130 kognado, himalayerarekin (?) eta 52 kashmir eta burushaskhi. Euskara eta euskarazko morfemak zerrenda horietan agertzen ez direlarik, pentsatu beharko da jakintzat ematen dela Dene-Kaukasieraren barnean kokatzen dela. Zorigaitzez, ondoko "lekukotasunen" aurrean ezin esan erabat garbi gelditzen denik euskarak zer ikusteko duen guzti honetan:¹⁰³

1. austronesioa: *na-, no, nau, na, nu* "I"
2. id. *wau, v, vu, v, va* "thou"
3. id. *ko, ke, h>u* "thou"
4. id. *e, a* "he"
5. id. *va-, va* "he"
31. id. *age, ab* "not"
32. id. *kapwa, -jka-be* "not"
36. id. *benu-, gini* "below"
38. id. *kenekene, hnb* "girl"
39. id. *kaka, gag* "uncle"
43. id. *ranu, l'an* "water"
46. id. *gabea, jubur* "after"

(98) Michel Morvan (1992), makrokonparatista horietako baten lana aztertzean ondoko ondoriora iristen da: "Au total on émettra un avis très mitigé sur les rapprochements proposés par J. D. Bengtson, qui n'est pas seul en cause bien sûr, étant donné qu'il s'appuie sur une bibliographie omni-comparatiste de bonne qualité. Je le répète, les travaux des omni-comparatistes sont nécessaires et ceux qui ne veulent pas en entendre ont tort. Mais les erreurs sont nombreuses, inévitables. On ne progresse pas sans elles, ou alors on fait du surplace, on n'avance pas. Il reste que, afin de ne pas trop prêter le flanc aux critiques des négativistes systématiques, les omni-comparatistes devront rectifier certains défauts par trop évidents" (365).

Morvanek Bengtsoni egiten dizkion kritika gehienak oso arrazoizkoak dira; halere, oraindik gogortsoago edo hertsiago izan zitekeen, *mibi* < **bini* (< **bi* + *-ni* ?) dela gogoratuaz eta horrela bere ustezko kognadoetarik are urrutiago dela markatuaz.

(99) *Sensu stricto* (67): haida, tlingit, eyak, athapaskan.

(100) Dirudienez, orain kartvelikoa nostratikorako utzi beharra dago, cf.

(101) Austronesioarekin egia esan, jai dutela dirudi, aspalditik —joan den mendearen akabutik— garatua baita hizkuntz familien atzerteta konparatuaren barnean (cf. Dahl 1976, Blust 1990a, etab.).

(102) Zilegia begitantzen zait irakurlea gogoratzea hizkuntzalaritzan ere multzo teoriaren propietate trantsitiboak indarrean dirauela. Eta Greenbergek berak ere onartzen duela; cf. Matisoff XX oharrean.

(103) Egileentzat eta argitaratzailearentzat ez bide da horrela, ohar bakar bat ere ez baita eranstean formen egitekoaz.

48. id. *gee, gay* "grandmother"
49. id. *raka-, laka-, lako, legam, rutsas* "to go"
50. id. *kori, qul* "top"
51. id. *-rasi, rata* "palm, hand"
52. id. *katu, ketui, kad* "small"
53. id. *karu, kbel* "rain", etab.

Goian aipatu dugun kikuyuaz lehen-lehenik bantu familia ezaguneko 500 bat hizkuntzetarik dela esan behar... eta familia horren sailkapen eta berreraiketa ere aski aitzinatua dela metodo ortodoxoen barnean, aitzinatuegia gure makrokonparatisten zorigaitzerako.¹⁰⁴ Halere, ikus bedi bi hizkuntzen arteko ustezko kognadoen zerrenda antologiko bat ezjakintasun, ausardia eta amarruen adibidetzat (k. = kikuyu, e. = euskara):

1. k.	<i>itboni</i> (=source, spring)	:	e. <i>iturri</i> (id)
2. k.	<i>iria</i> (=lake)	:	e. <i>ura</i> (=water)
3. k.	<i>-andûku</i> (large)	:	e. <i>andi</i>
4. k.	<i>-nini</i> (=small)	:	e. <i>ñimiño</i> (id)
5. k.	<i>guoko</i> (=hand)	:	e. (esku-) <i>xoko</i> (=palm)
6. k.	<i>mbegû</i> (=seed)	:	e. <i>bikor</i> (=grain)
7. k.	<i>aria</i> (=to speak)	:	e. <i>erasi</i> (id)
8. k.	<i>aka</i> (=to build)	:	e. <i>egin</i> (id.)
9. k.	<i>ura</i> (=to rain)	:	e. <i>uri</i> (=rain)
10. k.	<i>-kuî</i> (=short)	:	e. <i>gutxi</i> (id) ¹⁰⁵

(1)-ek okulistaren froga agian gaudituko du —eskuzabala edo itsua balitz harako hura— baina bestetan sartu aurretik jakin beharko genuke euskaraz zergatik (4)-n ere ez den *-r-* (edota honetan *-n-*).

(2)-n euskarazkoaren 3. fonema artikulua delarik ezin kontatu; bestalde, zergatik hemen *i-*: *u-* aurrekoan *i-*: *i-* genuelarik?

(3) Orain ere *-u-*: *-i(-)* dugu; alabaina, euskarazkoan *h-* segurua izateaz landa, amaiera ez ote atzizki ezagunen bat? (cf. Lakarra 1996).

(4) Forma hipokoristikoeak eta onomatopeiek ez dute konparaketan balio; are gutxiago *-m-* duen euskarazkoak. Cf. Trask (1996, 1997) fonema honek euskararen berreraiketan (ez) duen egitekoaz.

(5)-eko euskarazkoaren semantika aski urruti gelditzeaz kanpo, kikuyua hor joatekotan ere erromantzearekin eta arabierarekin lihoake bat.

(6)-ren hasierako "antzekotasuna" oso polita litzateke Martineten (1950) aitzineuskarazko kontsonanteen teoriarako; damurik, kognadoen "antza" urria izateaz landa, euskarazkoan konposaketa garbia dugu.

(104) Besterik da bantua onartzea edo ez azpifamiliatzat, Greenberg 1963 jarraituaz, "Niger-Congo" delakoaren barnean; cf. XX oharra.

(105) Schuhmacher & Seto 1994: 435-6ko lehen hamar adibideak dira (guztira 42 dira, gainerakoak ez nik iruzkinduak baino nabarmenki hobeak); bidenabar, 3 orrialde eskasetako "lanaren" —laburpenaren itzulpenak luzeago dira lana bera baino— azpi-izenburuan honela datza idatzia: "Examples for grammatical and lexical parallels of the basic vocabulary between the Bantu Kikuyu language and Pyri-nean Basque, dating from the beginning of the ancient Egyptian "Dynastic" period" (435).

(7) eta (8)-n ohar gutxi egin behar zaio euskal morfologiaz zerbait dakienari: morfema bat baino gehiago denez, ba ote bertan “grammatical parallel”-ik bi hizkuntzetako formen artean? (8)-n, bidenabar, “antza” ere zalantzan jar liteke; bokal korrespondentziaz hobe ezer ez esan.

(9)-n *uri*-k ez du “Egyptian Dynastic period”-eko aitzineuskararen izateko aukera handirik; bestalde, ez ote horren morfologiazko analisi sakonagorik?

(10)-eko *gutxi*-k badu beste aldaerarik eta *guti*-k, demagun, zaharragotzat jotzeko eskubide gehiago izateaz landa, bere *-ti* horrek ez ote digu urrutiago jotzeko eskurik ematen?; cf. (3).

Laburtuaz, maileguak, onomatopeiak, esanahi okerrak, analisi morfologiko gaiztoagoak, forma dialektalak eta berriegiak, gutxi-gora-beherako inspektzio- (okulista- / otorrino-) irazkinak, lege fonetikoak eraikitzeke edozein saioaren falta... Honela ez goaz inora, jakina, erreka jotzera ez bada. Hori bai, norbaitentzat *à la page* egoteko forma bat bada, bejondeiola...¹⁰⁶

5. Aitzineuskararen berreraiketan sakonduaz

5.1. Mary Haas-ek eta bestek behin eta berriz arrazoiz markatu duen legez, aitzin-hizkuntza bat ez da benetako hizkuntza bateranzko hurbilketa baizik, eta inoiz ere prototipo horretara erabat iristen ez den hurbilketa, gainera, nahiz eta hainbat berrikuntzak usu berreraiketa hori hobetzera eraman. Honela, errealitatearekiko hurbiltasuna areagotuaz doake, baina ikertzailea inoiz ere gutzizkoa lortzera iritsi gabe:

A reconstructed protolanguage is an approximation to a real language but it always falls short of being identical with the actual prototype language. The phones of a real language and the morphs of a real language ARE as they have been recorded at a given moment was the record made by a trained fieldworker yesterday or by a scribe in ancient times. The reconstructed phones and the reconstructed morphs of a protolanguage are of course expected to represent the best efforts of scholars in approximating the reality of these entities. But more evidence, or different evidence —the discovery of a new daughter language, for instance— can bring new insights which may at any time make necessary to change the reconstruction of a phone or a morph. And when this happens the reconstruction of MUST be changed. In this way the approximation to the reality can be increased even if never reached (Haas 1969: 45).

Haasen ustez ondokook izan daitezke berreraiketa bat aldatzeko arrazoiak:

“(1) A new interpretation of the material on hand”,¹⁰⁷

“(2) The discovery of a new daughter language”,

(106) Metodo orokorrenekin eta amerindiarren egindako aplikazioarekin bigun agertu arren ene aburuz (cf. Trask 1996), euskara eta ustezko familia horren arteko lotura erakustera zetozen lanei Trasken (1997: azken atala eta aurreko lanetan) egindako kritika zorrotza eta zuzena da oso.

(107) Bernabé-ren gogoetek (1988: 357) lagun lezakete berreraiketak (IE fonologiarenak bere kasuan) hizkuntz-teoriaren arabera nola aldatu ohi diren ikusteko; haren ustez IE ikerketetan eragina berantiarra litzateke, hizkuntzalaritza teorikoak beti lehen emaitzak hizkuntza modernoekin izan ohi dituelako. Bidenabar, Ivan Igartuaren lanean aurki liteke lanabesik teoria glotalikoaren inguruan Bernabérena gaurkotzeko.

“(3) Evidence from old loanwords” eta

“(4) The comparison of one protolanguage with another” (1969: 46-51).

Ikusi dugunez (§ 2) euskara genetikoki isolaturik —eta egoera aldatzeko itxaropen gutxiarekin— izaki, ezin Haasen bigarren eta laugarren bideetatik historiaurrean aurrerago jo. Hirugarren bidean aipatutako latinetik eta erromantzetiko maileguez laguntza ederra eman digute (cf. Mitxelena 1957, 1974 eta *FHV*) fonologiaren eta gramatikaren alderdi anitzetan. Izan ere, gutxienez Schuchardten garaitik datorren maileguen azterketa zehatzak euskal lexikoaren zati handi baten etimologia eskuratu digu.¹⁰⁸ Alabaina, honela euskal lexikoaren zati handi baten —are *begiratu* bezalako lehen behealdiko sasi-jatorrizkoen (cf. Mitxelena 1964: 102)—¹⁰⁹ berri eman arren, eta nahita aitzineuskararen berreraiketa batez ere maileguen azterketan oinarritu arren, zer egin hizkuntzaren historiaurrea aztertzeko berebiziko dugun jatorrizkoarekin, hots hizkuntza indoeuroparren edota ez-indoeuroparren batetik ez datorren lexikoarekin?¹¹⁰

Ez dirudi hatsarriko ezinik denik lehenagoko barne berreraiketa batetik abiatu eta aurrera jotzeko, atetiko lekukotasun berririk ez izanik ere, nahiz eta, ezagun denez, handiak izan zailtasunak hizkuntz egoera berreraiki batean aurreko egoera batera halabeharrez jotzera garamatzen barne-kontraesan aski aurkitzeko.

Gure ikerketa-asmo orokorra hizkuntzaren egitura zenbaiten (mailegatu ez diren morfemen egitura, distribuzio eta konbinaketaren) azterketaren bitartez ohiko ikerketak erdietsi sakontasun diakronikoa baino haratagokora jotzea litzateke. Zeinnahi hizkuntz-berreraiketatan bezala, gurean ere pausu eta ondorio anitz kontu handiz eta usuenik egiantzekotasun-maila hutsa gainditzen den epaituaz baino ezin har daitezke. Helburu hori, edota metodologoentzat oraindik onargaitzago izan daitekeen aukera horren justifikazioa da, nik uste, ene aitzineuskararen erroari buruzko lanaren (ik. Lakarra 1995 eta ondokoak) azken helburua, baina alferrik modernistatzat geure buruak ez azaltzearren,¹¹¹ on da atal hau Fox-en aitorrarekin amaitzea: “Interestingly, however, although this application —morfemen egiturarekin egindakoa, alegia— of the method can be seen as a logical extension of the basic procedures, chronologically it antedates these procedures”.

Edozein hizkuntza IE-ko zeinnahi hitzen etimologiak lehendabizikoz hizkuntza beraren elementu ezagunen bitartez hitz horren egitura azaldu nahi luke, gero —

(108) Tovarek hasi eta M. Agud burutzen ari den euskal hiztegi etimologikoak latinaren eta erromantzearen hedadura euskal lexikoan zenbaterainokoa izan den argiro erakusten digu. Baitchura-k (1987: 169) dioenez “Comparativistics usually operates only with half of the vocabulary of the languages under investigation, because the other half is attributed to borrowings and left out of sight”. Alabaina, ondoren datorrena jatorrizko lexikoaren eta mailegatuaren arteko bereizkuntza aldarrikatzeraz dator, Meilletek (1918-19) eztabaida famatu batean Schuchardti aurpegitatu bezala.

(109) Antzeko arazoa dugu *aizkora* eta aldaeren etimologiarekin: *aizto*, *aiztur*, *aiztur* etab., bezala *baiz*-en eratorri iruditu arren lat. *asciola* (cf. *FHV*) jatorria asebetekoa dugu.

(110) Ikus Lakarra 1998a-ko (§ 8.4.) oharrak erroaz eta etimologiaz.

(111) Dagoeneko baliteke —Kurylowicz-en eta Ventries-en aurkikuntzetarik hainbat hamarkada igaro ondoren— barne-berreraiketaren metodoaren aurkako aurreiritzia (edota metodoa bera denik ere ahanzte Bengtson-ek *Word* aldizkarirako Hualde et alii-ren iruzkinean egin legez) gure edozein ausardia baino barregarriago suertatzea; cf. Foxek (1995: 181) Lindeman-ez dioena.

guztiak hizkuntz egoera amankomun iragan baten (IE-ren) oinordeko diren alde-tik— elementu ezagun horiek hizkuntza ahaideetan ere kideak dituztelarik. Euskarari dagokionez, *gizarte*, *gizaxo*, *gizontxo*, etab. edonork bana ditzake beren morfema-osagaietan eta *gizon* guztien oinarritzko osagai zatikaezina dela ondoriozta.

Banaketak aurrera egiteko elementu berberak edo lotuak aurkituaz jarraitu behar-ko dugu, euskara historikoan morfema autonomo biziak izan ezarren aurreko garai-
ren batean segurtasunez emankorrak izandakoen bila.¹¹² *Beltz* (mend. *baltz*),¹¹³ dugu kolore ezagun baten izena; alabaina, noizbait **bel* forma sinpleago bat izan zela supo-
sa dezakegu, historikoki konposatu zenbaitetan mugatua ikusi arren: *harbel*, *horbel*,
goibel, *ubel*, *ospel*¹¹⁴ non oraindik garbi antzeman dezakegun kolorearen erreferentzia
barri, *horri*, *goi* eta *ur*-i gehitutako osagaian. Bestalde, *gibel* organu baten izena nahiz
'atze, oste' dugu; kasu honetan banaketa hor bertan amaituko litzateke, baina goiko
adibideotan isolatu dugun *bel*-ekin erka bageneza, gibela organuaren koloreari dago-
kion elementu batez osatua dela pentsatu ahal dugu. Ez da zer esanik, **gi*- ez da eus-
kara historikoaren osagai autonomoetarik eta *gibel*-i buruzko gogoeta beharbada
antzua litzateke hau balitz *gi*- baten adibide bakarra. Zorionez *gibarre* edo *gizen* —
beharbada baita *giberri* ere— aurkez genitzake, agian **gi* 'haragi' oinarri bat defen-
datzeko eskura ematen digutelarik.

5.2. Hari berri bat? Erroaren azterketaz

5.2.1. Silabaren egitura murriztuaz

Zalantzarik gabe, Mitxelenak (ik. § 2.2. akabuan) proposatutako (C)V(W)(R)(S)(T) silaba-eskemak historikoki euskaraz lekukotutako guztiak biltzen ditu:¹¹⁵

V	: a-rin
VW	: oi-han
CV	: lo, ge-ro
CVW	: sei, neu-rrri
CVR	: gal-du, gar, han-di
CVS	: baz-ter, las-ter
CVWR	: laur, soin, sail
CVWS	: gaiz-to, goiz
CVRS	: hartz
CVWRS	: geurtz

(112) Cf., besteren artean, Haas 1969 hizkuntza amerindieortako adibideekin, Blust 1988 austro-nesioekin edota Lipinsky 1997 hamito-semitikoekin. Blust 1977 ere interesgarria da "konparazio paradigma berria" ren kontzeptua hizkuntza austronesioei ezartzeko egin saio legez.

(113) *beles* iberiarr elementu antroponimikoa euskal berbarekin eta akitanierazkoareekin lotua dela pentsatu ohi da; cf., aldiz, Lillo 1992-n emandako bestelako azalpena.

(114) Bide batez, *sa-bel* (cf. *sa-min*, *sa-kon*) ere gehi dakieke hor aiparuei; Paliga-ren (1989: 328) proposamenek ez dute bere sustrato teoria laguntzen. Ikus Lakarra 1998b.

(115) Jatorritzko nahiz mailegututako lexikoan agertzen diren silaba "normalez" ari naiz, ez zenbait nafar hizkeratako *zren*, *gra*, etab. edota muta cum liquida (*drauko*, *atra*) berankor eta bazterrekoetz.

Ez dirudi aitzineuskaraz geroztik sailen bat galdu denik ere eta ez genuke, beraz, gehiagoren beharrik aitzineuskararako. Baina astiroago begiratzan badugu eskemak ez soilik silaba eredu horiek baizik eta beste batzu ere aurreikusten dituela ohar gaitzke; hor zerrendatuen aldamenen peitu diren beste batzu ere aurkitu beharko genituzke, batez ere leherkariz (-T) amaituak, Mitxelenaren eskematik ateratzen baitira VI, VWT, CVT, CVRT, CVST, CWRT, CVWST, CVRST eta CVWRST ere.¹¹⁶ Euskaraz zenbait (C) V (W) (R/S) T izan arren (*dut, bart, bost*), ez da (C) V (W) R S T-ren ordezkorik. Hortaz, Mitxelenak bere formulari jartzen zion bigarren oharra zuzena da eta eskema, oro har, zabalegia aitzineuskararako.

-T duten morfemak, dakidanez, berriak dira guztiak: mailegu (*blok, tiket*, etab.), konposaketa eta eratorpeneko aldaera ezagunak (*erret- < errege, ot- < ogi*) edo aldaketa fonetiko erregularren ondorio (*dut < *duda, bart < barda*), etab., forma “adierazkorrak” edo onomatopeiak ez direnean (*zut, et, ok egin*). Eman ditudan adibide guztiak hitz amaierakoak dira, koda silabikorik zabalena hor baita: ez dirudi, bada, —T#V— edo —T#C— espero genezakeenik hitz barnean ere.

Hau guztia kontuan izanik proposatu izan dut (Lakarra 1995) aitzineuskarak aski zuela Mitxelenak proposatu baino silaba-eredu hertsia goarekin:

(C) V (W) (R) (S).

Silaba-eredu teorikoa betetzeko orduan, are Mitxelenarena soilduaz nik proposatu dudanean ere, badira zenbait “hutsune” bibliografian artean aipatu ez arren. Hutsune horiek morfemek edo erroek aitzineuskaraz zituzten zenbait murriztapeni zoz zaizkiola dirudi eta hortik haiek askatzeko erroa aztertu beharra.

5.2.2. Euskal erroaren azterketak

IE-z, semitikoz edo austronesioz eta beste zenbait familia eta hizkuntzatan gertatzen denaren aurka ez da erroari buruzko lan gehiegi euskal linguistikazko lanetan, ez sinkronia ardatza hartzen dutenetan eta ezta diakronikoetan ere, alderdi honen garrantzia argiro gutietsirik.¹¹⁷ Azkueren ehundaka orritako morfologiako lan mardulean, esaterako —eta aski esanguratsua begitantzen zaigu— oso gutxi da erroari dagokiona. Izan ere hitzaurrean azaltzen duenez, euskaltzain lagunek eskaturik afijoei buruzko aurkezpen bat prestatzen ari zen eta horretaz oharren bat baino ez dugu eriden ahalko. Azkuek aintzinako izenkietako erroa monosilaboa zela suposatzen zuen (1923-25: 40-41) (kasu guztietarako frogatuezinezkotzat bazuen ere) eta oinarri guztiak erroa gehi atzizkiak osaturik zirela uste zuen, horrela azaltzen zelarik jatorrizko euskal hitzetan hainbat disilabo aurkitzea.

(116) Horrelakoak badira beste zenbait hizkuntzatan, indoeuropeaz eta europera zaharrenean, demagun; cf. bigarreneko Vennemannek proposatu (1994: 237) bokal gabeko leherkariak atzizkietan. Ez dirudi antzeko ezer onar daitekeenik ez beharrezko denik aitzineuskararako; ik. Lakarra 1996a.

(117) Darricarrère-k (1903, 1912) badu erroari buruzko lanik, jakina, horren bitartez euskara hizkuntza IE dela frogatu nahi baitu. Harentzat erro monosilabikoak eta disilabikoak lirake bi familietan; Vinson-ek, aldiz, hizkuntza guztietan monosilabo txiki, simple eta abstraktuetarik (“un verbe à l’infinitif”) abiaru behar dela deritzo. Aditz abstraktuen teoriak ikus Gómez 1998. § 2, zabalago eta zehaztasun gehiagorekin, Lakarra 1997-n.

5.2.2.1. Uhlenbeck

Uhlenbecken euskal erroarekiko hurbilketa (1942, 1947) euskarak omen lituzkeen estrato-osagai ezberdinak erakusteko ahaleginaren barnean kokatu behar da.¹¹⁸ Egileak argiro aldarrikatu bezala, euskara "hizkuntza mixto"tzat hartzea ez zen apartekoa harentzat.¹¹⁹ Sinetsirik euskara Kaukasoko hizkuntzetarik ezin bereiz zitekeela alde batetik, eta, beranduagoko eragin iberikoari zor omen zitzaizkion Afrika iparraldeko elementu lexiko eta gramatikalak zituela bere barnean, bestetik, kaukasieraren fonetika konparatuaren peitu, euskara-kaukasierazko konparaketa sistemati-koa iritsi bitartean, interesgarri zeritzon euskarazko izen- eta aditz-erro analisatugabe ugariak sailkatzeari, ondoren haien artean Auiñamendi-mendebaleko zaharrak eta, eliminazioz, atetiko eraginez (kaukasikoa, hamitikoa, zelta, ilirioa, latinetikoa, etab.) azal zitezkeenak banatzeko.

Bere arrazoi eta metodoak egun onargarriak begitandu edo ez, kontua da dugun euskal erroen sailkapenik osoenetariko eman zigula. Hara hemen laburturik:

a) erro monosilaboak:¹²⁰

- 1) bokalez amaituak: *kbe, lo, so, su*, etab.;
- 2) diptongoz amaituak: *gai, gau*, etab.;
- 3) kontsonantez amaituak, "askozaz ere ugariagoak": *bar, gar, hil, lan...*;
- 4) afrikatuz amaitu ugariak: *baitz, antz, bartz, hats, gaitz...*;
- 5) forma erreduplikatuak, ez oso ugariak: *konkor, gogor, garagar*; etab.

b) erro bisilaboak:

- 1) VCV eta CVCV, "ohikoak eta euskarak berezkoago dituenak" (Uhlenbeck 1942: 559): *habe, aho, ale, harri, begi, behi, beso, xori, eme*, etab.;
- 2) VCVC eta CVCVC "usukoak oso": *abar, adin, bebor, behar, gizon, sagar*, etab.;
- 3) VCCV eta CVCCV "usukoenetarik": *albo, argi, garbi, zaldi*, etab.;

(118) Lakarra 1986-n (eta lehenago Mitxelena 1964 eta 1981-n) ondoko hipotesiari erantzuten zitzaion: "Si nous faisons attention aux particularités individualisantes du biscayen par rapport aux autres dialectes basques, nous avons plutôt l'impression qu'il nous faut partir de deux dialectes pyrénéens occidentaux anciens qui, pendant une certaine période, n'étaient pas immédiatement voisins, mais qui, entrés plus tard en contact immédiat, se sont rapprochés de plus en plus. De l'un serait donc issu le biscayen; du second, tous les autres dialectes en territoire espagnol et français. Le rapprochement entre le biscayen et le guipuzcoan, en d'autres mots l'effacement graduel des limites indubitablement nettes autrefois, est un procès en cours depuis longtemps et qui se poursuit toujours" (Uhlenbeck 1947: 544). Egia esan, hau guztia bidenabar eta inongo zehaztasunik gabe jaurti zuen eta Tovarek aspaldi egindako ihardespeneko filologi-gaitasun ezak ekarri zuen ondokook honelakoetan aritu beharra... beharbada lanean ziren arazo morfologiko interesgarriagoei kasu handirik egin gabe.

(119) De Josseling de Jong-ek Uhlenbecken nekrologikan dioenez (1952: 252-253), honek ez zuen neogramatikoen *erlazio genetiko, aitzinbizkuntza, jatorrizko lotura* eta beste hainbat oinarriko kontzeptu onartzen; euskara bezala, IE, uralikoa, eskimoa eta beste hainbat familia aztertu zituen, baina ez bakoi-tzaren hasierako homogeneotasunaren banaketaren bitartez, jatorri diferentetako isoglosa eta estrato konbinaketaz sortutako akulturazio prozesu gisa baizik. Antzeko jarrera da Baitchurarena ere (ikus 1987: 169 bereziki).

(120) Schuchardtengandik datorren (eta Boudarengan ere aurkitzen dugun "euskararen bokalen geminatze (ustezko) joerak" azalduko edo luke atal honetan sailkatzea zenbait bisilabo; Mitxelena 1950-en eta FHV-n bada aski ustekizun honetaz.

- 4) VCCVC eta CVCCVC “ohikoak, orobat”: *argal, azkar, bazter*, etab.;
- 5) diptongoarekin (DCV, CDCV, DCVC, CDCVC, VCD, CVCD, VCCD, CVCCD, VCDC, CVCDC, VCCDC, CVCCDC): *aita, leiho, oihu, aihen, leizar, etsai, garai*, etab.
- c) erro trisilaboak: arrarotzat du bai VCVV zein CVCVV: *egia, berio, lehia*.

Disilabikoez ohar orokor batean dioskunez (1947: 65), behin eta berriz desinentzia berberak —antzinako atzizkiak, beharbada— eta inoiz hasierako kontsonanteak (noiz ondoko bokalarekin konbinaturik, noiz bakarrik) aurkitzen ditu, aurrizki fosildu eta agortzat dituelarik azken hauek... Uhlenbeckentzat bada sail disilabiko bitxi bat, oinarriaren bi silabetan bokal bera duena, hain zuzen: *adats, apal, arrats, azkar... bele, xebe, eder, elbe... bibi, idi, ibintz, mibi... mo(s)ko, odol, olo, oro... buru, sudur, zubur*; aditzen artean ere badakuski eredu fonologiko bereko erro zenbait: *ahantz, atzar, etben, isil, leber, nabas*. Bokalismo bereko eredu hau uralo-altaikoan ematen den armoniaz oso bestelakotzat eta Kalifornia eta Oregoneko hizkuntzekiko paralelismo osokotzat du¹²¹ eta on deritzo behin-behinekoz “Auñamendi-mendebal zaharreko” gisa sailkatu eta hizkuntza kaukasiarrekiko erkaketetan oso kontuan hartzeari. Oinarri disilabikoak noiz edo noiz baino ez dira aditz erroetarik ateratzen eta orduan ere —baina ez dakar adibiderik— atzizki fosilduen bitartez. Horregatik Uhlenbeckentzat (1947: 67) eredu disilabikoa euskal hiztegiaren estrato oso zaharra genuke, errazki banatzen diren atzizki bizi eta emankorrez eraturiko izenki-eratorri aditzetikoak ez bezala.

Euskal lexikoiaren “esentzian” barneratzeko bidea behin eta berriz agertzen diren amaierena dugu harentzat. Artean aztertugabeko alorrean sartzen dela eta ezagun direnak ez dituela aipatuko aurreratuz, ondoko amaiera hauek zerrendatzen ditu:

- tz / -ts: *adats, bagitz, ahats, ahuntz...* (ehunetik gora adibide).
- ar: *abar, adar, azkar, behar...* (zenbait dozena).
- er: *akber, bazter, bider, eder* (“moins nombreux”).
- or: *agor, alhor, behor* eta beste dozena bat.
- ur: *ahur, aitzur, barur, beldur* eta beste dozenaren bat.¹²²
- el: *gibel, igel, sabel, ubel* eta besteren bat.
- il: ia guztiak berriak *bil*-ez landa.
- an: *aran, buztan*, baina ez omen Auñamendi-mendebal zaharrekoa.
- en: *aihen, auben, gizen, izen...* eta beste zenbait, jatorri diferentekoak baina inoiz ere genitiboarekin nahasi behar ez direnak.
- in: *adin, hagin, aitzin, arin* eta beste batzuk; horien artean *berdin* edo *urdin*, gero Mitxelenak (1971) aztertuak edota *samin* (cf. XX. oharra).
- un: *alhargun, asun, bigun, egun*, etab.
- rri (?): *bebarri*.
- ba: ahaidetasun berbetan.

(121) Cf. M. Swadesh “Problems of long-range comparison in Penutian” (*Lg* 32, 1956, 17-41 [batez ere 25-26] eta Lakarra 1997, zeinen laburpen den zati hau. “Familia” penutiarraz eta Ameriketako hizkuntzen sailkapenaz, oro har, ikus bedi orain Campbell 1997.

(122) Azterkizun diren enborrotan *-ur* inoiz atzizkia dela uste du baina besteren batean baita aurrizkidun erro baten zatia ere. “Mais il y aura aussi des mots importés et, peut-être, comme tels, des composés qu’il n’est pas possible de reconnaître” (Uhlenbeck 1942: 570).

5.2.2.2. Lafon

Gehienbat bere tesian (Lafon 1943) eta Uhlenbecken bi artikulu (1942, 1947) garrantzitsutan esana gogoratzen bazuen ere, Lafonek euskal erroari buruz argitara zituen ohar laburretan (Lafon 1950) erro hori zehazteko oztopoak gaintitzeko, berarentzat *ultima ratio* zen konparaketa euskara-kaukasikoaz (cf. Lakarra 1998b) landa,¹²³ bada bertan arretaz miatu beharrekorik. Esaterako, erroa ez dela abstrakzio hutsa erakusten du:

Dans nombre de cas, la racine, en basque, n'est pas une abstraction, mais une réalité: elle peut s'employer à l'état nu, sans préfixe ni suffixe. Au nominatif indéfini, un nom (substantif, adjectif ou pronom) se présente sous la forme du thème nu, et, si ce thème ne contient aucun suffixe de dérivation ni préfixe, la racine y apparaît à l'état nu. Il en est ainsi, par exemple, de *ur* 'eau', de *lo* 'sommeil; dormant', de *su* 'feu', de (*h*)*uts* 'vide', de *gor* 'sourd', de *gu* 'nous' (Lafon 1950: 303).¹²⁴

Aditzetan legez, *ur*, *su* edo *gogo* "qui est un mot à redoublement (rac. *go*)" (1950: 305) bezalakoetan ez da zail erroa ezagutzen. Beste zenbait kasutan esanahiz lotutako zenbait hitzetako zati amankomuna bana daiteke: horrela bide dagokio **bel-i bele*, *beltz*, *belatz* eta *arbel-en* (ibid.). Zailagoak, baina litezkeenak deritze **bar* 'fond', **aun* 'abondance, grandeur', *ber* (cf. *berrogei*, *bertzelbeste*, *berri*) edo *go-ri* (cf. *goi*, *igo*). Badira, azkenik, historikoki lekukotutako euskara hutsez ezin aska daitezkeenak (Lafon 1950: 306-308): *irazi*, *ibes* eta aldaerak, ahaidetasun izenetako *-ba-z* amaituen forma eta esanahia, *aun-*, *abun-* ala *a-(h)un-* ahuntzaren izenean, gorputz zati askoren izenean *b-* aurritzia den ala ez... Lafonen ustez metodo konparatua (hizkuntza kaukasiarren laguntza) izan daiteke euskararen barnean analiza ezin daitezkeen hitzak argitzeko bidea:

Un nom basque, s'il ne contient aucun préfixe ou suffixe connu et dont la valeur soit nette, ne se laisse généralement pas analyser; ou, plus exactement, on ne possède aucun moyen direct de l'analyser. Mais on peut essayer de recourir à un moyen indirect, qui consiste dans l'emploi de la méthode comparative. Il faut chercher des mots apparentés à la même racine dans des langues apparentées génétiquement à la langue basque, c'est-à-dire dans les langues caucasiennes (Lafon 1950: 508).¹²⁵

Hori litzateke *gider*, *gidar*, *kider*, *kidar-en* kasua: euskaraz Uhlenbeckek aurkitutako *-ar / -er* atzizkia izan arren *g-/kid-* hor ezerekin ere ezin lot daitekeelarik, Lafonek georgieraz, mingrelioz eta svanoz 'prendre, saisir' esanahia duen *kid-/ked-* batez azaltzen digu.

(123) Zuzenean egindako ikerketa kaukasikoez kanpo, ugari dira Lafon 1943 eta beste lanetan euskararen egitura edo eboluzioaren hainbar alderdi argitzeko aipatu paralelo kaukasiarrik. Ez dirudi, ordea, ohitura hori emankorra gertatu denik euskararen azterketa historiko konparatuaren azalpen bote-rearentzako edota bata zein besteen historiaurrearen ikerketarako, "aitzin-euskara-kaukasiera"ren ahultasunaz hitzegiteak dagoeneko merezi ere ez duelarik; ikus soil-soilik Mitxelena 1964 eta 1969. Geroztik, izan, bada aldekoen lan optimistagorik, baina ez da jarraitzen horregatik arrazoi haboro dutenik.

(124) Ohar bedi Lafonen adibide gehienak monosilaboak direla artikuluan erro zaharren forma kanonikoarekiko berariazko iruzkin ez ondoriozik izan ez arren.

Lafonek euskara eta Kaukasoko hizkuntzen arteko “konkordantzia morfologiko” ugari aipatu zituen: 35 bere 1951-52ko lanean; alabaina, konkordantzia horien balioa epaitzeko indoeuropeoz, uralo-altaikoz edo hamito-semitikoz gertatzen zena- ren aurka tipo morfologiko kaukasikorik ez zela aitortzen zuen (1951-52: 92). Egileak berak onartu legez, kaukasikoan ez egitura eta ezta adabakiak ere ez dira berdinak; zenbait elementu morfologiko ez ditu hizkuntza bakar batek baino, eta horietarik bat ere ez da ezer frogatzeko modukoa (1951-52: 94).¹²⁶ Ikusi izan da, gainera, euskara eta hizkuntza kaukasikoak biltzeko ziren frogak morfologikoak fonologikoak bezain ahul zirela. Mitxelenak gogoratu zuen marka gramatikalak oro har (eta baita Lafonen saioko gehienak ere) oso laburrak direla, halabeharri aukera zabalegia utziaz; horrelakoetatik dator, esaterako, belarea izatea IE hizkuntza baten (armenieraren) zein euskararen pluralgilean. Besterik litzateke ez desinentzia hutsak baizik eta txandakatzek edota morfema egiturari buruzko legeak amankomunean izatera, baina ez da honelakorik Lafonen eta kideen lanetan.¹²⁷

Desinentziak utzi eta inoiz erroaz mintzo denean, Lafonek aitzineuskararenaz zuen ikuspegia ere ez da egokiegia. Aditzetako aurrizki eta atzizkiak baino ilunago izanik izenkitakoak, horiek argitzeko metodo konparatura jotzea aldarrikatzen du. Baina bere euskal erroari buruzko lanaren gailur gisa aurkezten duen adibideak ez du bi hizkuntz familien ahaidetasuna sendotzen, batean eta bestean erro eta atzizki berberak eta konbinaketa berekoak direla erakutsiaz: euskarazko *g-/kider*, *-ar* georgierazko *Kid-* ‘suspendre, saisir’ (mingrelieraz “prendre dans sa main, saisir, se saisir de”) eta svanoko *Ked-* “prendre” erroarekin erkatzean eta euskarazko formarentzat, Uhlenbeckek beste izenki batzuetan aurkitu uste zituen *-ar*, *-er* atzizkien bitartez, “on peut penser qu’il en est ainsi dans le mot précédent et que la racine est *kid-*, *gid-*” (Lafon 1950: 307) dioelarik, euskaraz silaba eta erro akabuan ezinezko den herskaria proposatzen du,¹²⁸ berreraiketa erraza eta gainerakoen bermekoa ez baina teoria osoaren ahuleziaren erakusle egiten delarik.¹²⁹

5.2.2.3. Ikerketa gehiagoren beharraz

Izatez erro zaharra monosilabikotzat zuen Azkuek ez bezala, Lafonek eta —batez ere— Uhlenbeckek euskal erro ñabarra aurkeztu dute (cf. Lakarra 1998a): aditz-erro gehienbat monosilabikoaren alboan, izenki-erro disilabikoa (nahiz eta monosilabo eta

(125) Halere, bizirik eta emankor diren atzizkien azterketaren eta soilik kanpoko laguntzaz ageriko lirarekeen lekukotasunaren artean barne-berreraiketaren metodoa eskura geldituko litzaigukeela dirudi.

(126) Deklinabideko gutxietarik bat, *-rantz* / *-rontz* / *-runtz*, Ricardo Gómezek latinaren eta erromantzearen eredura azaltzea proposatu du (cf. fr. *vers* < *verto*: eusk. *ontzi*) lan argitaragabe batean.

(127) Traskek (1997: 392hh) erakusten duenez, ondoko 40 urteotako lana ezin da gehienetan aitzinamenduztat izan.

(128) Hortzetakoa gainera! Ez da hau inork (aitzin)euskal morfotzat emango lukeena, nik uste. Ez dirudi Morvan-ek (*Lapurdum* 2.ean) proposatutako CVT etimologia euskara-uralikoek ere inora garamatzatenik. Honetaz eta Morvanen tesiaz beste toki batean mintzatuko naiz astiroago, cf. Lakarra presatzen-c.

(129) Boudaz ikus Lakarra 1998b non gehitzen diren beste zenbait erantzuki erroaren alderdi honetatik Mitxelenak 1950ean beste batzutatik haren aurka bildu dossiererako.

polisilaboekin) erakutsi digute, batzuen eta besteen barnean ere egitura fonematikoari dagokionez azpizail anitz direlarik.¹³⁰

Mitxelenak gorago emandako ahapaldian gogoratu legez, anomalia historikoak berreraiketan interesgarri direlarik lehenagoko erregela eta baldintza zaharragoetarik abiatuaz azal daitezkeen neurrian,¹³¹ begibistakoa dugu euskarazko erroaren egiturak, historikoki dituen irregularitateak kontuan izanik, iraganean urruti eraman gaitzakeela azalpenik emateko gai garen neurrian. Kontrako aukera, hots erro eredu sailkatze eta zerrendatze soila erosoago eta seguruagoa bide da; izan ere, ez ginatete bakarrik hortik jo bageneza eta, aurki ikusiko dugunez, euskara ere ez litzateke hizkuntza bakarra zeinarentzat forma kanoniko anitza proposatu izan den. Uste dut, ordea, bai hizkuntza horien historiaurrearen garai zaharragoen berreraiketarako eta baita euskararenetako ere bide erraza bide agorra gertatu dela.¹³² Erro teoriak edozein berreraiketa eta konparaketatan duen betebeharrak garrantzitsuaren aldarrikapenean datza ondoren datozen gogoetaren oinarria.

5.3. Aitzineuskararen erroa mugatuaz

Euskararen fonologiak zerbait dakienak badakike *r*, *R*, ahoskabeak —ezta *d*, *tz*, *ts*, nahiz *x*- / *tx*- ere zenbait euskalkitan— ezin erabil daitezkeela lehen silabako C- bete-tzeko,¹³³ eta gogoratzen baditugu ingurune horretan sudurkariak eta likidek dituzten arazoak, berehalakoan jabetzen gara posturako hautagaien zerrenda benetan labur bilakatzen dela.

Guzti honetaz landa marka bide liteke monosilaboetan C- (*gaR*, *bil*, *goR*, *zur*, *luR*) ez dugunean *b*- ia beharrezko dela: hVS (*botz*, *hats*, *bitz*, etab.) edo hVR (*bor*, *hon*, *bel*, *bil*, etab.). Bada orobat hVRS (*hartz*, *hartz*, *hertz*), baina ez VRS. Zenbait hVR+-S desinentzia bide dira; cf. *hor*: *hor-tz* eta (beharbada) *har*: *har-tz*.

Silabaren egituraren ikusi bezala, ez da -T ez monosilaboetan ez polisilaboetan, baina bai T- (TVR, TVS) *gor*, *gatz*, **bel*, **baR* monosilaboetan.

(130) Traskek (1997: 172hh) badu hainbat ohar interesgarri aitzineuskararen fonotaktikaz eta morfema egituraz; horietako zenbait (euskarazko V- aniztasuna, esaterako) Lakarra 1998b-n ikertu dut eta prestatzen ari naizen zabalago batean ukitu gogo ditut gainerakoak hobeto. Nolanahi ere den, Trasken erro kanonikoaren formula —(C1)V(C2)C3V(C4)— Uhlenbecken zerrendak baino murriztago bada ere, zabalegia dela eta haboro zehaz daitekeela eta zehaztu behar dela uste dut.

(131) Hautatutako adibidea teoria laringalarena da: kasu ezagun batean “conseguió el triunfo mostrando que la irregularidad histórica no era otra cosa que el reflejo de una regularidad prehistórica” (ibid.).

(132) Berreraiketaren mugak jakitea ere beharrezko gertatzen da, ezagun denez. Bomhard-ek bere nostratikoen berreraiketaren aitzinean garbiro azaltzen duena edozein hizkuntza familiaren berreraiketari heda dakiokela deritzot: “It is necessary to be quite clear concerning my assumptions regarding root structure patterning in Proto-Afroasiatic, because the assumptions I have made here are critical to the viability of the lexical comparisons I have made between Afroasiatic and the other language families considered in this paper” (1991: 58).

(133) Bai barneko zenbaitetan, cf. *e-ra-man*, *e-rran*, *e-tzan*, *e-tsi*, *e-din* (guztiak polimorfemikoak, bes-talde) eta horietarik zenbait (*R*, *ts*, *tz* baina ez *d*, *r* (erronkarietaz salbu)) koda silabikoan edota amaiera absolutoan koka daitezke (*lebeR*, *saiβets*, *zubañtz*). Txistukari afrikatu / frikarietaren oposaketa eta distribuzioaz eta orobat dardarkari soilaz eta anitzaz ikus Mitxelena 1957 edo FHV. Gorrochategui 1984an (Mitxelena 1954ean esana zabalduaz) akitanierari buruzko antzeko lekukotasunik aurki daiteke.

Aitzineuskaraz lekerkari bat hasperenarekin, txistukariekin zein ozenekin gonbina zitekeen morfema barnean, beti ere haiekin talderik egin gabe. Hots, ez dira ageri *babe, **babi, **babo, **babu, ez **bada (bai *ba-da* 'izan'), **bade, **badi, **bado, **badu (bai *ba-du* '*edun'), ez**baga. Ez da lehen kontsonantea belarea eta bigarrena ezpainetakoa edo hortzetakoa duenik ere: *gaba, *gada, ez *gaga. Bi leherkari dituzten bakanak etimologia ezagunekoak dira gehienbat: *bide* eta horri lotutakobider, *baba* edo *bago* mailegatuak, *bada* 'pues' *ba-da* 'izan'-en gramatikalizazioa dugu, *gabe* bageren metatesia eta hau *bade-ge edo. Azkenik, *biga*, *begi* eta beste zenbaitetan aspaldidanik egitura morfemiko haboro ikusi ohi da; cf. *b(i)*- eta lehen dualak izan bide ziren gorputz zatiak: *b-eso*, *b-elarri*, *mibi* < **b-ini*, etab.

Bisilaboetan bada hVTV, VTVR, VRTV, CVRV (*habe*, *haga*, *hagin*, *abar*, *apur*, *egur*, *eten*, *atal*, *aldi*, *ardi*, *arte*, *garo*, etab.), baina markagarria begitantzen zaigu izan zitezkeen 450 TVTV erroetarik (ahoskabez hasitakoak kanpo uzten ditut, jakina) oso gutxi agertzen direla.¹³⁴

Guzti honetatik ondoko baieztapen deskriptiboa egin daiteke:

Aitzineuskaraz silaba berean zein aldamenekoetan ere ezinezko dira bi leherkari morfema beraren barnean; ez zen, hortaz, TVTV eredurik.¹³⁵

Baina zergatik? Eta, gainera oraindik erro aukera ugari gelditzen dira Uhlenbecken eskeman; guztiak ote dira betidaniko edo batzuk besteren aldaera izatetik eredu berri izatera igaro ote ziren? Ondoko ataletan egin nahi nuke horri buruzko gogoe-taren bat.

5.4. Aitzineuskarazko **TVTV azalduaz: indoeuroperazko kidesasuna

Indieuroperaren erroko kontsonanteen agerraldi-murriztapenak azaltzeko asmoz sortutako teoria anitz izan da;¹³⁶ alabaina, saio orok puzzle heterogeneo batekin egin du topo. Iverson eta Salmons-ek (1992)¹³⁷ erro egituraren murriztapenak (EEM) azal zitzakeen arrazoi fonologiko askeak bilatu dituzte silaba eta koda zilegiztatzearen teoriatik abiatuaz.

Ezer baino lehen, EEM ez dira bestela ere aitzinindoeuroperaz (AIE-z) —berre-raiketarik laburrenako herskari guztiak kontuan izanik— oso agerraldi eskasa duten¹³⁸ erro-herskari-bikoitzen murriztapen orokorren zati txiki bat baino. Erro-herskari-bikoitzen urritasuna markagarria delarik, badira, AIEko kontsonanteen dis-

(134) Bisilaboetan, dakigunez, ez da ***suzen*, ***satz*, ***solaz* baizik eta *zuzen*, *sats*, eta —adierazgarria— *solas*, *sasoi* / *zazoi*.

(135) Ez dugu hemen TVCTVC (*berdin*, *bazter*, etab., tarteko ozen edo txistukariarekin) ugaria kontuan hartzen; halere horietako hainbait ez direla morfemabakar Mitxelenak (19__) dagoeneko erakutsi zigun.

(136) Farnatuena glotalikoa, beharbada; oinarrizko ohar eta bibliografia-laguntza baterako ikus § 8.4.

(137) Ik. halaber Iverson & Salmons datagabea; honetan bada ohar laburren bat ere kodagabeko erroak berreraikitzeak nostratikoarekin eta besterekin erkatzeko dakartzan aldaketez.

(138) + / - % 3,5 (71 2000tatik) Pokorny-ren lexikoian dialektalak kendu ondoren (cf. Iverson & Salmons 1992: 296).

tribuzioan erabakitzaile gertatzen dena ez EEM baizik eta bestelakorik dugula pentsatzera garamatzaten arrazoiak. Dena dela hasierako kontsonantea, ozenez (66,01 %) edo laringalez (17,32 %) amaitzeko joera du AIE-k, bukaerako herskariak soilik % 14 direlarik (ahostun, ahoskabe nahiz hasperendun ere barne), horren ugari izan arren hizkuntza horrek bere inbentario fonologikoan duen herskari kopurua.¹³⁹ Iverson & Salmonsek (1992: 301) markatu bezala, erro-herskari-bikoitzen eskasia erro-amaiera-herskaridunen eskasiaren ondorio naturala da. Bestalde, amaiera-herskaridun erroen falta AIE-n hizkuntza honen ozentasun (*sonority*) handiko amaieren aldeko joeratik dator; erro hasieran, aldiz, herskariak osoaren % 51 inguru dira, azken proportzio hau hobeki egokitzen zaiolarik AIE-aren sistema kontsonantikoaren konposizioari.

AIE-ren erro-lekerkari-bikoitzean litezkeen bederatzik osaketetarik, ohiko hiru EEM guztiz ezagun direlarik ere, ez da gauza bera gertatzen gainerako guztien urritasunarekin. Halere, murriztapenak dituzte gainerako konbinaketa guztiek ere, Iverson & Salmonsek (1992) erakutsi legez; halaber, munduan diren eta izan diren hizkuntza askok amankomunean dituen silaba egitura-ereduetarik jalgitako murriztapenatarik dator gertakari hau: hizkuntza guztiek dute CV silaba; zenbaitek badu CVC ere, eta hizkuntza hauetarik batzuetan zeinnahi kontsonante zilegi da, dela hasieran, dela amaieran. Badira beste zenbait hizkuntza, ordea, silabaren kodan murriztapenak dituztenak baina ez silaba hasieran.¹⁴⁰ Orobat, ez da ez IE-z eta ezta handik kanpo ere, amaieretan ahostun nahiz ahoskabe baina hasieran soilik ahoskabeak, edota hasieran neutralizatuak baina amaieran tinko eusten dituen oposizio fonologikodun hizkuntzarik. Honengatik guztiagatik —Goldsmith, Prince eta enparatuak jarraituaz— Iverson & Salmonsek (1992: 306) silabarekin batera koda ere bigarren zilegiztatzaila dela aldarrikatzen dute. Aipagarri da kodan kontsonante konbinaketari buruzko ozentasun murriztapenak direnean, murriztapen horiek beti laguntzen dituztela kontsonante ozenenak, gertakari hau Vennemann-en “egitura silabikoaren lehentasun legeekin” bat datorrelarik: herskariak izaki apalenak ozentasun hierarkian (bokal > glide > likido > sudurkari > frikari > ozen), horiek dira unibertsalki beste edozein baino lehenago kanpo gelditzeko hautagaiak, baldin eta delako hizkuntza batek ozentasun-behar nimitsoena ezar baleza. Badirudi hau dela AIE-ren kasua.¹⁴¹

(139) Iverson eta Salmonsek, puntu honetan neutral agertu arren, artikulazio hirukoitzarekin jokatzeko dute; Brugmann-en lauukoitzarekin emaitzak are larriagoak lirateke. Izan ere, soilik txistukariz amaitutakoak dira urriago (% 2,81) eta ohar bedi zeinen txistukari gutxi diren IE-n eta, jakina, bai batzuen eta bai besteen ozentasuna ozen eta laringalena baino txikiago dela.

(140) “In Mandarin, the only consonants to appear in the coda are the nasals; at the end of the word in (Modern) Greek, generally only [n] or [s] occur, and in Spanish also only nasals or continuants. In the Bantu language Luganda, on the other hand, or in the Austronesian language Selayarese, or even in Japanese, an obstruent stop may appear in the syllable coda, but only if it is homorganic with a consonant in the onset of the following syllable” (Iverson & Salmons 1992: 306).

(141) Bidenabar, “Obligatory Onset Condition” delakoa jarraiki, malayalamak ez du bokalez hasien den silabarik. Historikoki malayalamak asko mailegatu du sanskritotik. Ondorioz asimilazioa hainbestekoa izan da non malayalamak sanskritoaren zenbait talde kontsonantiko onartu dituen, bidenabar sanskritotik hartutakoan kodak oro desagertaraziaz, lekat *m* eta *n*-ez amaituak. Beste hizkuntza dravidiko batean, tamilez, euskara zaharrean bezala kontsonante taldeak hautsi egiten dira bokal epentesiaz (Mohanani 1989: 616).

Konpara bedi malayalam hizkuntza dravidikoaren kasua. Hizkuntza hau silabakoda gabekoa da. Hitzunei *bhakti* 'devotion', *campa* 'jasmine' eta *dabba* 'tin can' ahoskatzeko eskatzen zaienean *bha-kti*, *ca-mpa* eta *da-bba* eman ohi dute, beren aldameneko hindian *bhak-ti*, *cam-pa* eta *dab-ba* egiten duten bitartean (Mohanam 1989: 591). Silaba egitura bi hizkuntzotan diferentea dela oso erakusteko adibideak biltzen ditu Mohanamek hitzjokoetan eta antzekoetan (1989: 592, 4. oh.). Hitzamaieran, eta salbuespen bezala, soilik *m* eta *n* kontsonanteak onartzen dira eta hitzen batek beste kontsonanteren bat balu gune horretan ∂ -epentesia pairatzen du, are ingelesetiko eta beste hizkuntzetatik mailebuetan ere: *maas* + *ewite* > *maasewite* baina *kaat* + *kutti* > *kaat ∂ kutti* edo *maas* + *pooyi* > *maas ∂ pooyi* eta ing. *belt* > *belt ∂* , *power* > *pawar ∂* . Kodaren aurkako argumentu gehiago dator geminatuetik hiztunen ulerpenetik: *amma* 'mother' eta *kutti* 'child'-en malayalam-hiztunentzat hurrenez hurren 3 eta 4 segmentu dira, 4 eta 5 hindi-hiztunentzat, aldiz. Malayalam-hiztunek geminatuak segmentu bakartzat hartzen dituzte; hindi-hiztunek ez, silaba baten akabuko eta hurrengoaren hasierako bi ezberdin baizik; gehi bekio hindi-hiztunek ez dituztela bereizten malayalameko geminatuak soilotarik.

Lehenagoko CV egoera batetik abiatuaz, Benvenisteren teoriak azaldu egituraren gailurrera iristen den IE-zko erroaren garapen-kronologia aurkezten dute Iverson & Salmonsek (1992), hau da: CVC hedatugabea, I. enborra CVC-C, II. enborra CC-CV (zero gradua edo ablauta erroan — gradu arrunta [e] luzapenean). Egileon ustez, AIE-ren erro egitura C V C(+ozen) litzateke, honako hau erantsiaz:¹⁴²

Though this supports positing a stage of (P)IE where roots were overwhelmingly, if not strictly, CVC, it is possible to suppose that at some prior stage PIE was a predominantly open syllable, CV language, and that the prevalent CVC root in PIE came about because a set of consonantal augments, now largely obscured affixed themselves to the earlier CV syllables. The final consonants would then later have undergone word-, stem- or root-final weakening, resulting in the pattern of sonorant-final preferences noted here. Lenition of earlier, less sonorant root-final segments [...] thus offers a direct reconciliation of the coda restrictions described in section 2 above with the classic, Benvenistean pattern of CVC root structure for PIE: CVSon < CVC < CV + C (Iverson & Salmons 1992: 309-310).

Bestalde, CVTT amaierako herskari-bikoitzeko errorik ez izatea kodako ozentasun murriztapenetik ateratzen da; izan ere **dekt* ezinezkoa da **dek* lehenago ez izaki.

This is precisely the result that will obtain if double-stop CVC roots actually were as rare as we have calculated them to be. In particular, taking the source for CVCC roots to have been CVC plus extension, as per Benveniste (1935), then the fact that the postvocalic C in CVCC is always a consonant of relatively high sonority derives automatically from the general preference at the CVC stage of PIE for high sonority codas, i.e. CVC was actually CVR, hence "extended" CVC+C equates with CVRC (Iverson & Salmons 1992: 312-313).¹⁴³

(142) Austronesiotik polinesiora egindako kontrako aldetaz, hots, koda galeraz eta silaba irekien aldeko joeraz ikus Kruppa 1971.

(143) Benvenisteren eskema lehenagoko CV garai batera eramanaz Szemerényi-rentzat oso arkaiko diren eta egitura hori hartzeko joera handia duten izenordain, partikula eta afijoak sailkarzea lor daiteke.

5.5. Zenbat forma kanoniko?¹⁴⁴ Erroa semitikoz

Fezko Hayyudj-k X. mendean horrela aldarrikatu zuenetik, uste erabat orokorra izan da erro semitikoak hiru kontsonantez osatzen zirela (Lipinski 1997: 201); hara gramatika konparatu famatuena hamar mende beranduago horretaz dioskuna:¹⁴⁵

The Semitic languages present a system of consonantal roots (mostly triconsonantal), each of which is associated with a basic meaning range common to all members of that root: e.g. *ktb* 'to write', *qbr* 'to bury', *qrb* 'to approach', etc. These roots (root morphemes) constitute a fundamental category of lexical morphemes (...). The linguistic reality of consonantal roots is shown not only by their lexical implications but also by the laws governing the compatibility or otherwise of radicals (which do not concern the vowels) (...) and in the transcription of foreign words. Only the pronouns and some particles lie outside this system of roots (Moscati 1964: 71).

Tradizio semitikotik landa ere hizkuntzalaritzan aspaldi hartutako ideia dugu:

En hebreo, lo mismo que en otros idiomas semíticos, la idea verbal en cuanto tal se expresa mediante tres consonantes características (con menor frecuencia dos, o cuatro). Por ejemplo, el grupo *sh-m-r* expresa la idea de 'guardar', el grupo *g-n-b* la idea de 'robar', el grupo *n-t-n* la idea de 'dar'. Naturalmente, estas series de consonantes son abstracciones de las formas que se emplean en la realidad. Las consonantes están vinculadas entre sí, en formas diferentes, por vocales características que varían de acuerdo con la idea que se desee expresar (...) (*El lenguaje*, FCE México 1977, 7. berrarg., 71-72. or.).¹⁴⁶

(144) Benvenistek (1939) hitz-hasiera eta -amaierako kontsonante gonbinaketari begira hizkuntza "arinak" eta "pisuak" berezi zituen, latina eta grekera (hasiera pisua, amaiera arina) bereziki, baina baita beste hainbat hizkuntza ere (persera, finougrioa, altaikoa, burushaskia eta beste hasiera arina eta amaiera pisua) kontuan harturik. Horrezaz landa, bada ohar interesgarririk hasierako *r*-kontsonantearen faltaz hainbat hizkuntzatan, euskara barne.

(145) Ikus Amimi & Bohas 1996 (eta lehenago Galand 1984) hizkuntza semitikoetan erro-eskemak izandako aldaketek eta, era berean, gorde duen iraunkortasunaz. Aurreko zenbait ikertzaileen lanez "nous allons montrer que l'inefficacité de ces traitements provient de ce qu'un élément morphologique n'a pas été pris en compte: le schème, dans la terminologie traditionnelle, ou le squelette, dans la terminologie contemporaine" dioskute (1996: 1); hara beren ondorioak: "Notre étude montre au contraire que sous la diversité apparente, toutes les variations de la position de la voyelle sont des manifestations actives de la position de la voyelle des anciens schèmes et nous amènent donc à motiver leur persistance, tandis que le timbre de ces voyelles est strictement prédictable, vu la réduction de toutes les voyelles périphériques à schwa (...). La persistance du schème sur tant de siècles ne manquera pas d'étonner le linguiste peu familier avec le domaine sémitique"... halere artikulu argudioek sako-neko egitura iraunkor horiek proposatzea beharrezko egiten dutela markatzen dute.

Bidenabar, arabieraren barne-azterketa batez Bohas-ek ateratzen duen ondorioaren arabera "erro trilateroa" ez da lexikoaren erlazio semantikoak azaltzeko behar bezain abstraktua, eta abstraktuegia dugu morfologiaren abiapuntu izan dadin (Bohas 1997: 193).

(146) Martinet laburragoa da: "La forma normal de los lexemas de una lengua se llama a veces forma canónica. La forma canónica en chino es el monosílabo y en las lenguas semíticas tres consonantes, con o sin vocales intermedias. Estas son lenguas en las que esta noción tiene un sentido evidente. Es más difícil hallar una forma canónica para el francés, por ejemplo. Sin embargo, hay que tener en cuenta que en el lenguaje corriente las palabras largas tienden a reducirse a disílabos del tipo *métro*, *vélo*, *téle* o *té-vé*" (*Elementos de lingüística general*, Madrid, Gredos, 2. arg., 1978, 124-5. or.).

Moscatti-k (1964: 72) adierazten duenez, historikoki erro hirukontsonantedunek gehiengo handia osatzen dute; askozaz gutxiago dira bi edo lau kontsonanteko erroak eta oso urriak batekoak edo bostekoak, hiru kontsonante baino gehiagokoetan bigarren graduko eraketak aurki daitezkeelarik. Markagarri da, esaterako, Sabar-ek (1982: 149-150) eta bestek semitiko modernoan eta klasiko-ondorengoan erro lau-koitzak, dela jatorrizko erroen hedakundez, dela hizkuntza ez-semitikoetarik maile-batuaz, dela onomatopeiaz eta mimetismoz sortutako berriez, ugalduez doazela esatea.

Badira, ordea, erro-kontsonante bi amankomunean izaki, esanahi bera edo berttua dutenak ere. Horrela, adibidez, hebraieraz *prđ* 'to separate', *pr̄m* 'to tear', *pr̄s* 'to split', *pr̄s* 'to break down', *pr̄q* 'to pull apart', *pr̄r* 'to dissolve', *pr̄s*[^] 'to distinguish', etab. Aditz hauek guztiek amankomunean dituzte *pr* erro-kontsonanteak eta 'banatu' oinarritzko esanahia. Lexikoi semitikoan hedaturik den fenomeno honek erro trikontsonantiko asko ez ote den bikontsonantedunetarik eratorria galdetzeraz garamatza, eta are sistema bikontsonanteduna ez ote zen hirukontsonanteduna baino lehen semitikoan (Moscatti 1964: 72).

Moscattiren erantzun ezaguna ezezkoa da. Nahiz eta aitortu (a) adierazten dituzten kontzeptuengatik (cf. *dam* 'odol', *yad* 'esku' edo *yam* 'itsaso') izenki bilitero zahar eta hirukontsonantedunetara ezin eramanez diren arren hizkuntzotan eta (b) aditz ahuletan hainbat erro bikontsonantedunak direla non gehiago diruditen —bereziki beste bilitero batzuekin semantikoki bat datozenetan— beranduko hedakundeak ezen ez antzinako kontrakzioak¹⁴⁷ eta nahiz eta guzti honi lotu lehen erakutsi hainbat erro ustez hirukontsonantedunen zati bikontsonantedunetan ematen diren berdintasun semantikoak, hara zein den bere ondorioa:

There is, however, no sufficient reason for maintaining, as some have done, that the entire Semitic stock of roots was originally biconsonantal. It is a more likely supposition that originally there existed roots with either two or three consonants (as well as a smaller number with one only or with more than three) and that at a certain stage in the development of the Semitic languages the triconsonantal system prevailed —extending by analogy and thus bringing into line biconsonantal roots through the adoption of a third radical (Moscatti 1964: 73-74).

Konparaketak ematen zion laguntzaz landa Frajzyngier-ek (1979: 3-5) azterketa sinkronikoak eta barne-berreraiketak emandako argitasunak erabili zituen kontrakoa frogatzeko. Hasteko, segidan diren bi kontsonante (dela C1 eta C2 zein C2 eta C3) ezin izan daitezke homorganikoak; alabaina, bada salbuespen garrantzitsu bat, C2 eta C3 erabat berdinak (geminatuak) zilegi egiten dituen, alegia. *xyy*-erroak azaltzeko ez erro singleak baizik eta eratorriak direla eta goiko erregela soilik oinarrian betetzen dela baina ez eratorrian litzateke azalpen naturala eta bestelako (inflexio zein deribaziotiko) lekukotasun askea duena, gainera. Bestalde, Frajzyngierrek argudiatzen duenez, erregela soil batez iturri beretik atera daitezkeela erro guztiak: hots, geminatuak ez lirateke jatorriko, lexikoian soilik erro mota bat dugularik, gainerakoak erregela batez sorturik. Honela R1R2 > R1R2R2 eta R1R2R3 > R1R2R2R3 gehi

(147) Hirugarren argudioa hamitiko eta kuxitikoaren konparaziotik datorrenez, ikus bedi § 6.1.

bokalazioa aski litzateke hizkuntza semitikoetan agertzen diren erro-sail guztiak azaltzeko. Norbaitek deribaziorako beste forma edo erregelaren bat suposatu arren, geminatuak eratorriak lirateke eta ez oinarrikoak edo soilak.¹⁴⁸

5.6. Aitzineuskararen erroaren azterketaren ondorioak (Lakarra 1998a)

1. Nabarmenki hizkuntzalaritza historiko eta gonbaratuak, birreraiketaz zein diakronia hutsaz interesatua delarik, ezin du bere ikergaietarik erroarena baztertu. Edozeinek dakienegiz egitura morfologikorik gabeko hizkuntzarik ez delarik, edota fonemen kokagune eta gonbinaketa hizkuntzaren garai orotan hitzen tasun berezko izanik, erroarena ez da, morfologo edo fonologo edo are tipologo sinkronikoaren jabe-go hutseko, horiek guztiak erroaz arduratu arren, eta damukizun larria da, izan ere, euskal erroaz euskalariak merezi eta behar baino gutxiago aritzea. Tipologoen eta bestelako ikertzaileen (sintaxilarien, morfologoen...) lan teorikoetan eta analisisetan kausi litezkeen erroaren azterketaren aldeko akuiluez landa, gonbaratzaileak eta birreraikitzaileak arrazoi bereziak (edota berezilari diren partetikoa) ditu erroa aztertzeko. Hasteko, ene usteko esan daiteke erroaren forma kanoniko askotarikoa proposatzea hizkuntza jakin baten garai guztietarako, azaleko aniztasun hori aurreko garairen bateko bakartasunetik erakartzen saiatu gabe, ez dela ikerbide emankor gertatu hainbat hizkuntza historia ezagunekotan, edota euskararena baino ezagunago-koetan eta ez dugula eskubide apartekorik sinisteko euskararekin emankorrago izan daitekeenik joera hori. Hortaz, Uhlenbecken erro aniztasuna gutxitzen duen zeinnahi analisik, aurkez litzakeen oztopo eta arrisku guztiekin, abantaila metodologiko, teoriko eta praktikoa guztiak dituela bertan goxo egin nahi lukeen beste edozeinen aurrean. Taxonomia hutsak sinkronian bedeinkapenak aspaldi galdu zituelarik, ezin gordeko diakronian ere.

2. Oraindik ikerketa eta zehaztasun asko merezi dukeen puntua izan arren, jadanik baieztatu bide liteke erroa konparaketarako unitate bilakatzeak kognadoren segurtasun / luzerarekin loturarik baduela. Hots, CVC egiturek, batez ere hiru elementuak berberak izanik, CV edo VC txikiagoek baino segurtasun handiagoa erdiesten digula ezagun izanik, areagokoa dateke edozein CVC ez baizik eta erro osoak eta erroaren inguruko bestelako ezaugarriak (ablautak, erregela fonotaktikoak, erro horren konbinaketa baldintzak...) konparazioan erabil bagenitza (cf. Bender eta Campbellen

(148) Webb-ek (1988) arabierarako oso antzeko azterketa egiten du arrazoiei dagokienez, ondorioak ezberdinak badira ere: harentzat arabieraz, hizkuntza semitikoetan bezala, oso muga hertsia direlarik erroan kontsonante berberak edo homorganikoen aurka, erro geminatuak oso bereziak lirateke distribuzioari dagokionez, bigarren eta hirugarren kontsonante berbera dutelarik. Geminatuon ohiko analisisiek eta baita sortzaileenek ere sakonean erro bortitzak direla eta azaleko ezberdintasunak metatesi eta bokal erorketari zor zaizkiola dioten bitartean, Webb-ek, aldiz, erro bortitzak eta geminatuak sakonean nahiz azalean bereziak direla defendatzen du, geminatuak izatez bikontsonantikoak direlarik, trikontsonantiko izatera geminazio erregela batez aldatuaz.

Webben ustez historikoki gertatu dena soilik fonologia, morfologia eta aitortu baina gaizki ulerturako hitz-luzeraren arteko elkarlanaren bitartez baino ezin uler daiteke. Kausatibo eraketako erregela geminatzailea izanik horri lot zekiokoen aditz berretuetako hirugarren kontsonantearen sortze-erregela. Orobat, aditz gehienak ere dagoeneko hiru kontsonanteko izateak taldera erakar zezakeen sail hau. Azken honetan (analogiak eredu hedadura eta aldaketan duen garrantziaz) ikus Galand 1984.

gogoetak, §.). Boudak euskara eta hizkuntza kaukasikoekin egindako gonbaraketetan, oro har fonema bakarrak darabiltzan —eta eurok ez euskarazko berberak ere beti!— eta erroaren zein edozein morfema-egitura eta -baldintzaren aurkako analisiak suposatzen dituzten zatiketa/erkaketak aurkeztean, ez dio errazkeriari eta hala-beharrari biderik ixten, eta are ate, leiho eta zirrikitu guztiak erakusten ditu... horrelakoren beharrik balute!

3. Erlazio genetikoak frogatzeko edo deuseztatzeko erroa zuzen-zuzenean (ez honetan edo hartan biltzen diren korrespondentzia multzo legez) erabiltzea agian ez dugu errazki lortuko. Izan ere korrespondentzia materialak dira helburu horiek erdiesten lagun gaitzaketenak eta ez formalak. Gogotan har bedi, ordea, erroak —forma kanoniko abstraktuenean ere— konparatzean materialtasuna ez dela konparaketatik erabat landa gelditzen, ez, demagun, berreraiketa sintaktikoan edo morfologikoan gerta litekeen graduan inondik ere. Nolanahi ere den, erroaren azterketa eta birreraiketak (cf. Lakarra 1998a: §§ 4.1.-4.2. adibide gehiagotarako) hizkuntzarenari ematen dion sakontasun diakronikoa begibistakoa dela begitantzzen zait batetik eta, erlazio genetikoak frogatzeko edo deuseztatzeko balioko ez balu ere diagnostiko gisa baliorik izan dezakeela deritzot. Gogoangarri iruditzen zaizkit lehen aipatu aitzin-hamito-semitikoaren edota Lakarra 1998a § 6.2.-ko yuki-wappoaren azterketak batetik edota § 6.5.eko kartveliko eta euskararenak bestetik.

4. Aitzineuskararen berreraiketetan beste zenbait hizkuntzarenean bezala, erakutsi izan da erroa, haren eskema eta eskema-aldaketak, salbuespenak, morfema gonbinaketak eta gai hauei lotu beste hainbat arazo ezinbestekoak direla birreraiketa horiek halabeharraren gainean ez baizik eta lan sistematikoarenean oinarriturik izan daitezzen. Lakarra 1995-en lehenago Iverson & Salmonsek (1992) aitzin-IE-rako ireki bidetik, aitzineuskara zaharrerako (*Pre-Proto-Basque*) CVC forma kanonikoko erro monosilabikoa proposatzen da. Horretarako Mitxelenak aurkeztu silabaren (C)V(W)(R)(S)(T) egitura gehiegizkoa zela eta CVC aski genuela frogatu nuen Artia-goitiak (1990) lehenago aitzineuskararako (*Proto-Basque*) erakutsi bezala; bestetik, CVC horretako **T (silaba azkeneko herskari) murriztapena eta artean markatu gabeko **TVTV (morfema berean bi herskari konbinatzeko murriztapena) lot zitezkeela erakutsi nuen aitzineuskararen teoria monosilabikoaren bitartez.¹⁴⁹

Lehendabizikoz aurkitutako edota lehen baino item gehiagotan ezagututako zenbait errok (**bel*, **bur*, **gur*, **ger*) erakusten du, ene ustez, hipotesi berriaren interesa. Orobat, gure erro-hipotesiaren barnean zenbait arazo errazki argitzeak, esaterako

- 1) zergatik ez den CVT ez CVRT edo CVST aitzineuskara eta euskara zaharrean,
- 2) erroa monosilabiko izaki, gehienez ere CV(R)(S) erakoa, orduan TVTV ezinezko egiten dela, baina ez aldiz TVR+TV(R)S edo TVS+TV(R)S; hortik **baga* falta baina *berdin*, *beldur*, *bazter*, etab., izatea eta baita, beharbada **ardano*, **gaztana* eta beste zenbait mailegu ere.

(149) Forma gramatikaletan (*eta*, *edo*, *ala*, etab., zein izenordainetan) aurki daitezke CVC-ren salbuespen garbienak; gertakari honen pisua erabakitzeke gogoan izan bedi beste hainbat hizkuntza eta hizkuntz familiaratan ere berdintsu jazotzen dela; cf. Szemerényi 1978 nahiz Gamkrelidze & Ivanov 1995 IE-rako, edo Moscati 1964 eta Lipinski 1997 semitikorako edo Gonda 1949/51-52 austronesiorako.

5. Erro-isomorfiak erabili izan dira hizkuntzen eta hizkuntz-familien arteko lotura genetikoak zein hizkuntz-elkartek bilatzeko. Izan ere, ezin harritu prozedura honetaz erro-egituraz hainbat hizkuntzatan dakigunaren arabera iraupen luzeko ezaugarria gertatzen baita. Erroaren azterketa eta birreraiketak hizkuntz elkartearen sorrera eta bilakabidea aztertzeko baliatu dira. Txamerak hizkuntz-elkartek erroaren inguruko hainbat ezaugarri zenbatean alda lezaketen erakutsi digu (cf. Lakarra 1998a: § 5.1.). Bere familia austronesikoaren jatorrizko disilabismoa utzi eta inguruko hizkuntz familien monosilabismoa eta izaera isolatzailea hartu ditu, erro aurretiko eta akabuko kontsonante alternantziekin batean.

Aitortu behar da, halere, "antzekotasun" hutsak korrespondentzia fonetikoetan bezala, ez direla aski eta IE / K kasuan legez (Lakarra 1998a: § 5.2.), ezin dela errazegi jokatu hizkuntz elkarteak arrazoi pisukorik gabe onartuaz. Ere- edo elkarte-linguistikoaren bitartez azaldu nahi izan diren ezaugarrien artean ozenen sistema, ablaut ereduak, erroaren egitura (CVC) eta morfema gonbinaketa, sintasi aktiboa eta beste zenbait aipatu izan dituzte ikertzaile batzuek. Alabaina, bi familietan erroaren formula horren gauzatzea aski diferentea izan daiteke: esaterako, "C" kontsonante talde "harmonikoa" izan daiteke K-z, nahiz morfema hasieran, nahiz morfema akabuan; IE-az ez da horrelakorik. Halaber, egia da IE-k morfema aitzineko *s* likidoa izan lezakeela, baina ez da horrelakorik morfemaren gainerako guneetan K-z gertatu bezala, ozenen eta glotalen distribuzioan ere diferentzia larriak dira... Harrisen ustez (1990: 86) ez da antzekotasun handirik K eta IE-ren erroen CVC formulen artean ere, dela "C" gautzatzeko diren aukera anitzengatik, dela formularen salbuespen ugariengatik. Orotara, K erroak eta IE-renak aski ezberdin ditugu eta, beraz, horretan oinarrituriko baieztapenak berrikusi beharko dira.

6. Lakarra 1998a-n austronesioa eta aitzin-txinerarena, hamito-semitikoarena eta aitzin-yukia eta wappoaren kasuak laburtu ditugu lotura genetikoaren azterketan erroaren teoriak duen garrantziaren argudioaren aurkezpenarako. Lehendabizikoa txineraren erro monosilabikoen eta austronesioaren enborretako bigarren silaben arteko kognadoak eta are artizki berberak aurkitu ditugu; erro bilitero amankomunak bigarrenean; hirugarrenean, azkenik, wappo eta aitzin-ipar-yukiaren arteko azterketa gramatikalaren eta barne-birreraiketaren bitartez fosil morfologiko zenbaiten jatorrizko balioa antzeman dugu eta, ez mailegu gisa, baizik eta bien etorki litzatekeen hizkuntza baten hondar eta lekukotasuntzat hartzea litzatekeela zuzenago ikusi (cf. §§ 6.1.-6.3).

Aurreko kasuotan erakutsi dituen isomorfismo eta murriztapen eta txandaketa paralelismorik ez da Lakarra 1998b-n aztertu dudana K(artveliera)ren eta A(itzin)E(uskara)ren artean: sustantzia fonikoa (fonema inbentarioa) oso diferentea izateaz landa, ez da ageri batoren analisiak besteren historiaurrea (morfema fosilduen funtzio eta distribuzioa) argi lezakeenik edota, gutxienez, nolabaiteko oihartzunik izan lezakeenik ere. Lafonek kaukasieraren morfologiaren bitartez E-rena argitzeko, zehatzago erro eta atzizki atzendu berriak aurkitzeko saio solteren batek ere ez du inongo onargarritasunik azaldu. Harrisek (1990) K-ren eta IE-ren erroen artean egingandako erkaketan oso diferentzia garbi eta sakonak aurkitu bazituen, are larriagoak ageri dira K-rena eta E-rena erkatzean: E-z ez da K-z ugari den talde harmonikorik,

edo *s* likidorik, C-ozen-C edo C + w talderik; E-z CVC-ren salbuespenak urriago dira eta IE-zko partikula gramatikaletako CV-tik gertuago; E-z ezin da TVT eman erro batean; ez da kontsonante glotalik eta ezta, beraz, haien distribuzioari buruzko murriztapenik; eta Harrisek IE eta K-ren artean ikusi bezala, hain dira ugari CVC formula amankomunari buruzko salbuespen eta diferentziak non ezer gutxi duten benetan amankomunean AE-ren eta K-ren erroek. Honi guztioni, atzizkien forman den ezberdintasuna eta aurrizki K-en ugaritasun eta garrantzia gehitzen badizkiogu, ez da zalantzarik norbaitek noizbait bi hizkuntz familia hauen erkaketara jo baleza —aukeran aitzindari zenbait baino metodo gonbaratuari buruzko atxikimendu gehixeagorekin—, zailtasun handiak lituzkeela bien artean inongo erlazio sistematikorik frogatzeko.

Vennemannen 1994ko europa zaharra (EZ) aitzineuskararekin berdintzeko saioa aztertu dut Lakarra 1996a-n. Kitson-ek (1996) dagoeneko haren birreraiketa eta erkaketa IE-ren aldetik desegokia zela oso erakutsi duela oraingoz kontuan hartu gabe ere —Kitsonek Vennemannen filologi eta hizkuntzalaritza trebetasun eta zintzotasunaz duen iritzia ez da oso aldekoa—, nabarmena da haren eta aitzineuskararen artean diferentzia larriegiak zirela jatorri bereko izatekotan: silaba hasierako EZ-aren kontsonante aniztasuna, koda konplexutasuna (-T ere barne delarik), *a* bokalaren ugaritasuna, laringal erorketak, herskariak atzizki gisa, glide fonologikoak, atzizki bokal-aurretikodunak... Soilik AE-ren erroaren morfonologia ez ezagutzeak eta haren historiarako proposatzen den tipologia betierekotzat hartzeak¹⁵⁰ azal lezake horrelako berreraiketa baten antzeko izatea.

7. Asia-ekialdeko eta Afrikako hainbat hizkuntzak (cf. Lakarra 1998a: §§ 7.1-7.3) erakutsi digu erro-kanoniko monosilabikoaren eredurik. Beraietan inflexioa eta eratorpena gauzatzeko erro-hasiera edo akabuko alternantziak, bokal aldaketak (tinbre nahiz luze-laburrean) eta tonu gora-beherak dira morfologiaren baliabide eta adierazpideak, eta baita gero soildu den morfologia zaharrago eta aberatsagoaren hondararrastoak. Izan ere, baliteke AE-k horietarik zenbait izatea —ez ablautik itxura batean, baina bai beharbada tonuak— eta komeni da horrelakoei ere so egitea birreraiketarako eredu tipologiko berri eta egokiak behar ditugun neurrian.

8. Erroak berreraiketan duen eginkizunaz eta haren azterketak izan ditzakeen baliabideez mintzatu naiz Lakarra 1998a-n (§§ 8.1.-8.4. ataletan): erlazio genetiko-en froga eta erroaren forma kanonikoak horretan duen betebeharrak eta erkaketarako zailtasunaz (§ 8.1.), erroen aldaketak eta anomaliak eta horiek maileguak kausitzeko duten garrantziaz (§ 8.2.), tipologiari birreraiketan emandako eskuak nolako aldaketak suposa ditzakeen aurreko birreraiketa-ereduekiko, IE-ren fonologian ekarri dituen auzi-mauziak gogoratuaz (§ 8.3.) zein etimologiaren aitzinamenduak morfologia zaharrarena dakarren neurrian, erroak eta hizkiak (hitz familien bitartez, bereziki) aztertzeak eta isolatzeak aitzinhizkuntzaren egitura osoaren birreraiketan ematen digun laguntzaz (§ 8.4.).

(150) Lakarra 1996a-n gogoratzen dudanez, VOS edo VSO aitzineuskararentzat onar bagenez, eta arrazoirik ez da falta (cf. Gómez 1994, Gómez & Sainz 1995), teoria guztia oinarririk gabe geldituko litzateke.

9. Uhlenbeck-ek (1995: 262) egiten duen prozesu morfologikoen sailkapenetik ez aurrizki ez atzizki bitarteko gehiketan oinarritutako morfologiak baitirudi hedatuegi, antzeman daitezkeen garairik zaharretan austronesioz bezala,¹⁵¹ disilabikoetan erroa AE-z ere bigarren silaban zela pentsa daiteke: *mu-ker*, *o-ker*, *a-ker*, etab., **ger* bigarren posizio horretan errepikatzen da, **bel* bestetan legez (cf. § 8.4.), eta baliteke, beraz, **bur* izatea *zimur* (< **zin-bur*) eta *la-bur*-en erroa. Badirudi konposaketa zela hitz berriak sortzeko modu ia bakarra, aurrizkirik esateko moduan agertzen ez delarik,¹⁵² eta atzizkiak gardenegi direlarik zaharregi izateko.

Erreduplikazioa (Uhlenbeck 1995-ren 3. prozedura) oso zabaldua da munduko hizkuntzetan (cf. Moravcsik 1978) familia austronesioan beste edozeinetan baino bibliografia haboro sortu arren.¹⁵³ Aitzineuskararik zaharrenean hitzak hazteko moduetarik bat erreduplikazioa (ezkerretarantz eta zatika) izan dela pentsa liteke (cf. Lakarra 1995 eta prestatzen-a): *go-gor*, **da-dar* (> *adar*), **da-dats* (> *adats*), **de-der* (> *eder*), **do-dol* (> *odol*), *ze-zen*, etab.; areago dena, *odol* eta *eder* erreduplikazioak balira, hasierako kontsonantea disimilazioz galtzen dutelarik, hemen genuke *d*- fonemaren urritasunaren azalpenetarik bat: soilik mailebuek eta *da(n)*- orainaldiko aurrizki bilakatu ondoko formetan gorde ahalko litzateke eta izan ere hori da aurkitzen duguna.

10. Ikus daitekeenez, hizkuntza modernoaren zein aitzinhizkuntzaren erroaren azterketa emankor gerta daiteke, hizkuntzaren garai horietako egituraz jabetzeaz landa, garai zaharragoetako egituraren arrastoak berreskuratzeko; (aitzin)euskarari dagokionez, lana hasi baino ez da egin eta ez da zalantzarik orain arte bezala, beste hizkuntzetatik datozkigun ikerketa-ereduek laguntza berebizikoa eman ahalko digutela egiteko honetan.

8. Bibliografia

Aalto, P., 1988, "The problem of "Nostratic", *Aion* 10, 49-66.

Adrados, F. R., 1984, "Tipología y reconstrucción del indoeuropeo". Reed. in Adrados 1988, 61-78.

_____, 1987, "Ideas on the typology of Proto-Indo-European". Reed. in Adrados 1988, 39-60.

_____, 1988, *Nuevos estudios de lingüística indoeuropea*. Madrid, Gredos.

(151) Cf. "Turning now to the analysis of words we can first state that very often monosyllabic roots, usually represented by the second syllable of the word-base, occur unchanged through many series of words with similar meaning" (Gonda 1949/51-52: 327).

(152) *ma-* eta *mu-* bezalako sasi-aurrizkiak ez bide dira aintzinako konposatu zenbaitetako lehen osagaia baizik, beren esanahia denborak ilundu duelarik Mixtelenak *FHV*-n adierazkortzat joaz: *ma-ker*, *ma-ker*, *mu-ker*, etab., ez ote datoz **bebe-*, **bur(u)-* edo antzeko zerbaitetik? IE-raren izenki-flexioaren lehenagoko egituraz "klasikoak" dira, zein bere estiloan! W. P. Lehmannen "On earlier stages of the Indo-European nominal inflection" (*Language* 34, 1958, 179-202) eta F. R. Adrados-en "Ensayo sobre la estructura del indoeuropeo preflexional" (*RLE* 2, 1972, 45-81). Geroztik egileok eta beste anitz aldekok eta aurkakok jorratu du gaia eta hemen ikerketa-oihanaren isla txikienik ere egin ezinarren baderitortz euskariak ere horretan interesik izan dezaketela.

(153) "Reduplication has been an ongoing process in the history of the Austronesian languages, subsuming many functions in both nouns and verbs. However, —eta baita euskaraz ere, jakina— the many reduplicated monosyllables that must be posited for Proto-Austronesian and the majority of its descendants appear to have been lexicalized at the earliest inferrable period" (Blust 1990: 136).

- _____, 1989, "Etruscan as an IE Anatolian (but not Hittite) language", *JIES* 17, 363-383.
- _____, 1992, "The new image of Indoeuropean. The history of a revolution", *IF* 97, 1-28.
- _____, Bernabé, A., & Mendoza, J., 1995-98, *Manual de lingüística indoeuropea*, I. Prólogo, *Introducción, Fonética*. Ediciones Clásicas, Madrid.
- Aertsen, H. & R. J. Jeffers (arg.), 1993, *Historical linguistics 1989*. John Benjamins, Amsterdam, etc.
- Agud, M., 1973, "Areas toponímicas en el País Vasco", *ASJU* 7, 37-57.
- _____, 1980, *Elementos de cultura material en el País Vasco*. Donostia.
- ___ & Tovar, M., 1988-, *Materiales para un diccionario etimológico de la lengua vasca*. ASJU-ren Gehigarriak, Donostia.
- Alinei, M., 1996, *Origini delle lingue d'Europa*. Il Mulino, Bologna.
- Alonso, J., 1996, *Desciframiento de la lengua ibérico-tartésica*. Barcelona: Fundación Tartesos.
- _____, u.g. (¿1997?), *Desciframiento de la lengua etrusca*. Toki ez argitalatxeren izenik gabe.
- _____, 1998, *Traducción Nuevos Textos Ibéricos*. Argitaletxearen izenik gabe: Madrid-Granada.
- Alvar, M. & Pottier, B., 1983, *Morfología histórica del español*. Madrid, Gredos.
- Amimi, A. & G. Bohas, 1996, "Les formes nominales [CiCC] et [CCiC] en arabe marocain ou la persistance des schèmes", *Canadian Journal of Linguistics* 41: 1-28.
- Anagbogu, Ph. N., 1995, "The semantics of reduplication in Igbo", *The Journal of West African Languages* 25, 43-52.
- Andersen, H., 1980, "Morphological change: towards a typology" in Fisiak (arg.), 1-50.
- _____, 1989, "Understanding linguistic innovations" in L. E. Breivik & E. H. Jahr (arg.), *Language change: contributions to the study of its causes*. Mouton de Gruyter, Berlin-New York, 5-27.
- Anderson, J. M., 1988, *Ancient Languages of the Hispanic Peninsula*. Lanham, MD University Press of America.
- _____, 1993, "Iberian and Basque linguistic similarities" in Untermann & Villar (arg.), 487-498.
- ___ & Ch. Jones, (arg.), 1974, *Historical linguistics*. Nort-Holland, Amsterdam. 2 lib.
- Andreyev, N. D., 1994, "Early Indo-European typology", *IF* 99, 1-20.
- Arbeitman, Y. L. & Bomhard, A., (arg.), 1981, *Essays in historical linguistics in memory of J. Alexander Kerns*. (Amsterdam, J. Benjamins).
- Arnaiz, A. & J. Alonso, 1998, *El origen de los vascos y otros pueblos mediterráneos*. Madril: Ed. Complutense.
- Arndt, W., 1959, "The performance of glottochronology in Germanic", *Lg* 35, 180-192.
- Artiagoitia, X., 1990, "Sobre la estructura de la sílaba en (proto)vasco y algunos fenómenos conexos", *ASJU* 24: 2, 327-349.
- Austerlitz, R., 1968, "L'ouralien" in A. Martinet (arg.), *Le langage*. Bruges, éditions Gallimard, 1331-1386.
- _____, 1976, "L'aglutination dans les langues de l'Eurasie septentrionale", *Études Finno-ougriennes* 13, 7-12.
- _____, 1978-79, "On comparing language families", *Études Finno-ougriennes* 15, 45-54.
- _____, 1990, "Typology in the service of internal reconstruction: Saxalin Nivx" in Lehmann (arg.), 17-34.
- Azkue, R. M^e, 1935, "Evolución de la lengua vasca", *Euskera* 1, 57-120.
- Bähr, G., 1929a, "(Iruzkina) G. Rohlf's: "Baskische Reliktwörter im Pyrenäengebiet", *RIEV* 20, 535-537.
- _____, 1929b, "(Iruzkina) G. Rohlf's: "Baskische Kultur im Spiegel des lateinischen Lehnworts"", *RIEV* 20, 537-39.

- _____, 1934, "El vasco y el camítico (E. Zylharz, *Zur angeblichen Verwandtschaft des Baskischen mit afrikanischen Sprachen-en iruzkina*)", *RIEV* 25, 240-244.
- Baldi, Ph., 1979, "Typology and the Indo-European prepositions", *IF* 84, 49-61.
- _____, 1990, (arg.), *Linguistic change and reconstruction methodology*. Mouton de Gruyter, Berlin-New York.
- Bammesberger, A. & A. Wollmann, (arg.), *Britain 400-600. Language and history*. Heidelberg, Carl Winter & Universitätsverlag.
- Banus y Aguirre, J. L., 1990, "La supervivencia de los vascuences várdulo y caristio en Guipúzcoa y en Vizcaya", *BAP* 46, 322-
- Bellwood, P., 1994, "An archaeologist's view of language macrofamily relationships", *OL* 33: 2, 391-406.
- Bender, M. L., 1969, "Chance CVC correspondences in unrelated languages", *Lg* 45: 3, 519-531.
- Bengtson, J., 1991a, "Notes on Sino-Caucasian" in Shevoroshkin (arg.), 67-129.
- _____, 1991b, "Some Macro-Caucasian etymologies" in Shevoroshkin (arg.), 130-141.
- _____, 1991c, "Macro-Caucasian phonology" in Shevoroshkin (arg.), 142-161.
- _____, 1991d, "Macro-Caucasian: a hystorical linguistic hypothesis" in Shevoroshkin (arg.), 162-170.
- _____, 1991e, "Some Sino-Caucasian etymologies" in Shevoroshkin (arg.), 172. or
- _____, 1991f, "Macro-Caucasian again", *Mother Tongue* 13, 19-26.
- _____, 1992a, "The Dene-Caucasian Macrophyllum", in Shevoroshkin (arg.), 334-341.
- _____, 1992b, "Macro-Caucasian Phonology (revised version)", in Shevoroshkin (arg.), 342-352.
- _____, 1995, "Is Basque isolated?", *Dhumbadji!* 2, 2. Argitaratzeko.
- _____, 1999, "Wider genetic affiliations of the Chinese language", *JChL* 27, 1-12.
- ___ & M. Ruhlen, 1994, "Global etymologies" in Ruhlen (arg.), 277-336.
- Benveniste, É., 1935, *Origines de la formation des noms en indo-européen*. Paris: Maisonneuve.
- _____, 1939, "Répartition des consonnes et phonologie du mot", *Travaux du Cercle Linguistique de Prague* 8, 27-35.
- _____, 1954a, "Problèmes sémantiques de la reconstruction", *Word* 10, 251-264.
- _____, 1954b, "La classification des langues". Berrarg. in 1974, 99-117.
- _____, 1969, *Le vocabulaire des institutions indo-européennes*. Les éditions de minuit, Paris.
- _____, 1974, *Problemas de lingüística general*, Siglo XXI, Méjico. Frantses jatorrizkoa 1966an.
- Berman, H., 1992, "A comment on the Yukok and Kalapuya data in Greenberg's *Language in the Americas*", *IJAL* 58: 2, 230-233.
- Bernabé, A., 1988, "Tipología frente a reconstrucción: la hipótesis glotámica", *REL* 18, 357-371.
- Bertoldi, V., 1931, "Problèmes de substrat. Essai de méthodologie dans le domaine de la toponymie et du vocabulaire", *BSL* 32, 93-183.
- _____, 1937, "Contatti e conflitti di lingue nell'antico Mediterraneo" in *Festschrift Karl Jarberg*, Max Niemeyer, Halle, 137-169.
- Birnbaum, H., 1977, *Linguistic reconstruction: its potentials and limitations in new perspective*. Washington DC, Journal of Indo-European Studies.
- Blazek, V., 1991, "Basque and North Caucasian or Afroasiatic?", *Mother Tongue* 14.
- Blust, R. A., 1969, "Some new Proto-Austronesian trisyllables", *OL* 8: 2, 85-104.
- _____, 1976, "Dempwolff's reduplicated monosyllables", *OL* 15: 1-2, 107-130.
- _____, 1977, "A rediscovered Austronesian comparative paradigm", *OL* 16: 1-51.
- _____, 1987, "Lexical reconstruction and semantic reconstruction: The case of Austronesian "house" words", *Diachronica* 4: 79-106.

- _____, 1988, *Austronesian root theory: an essay on the limits of morphology*, Amsterdam, J. Benjamins.
- _____, 1990a, "Summary report: linguistic change and reconstruction methodology in the Austronesian language family". In Baldi (arg.), 133-154.
- _____, 1990b, "Patterns of sound change in Austronesian languages" in Baldi (arg.), 231-267.
- _____, 1992, "On speech strata in Tiruray" in M. D. Ross (arg.), *Papers in Austronesian Linguistics* 2, 1-52.
- _____, 1995, "An austronesianist looks at Sino-Austronesian" in Wang (arg.), 283-298.
- Bohas, G., 1997, *Matrices, étymons, racines. Elements d'une théorie lexicologique du vocabulaire arabe*. "Orbis Supplementa", Peeters, Leuven-Paris.
- Bomhard, A. R., 1984, *Toward Proto-Nostratic: a new approach in the comparison of Proto-Indo-European and Proto-Afroasiatic*. Amsterdam, John Benjamins.
- _____, 1990, "A survey of the comparative phonology of the so-called "Nostratic" languages". In Baldi (arg.), 331-58.
- _____, 1991, "Lexical parallels between Proto-Indo-European and other languages" in L. Isebaert (arg.), *Studia etymologica indoeuropaea. Memoriae A. J. van Windekens (1915-1989) dicata*, Lovaina, 47-106.
- Boretzky, N., 1984, "The Indo-Europeanist model of sound change and genetic affinity and its application to exotic languages", *Diachronica* 1, 1-51.
- Bouda, Ch., 1950, "L'euskaro caucasique", *Homenaje a Julio de Urquijo*, Donostia, 3, 207-32.
- Braun, J. 1998, *Euscaro-Caucasica*. "Philologia Orientalis 4", WWydwadnictwo Akademickie, Dialog, Warszawa.
- Bynon, Th., 1981, *Linguística histórica*, Madril, Gredos.(=*Historical Linguistics*, 1977).
- Campbell, L., 1973, "Distant genetic relationship and the Maya-Chipaya hypothesis", *AnL* 15, 113-135. Berrarg. 35 (1993), 66-89.
- _____, 1976, "Language contact and sound change" in Christie (ed.), 1976, 181-194.
- _____, 1977, *Quichean linguistic prehistory*. Univ. of California Publ. in Linguistics 81. Berkeley-Los Angeles.
- _____, 1985, "Areal linguistics and its implications for historical linguistic theory". In J. Fisiak (arg.), *Proceedings of the Sixth International Conference of Historical Linguistics*. Amsterdam, John Benjamins, 25-56.
- _____, 1987, "Syntactic change in Pipil", *IJAL* 53, 253-280.
- _____, 1988, "(Iruzkina) *Language in the Americas* by Joseph H. Greenberg", *Lg* 64: 591-615.
- _____, 1990a, "The Mayan languages and linguistic change". In Baldi (arg.), 115-130.
- _____, 1990b, "The philological documentation of changes in Mayan languages" in J. Fisiak (arg.), 87-105.
- _____, 1990c, "Syntactic reconstruction and Finno-Ugric", in H. Andersen & K. Koerner (arg.), *Historical linguistics 1987*. Amsterdam: John Benjamins, 51-94.
- _____, 1993, "On proposed universals of grammatical borrowing" in Aertsen & Jeffers (arg.), 91-109.
- _____, 1995, "The Quechumaran hypothesis and lessons for distant genetic comparison", *Diachronica* 12, 157-200.
- _____, 1996, "On sound change and challenges to regularity" in Durie & Ross (arg.), 72-89.
- _____, 1997a, *American Indian languages*. Oxford Univ. Press, New York-Oxford.
- _____, 1997b, "Typological and areal issues in reconstruction" in Fisiak (arg.), 49-72.
- _____, 1997c, "On the linguistic prehistory of Finno-Ugric" in Hickey & Puppel (arg.), 829-861.
- _____, 1998a, "Nostratic: A personal assessment" in Salmons & Joseph (arg.), 107-152.

- _____, 1998b, *Historical linguistics. An introduction*. Edinburgh University Press.
- ____ & Goddard, I., 1990, "Summary report: American Indian languages and principles of language change". In Baldi (arg.), 17-32.
- ____ & Kaufmann, T., 1983, "Mesoamerican historical linguistics and distant genetic relationship: getting it straight", *American Anthropologist* 85, 362-372.
- ____, ____ & Th. C. Smith-Stark, 1986, "Meso-America as a linguistic area", *Lg* 62, 530-570.
- ____ & Mithun, M., 1979a, (arg.), *The languages of native America: a historical and comparative assessment*. University of Texas Press. Austin & London.
- ____ & _____, 1979b, "North American Indian historical linguistics in current perspective" in id, 1979a, 3-69.
- Caro Baroja, J., 1942-43, "Observaciones sobre la hipótesis del vasco-iberismo considerada desde el punto de vista histórico", *Emerita* 10, 236-86; 11, 1-59.
- _____, 1945, *Materiales para una historia de la lengua vasca en su relación con la latina*, 2. arg. Txertoa. Donostia, 1990.
- _____, 1958-9, "Los estudios geográfico-históricos sobre el País Vasco y la dialectología", *RDTP* 4. 425-440.
- Castañón, F., 1979, *El euzkera y otras lenguas*, Bilbao 1984.
- Castro Guisasola, F., 1944, *El enigma del vascuence ante las lenguas indoeuropeas*. RFE, Anejo 30, Madrid.
- Catford, J. C., 1992, "The classification of Caucasian languages" in Lamb & Mitchell (arg.), 232-267.
- Cavalli-Sforza, L. L., 1988, "The Basque population and ancient migrations in Europe", *Munibe (Antropología y Arqueología)*. Suplemento 6, 129-137.
- ____ & F. Cavalli-Sforza, 1994, *Quiénes somos. Historia de la diversidad humana*. Crítica-Mondadori, Barcelona.
- _____, A. Piazza & P. Menozzi, 1994, *History and geography of human genes*. Princeton, N.J.
- Chaker, S., 1984, *Textes en linguistique berbère*. CNRS, Paris.
- _____, 1995, *Linguistique berbère. Études de syntaxe et de diachronie*. Peeters, Paris-Louvain.
- Charachidze, G., 1986-87, "Gamqrelidze/Ivanov, les indo-européen et le Caucase", *REGC* 2: 211-222, 3: 159-71.
- _____, 1990-91, "Emprunts lexicaux en oubykh (à propos du dernier livre de A. K. Sagirov)", *REGC* 6-7, 217-35.
- Chicobava, A. & N. Sturua, 1980, "On Euscaro-Caucasian linguistic relations: evidence of the system of languages and their history", *Iker* 1, 459-464.
- Chrétien, C. D., 1965, "The statistical structure of the Proto-Austronesian morph", *Lingua* 14, 243-270.
- Clauson, Sir G., 1956, "The case against the Altaic theory", *CAJ* 2, 181-187.
- _____, 1958-59, "The earliest Turkish loan words in Mongolian", *CAJ* 4, 174-187.
- _____, 1960, "The Turkish elements in 14th century Mongolian", *CAJ* 5, 301-316.
- Colarusso, J., 1981, "Typological parallels between Proto-Indo-European and the Northwest Caucasian languages" in Arbeitman & Bomhard, (arg.), 475-557.
- _____, 1994, "Proto-Northwest Caucasian (or how to crack a very hard nut)", *JIES* 22: 1-35.
- _____, 1997, "Proto-Pontic: Phyletic links between Proto-Indo-European and Proto-Northwest Caucasian", *JIES* 25: 119-151.
- Comrie, B., 1993, "Typology and reconstruction" in Jones (arg.), 74-97.
- Coromines, J., 1960, "La toponymie hispanique préromane et la survivance du basque jusqu'au bas moyen âge", *Actes et Mémoires du IV Congrès International de Sciences Onomastiques*, München: 105-144.

- _____, 1972, *Tópica Hespérica. Estudio sobre los antiguos dialectos, el substrato y la toponimia romances*, Madrid, Gredos, 2 lib.
- _____, 1976, "Elementos prelatinos en las lenguas romances hispánicas", in *I Coloquio*, 87-164.
- _____ & Pascual, J. A., 1980-91, *Diccionario crítico etimológico castellano e hispánico*. Madrid, Gredos.
- Coseriu, E., 1965, "Critique de la glottochronologie appliquée aux langues romanes". Berrarg. in J. M. Anderson & J. A. Creore, 1972, (arg.), *Readings in Romance linguistics*, La Haya, Mouton: 445-454.
- _____, 1977, *Estudios de lingüística románica*, Madrid.
- Crowley, T., 1992, *An introduction to historical linguistics*. 2. arg. Oxford U.P., Oxford, etab.
- Dahl, O., 1954, "Le substrat bantou en malgache", *Norsk Tidsskrift for Sprogvidenskap* 17, 325-362.
- _____, 1976, *Proto-Austronesian*. Scandinavian Institute of Asian Studies 15, Lund. 2. arg. hobotua.
- Dalby, D., 1966, "Levels of relationship in the comparative study of African languages", *African Language Studies* 7, 171-9.
- _____, 1970, "Reflections on the classification of African languages", *African Language Studies* 11, 147-171.
- Davis, G. W. & G. K. Iverson, (arg.), 1992, *Explanation in historical linguistics*. Benjamins, Amsterdam, etab.
- Décsy, G., 1990, *The Uralic protolanguage: A comprehensive reconstruction*. Eurolingua, Indiana.
- De Meo, A., 1992, "La posizione linguistica delle lingue amerindiane: rapporti esterni al continente americano", *Aion* 14, 297-323.
- Deroy, L., 1956, *L'emprunt linguistique*. Paris, Les Belles Lettres.
- Devoto, G., 1958, *Scritti minori*, Fiorenza.
- _____, 1991 [1983], *Storia della lingua di Roma*. Cappelli Editore, Bologna.
- Dezsö, L., 1998, "Uralic and Dravidian: a comparison of etymological phonology and root structuring", *IJDL* 27, 1-18.
- Diakonoff, I. M., 1970, "Problems of root structure in Proto-Semitic", *Archiv Orientalni* 38, 453-80.
- _____, 1975, "On root structure in Proto-Semitic" in J. & T. Bynon (arg.), *Hamito-Semitic*. The Hague, Mouton, 133-153.
- _____, 1985, "On the original home of the speakers of Indo-European", *JIES* 13, 92-174.
- _____, 1990, "Language contacts in the Caucasus and the Near East" in Markey & Grep-pin (arg.), 53-65.
- Diebold, A. R., 1960, "Determining the centers of dispersal of language groups", *IJAL* 26, 1-10.
- _____, 1964, "A control case for glottochronology", *American Anthropologist* 66, 987-1006.
- _____, 1987, "Linguistic ways to prehistory" in Skomal & Polomé (arg.), 19-71.
- _____, 1992, "The traditional view of the Indo-European paleoeconomy: contradictory evidence from anthropology and linguistics", in Polomé & Winter (arg.), 317-368.
- Dixon, R. M. W., 1980, *The languages of Australia*. Cambridge U.P.
- _____, 1990, "Summary report: linguistic change and reconstruction in the Australian language family". In Baldi (arg.), 393-402.
- _____, 1997, *The rise and fall of languages*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Doerfer, G., 1995, "The recent development of nostratism", *IF* 100, 252-267.
- Dunkel, G., 1981, "Typology vs. reconstruction" in Arbeitman & Bomhard (arg.), 559-569.
- Durie, M. & Ross, M., 1996a, (arg.), *The comparative method revisited. Regularity and irregularity in language change*. Oxford, U.P.
- _____ & _____, 1996b, "Introduction" in Durie & Ross (arg.), 3-38.

- Dyen, I., 1969, "Reconstruction, the comparative method, and the protolanguage uniformity assumption", *Lg* 45, 499-518.
- Echenique, Mª T., 1983, *Historia lingüística vasco-románica*. 2. arg., Madrid 1987.
- _____, 1997, *Estudios lingüísticos vasco-románicos*. Istmo, Madrid.
- Elmendorf, W. W., 1997, "A preliminary analysis of Yukian root structure", *AnL* 39: 1, 74-91.
- Emeneau, M. B., 1980, *Language and linguistic area*. Essays selected by A. S. Dil. Stanford University Press.
- Ernout, A. & Meillet, A., 1979, *Dictionnaire étymologique de la langue latine*. 4. arg. hobetua. Paris, Klincksieck.
- Estornes, B., 1967, *Sobre historia y orígenes de la lengua vasca*. Donostia, Auñamendi.
- _____, 1980-81, *Orígenes de los vascos: I. Civilizaciones primitivas, albores históricos* (3ª edición corregida, ampliada y puesta al día); *II. Romanización, Testimonio y orígenes de la lengua vasca* (3ª edición); *III. El nombre étnico, Las huellas de los vascos primitivos por el mundo* (2ª edición); *IV. Mensajes orales de las generaciones pasadas, Conclusiones particulares y generales* (2ª edición). Ed. Auñamendi, Donostia (4 lib.)
- Fisiak, J., 1990, (arg.), *Historical Linguistic and Philology*. Mouton de Gruyter, Berlin-New York.
- _____, 1997, (arg.), *Linguistic reconstruction and typology*. Mouton de Gruyter, Berlin-New York.
- Fleuriot, L., 1991, "Celtoromanica in the light of the newly discovered Celtic inscriptions", *ZfCPh* 44, 1-35.
- Fox, A., 1995, *Linguistic reconstruction. An introduction to theory and method*. Oxford UP.
- Frajzyngier, Z., 1979, "Notes on the R1R2R2 stems in Semitic", *JSS* 24: 1, 1-12.
- Frank, R. M., 1980, *En torno a un mito: el euskara y el indoeuropeo*. Donostia, Hordago.
- _____, 1985, «De los orígenes del euskera: fábulas integristas y separatistas», *Journal of Basque Studies in America* 6. 45-82.
- Galand, L., 1984, "Le comportement des schèmes et des racines dans l'évolution de la langue: exemples touaregs" in J. Bynon (arg.), *Current Progress in Afro-Asiatic Linguistics*, J. Benjamins: Philadelphia-Amsterdam, 305-315.
- Gamkrelidze, T. V., 1966, "A typology of Common Kartvelian", *Lg* 42, 69-83.
- _____, 1967, "Kartvelian and Indo-European: a typological comparison of reconstructed linguistic systems" in *To honor Roman Jakobson*. The Hague, Mouton, I, 707-717.
- _____, 1976, "Linguistic typology and Indo-European reconstruction" in Juillard et alii (arg.), *Linguistic studies offered to Joseph Greenberg on the occasion of his sixtieth birthday*. 3 lib., Saratoga, Anma Libri, 399-406.
- _____, 1990, "On the problem of an Asiatic homeland of the proto-indoeuropeans", in Markey & Greppin (arg.), 5-14.
- _____, 1992a, "The Indo-European glottalic theory in the light of recent critique", *Diachronica* 9: 1, 3-12.
- _____, 1992b, "Comparative reconstruction and typological verification: The case of Indo-European" in Polomé & Winter (arg.), 63-71.
- _____ & V. V. Ivanov, 1984, *Indo-European and the Indo-Europeans*. Errusierazko orijinalaren ingelesezko itzulpena: Mouton de Gruyter, Berlin & New York 1995.
- _____ & _____, 1985a, "The ancient Near East and the Indo-European question: temporal and territorial characteristics of Proto-Indo-European based on linguistic and historico-cultural date", *JIES* 13, 3-48.
- _____ & _____, 1985b, "The migration of tribes speaking the Indo-European dialects from their original homeland in the Near East to their historical habitations in Eurasia", *JIES* 13, 49-91.

- & —, 1985c, "The problem of the original Homeland of the speakers of Indo-European languages. (In response to I. M. Diakonoff's articles)", *JIES* 13, 175-184.
- & —, 1990-91, "Les premiers indo-européens de l'histoire: les ancêtres des tokhariens en Asie Mineure ancienne", *REGC* 6-7, 265-296.
- Gavel, H., 1920, *Phonétique Basque* (= *RIEV* 12).
- Gimbutas, M., 1997, *The Kurgan Culture and the Indo-Europeanization of Europe*. Ed. by M. R. Dexter & K. Jones-Bley, JIES Monograph 18, Institute for the Study of Man, Washington D.C.
- Goddard, I., 1973, "Philological approaches to the study of North American Indian languages: documents and documentations" in Th. A. Sebeok (arg.), *Linguistics in North America*, 727-45. (CTL 10). The Hague, Mouton.
- , 1979, "Comparative Algonquian" in Campbell & Mithun (arg.), 70-132.
- , 1987, "Leonard Bloomfield's descriptive and comparative studies of Algonquian", *HL* 14, 179-217.
- , 1990, "Algonquian linguistic change and reconstruction" in Baldi (arg.), 99-114.
- , 1996a, "The classification of the Native Languages of North America" in Goddard (arg.), 290-323.
- , 1996b, (arg.), *Handbook of North American Indians: 17. Languages*. Smithsonian Institution, Washington.
- Gómez, R., 1994, "Euskal aditz morfologia eta hitzordena: VSO-tik SOV-ra?" in Orpustan (arg.), 93-114.
- & Sainz, K., 1995, "On the origin of the finite forms of Basque verbs" in Hualde, Lakarra & Trask (arg.), 235-274.
- Gonda, J., 1947-48, "The comparative method as applied to Indonesian languages", *Lingua* 1, 86-101.
- , 1949-51, "The functions of word duplication in Indonesian languages", *Lingua* 2, 170-197.
- , 1949/51-52, "Indonesian linguistics and general linguistics (I and II)", *Lingua* 2: 308-339, 3: 17-51.
- Goñochategui, J., 1984, *Estudio sobre la onomástica indígena de Aquitania*, Bilbo, EHU.
- , 1985a, "Historia de las ideas acerca de los límites geográficos del vasco antiguo", *ASJU* 19: 2, 571-594.
- , 1985b, "Lengua aquitana y lengua gala en la Aquitania etnográfica" in Melena (arg.), 613-628.
- , 1986a, "Sobre *Lengua e Historia*: comentarios de lingüística diacrónica, vasca y paleohispánica", *ASJU* 20: 2, 507-532.
- , 1986b, "Mª Teresa Echenique, *Historia lingüística vasco-románica. Intento de aproximación* (Iruzkina)", *ASJU* 20: 2, 600-604.
- , 1987, "Vasco-céltica", *ASJU* 21: 3, 951-959.
- , 1989, "James M. Anderson: *Ancient languages of the Hispanic Peninsula* (Iruzkina)", *Veleia* 6, 306-308.
- , 1992, "Colin Renfrew, *Arqueología y lenguaje. La cuestión de los orígenes indoeuropeos* (Iruzkina)", *ASJU* 26: 1017-26.
- , 1993, "La onomástica aquitana y su relación con la ibérica" in Untermann & Villar (arg.), 609-634.
- , 1995, "The Basque language and its neighbors in Antiquity" in Hualde, Lakarra & Trask (arg.), 31-64.
- , 1998, "Euskararen historiaurreaz zenbait gogoeta. Algunas reflexiones sobre la prehistoria de la lengua vasca". EHU-ren 1998-1999 ikasturteko hasierako hitzaldia.

- & J. A. Lakarra, 1996, "Nuevas aportaciones a la reconstrucción del protovasco", in Villar & Encarnação (arg.), 101-45.
- & —, 1999, "Comparación lingüística, filología y reconstrucción del protovasco". *VIII Coloquio sobre Lenguas y Culturas Prerromanas de la Península Ibérica (Salamanca, mayo de 1999)*-n emandako txostena.
- , J. L. Melena & J. Santos, (arg.), 1987, *Studia palaeohispanica. Actas del IV Coloquio sobre Lenguas y Culturas paleohispánicas (Vitoria - Gasteiz, 6-10 mayo 1985)*, [= *Veleia* 2-3]: Vitoria-Gasteiz: UPV.
- Greenberg, J., 1950, "The patterning of root morphemes in Semitic". Berrarg. in Greenberg 1990, 365-387.
- , 1960, "Linguistic evidence for the influence of the Kanuri on the Hausa". Berrarg. in Greenberg 1990.
- , 1963a, *Languages of Africa*. Indiana University Press.
- , 1963b, "Some universals of grammar with particular reference to the order of meaningful elements". Orain in Greenberg 1990, 40-70.
- , 1971, "The Indo-Pacific hypothesis" in Sebeok (arg.), 807-871.
- , 1972, "Linguistic evidence regarding Bantu origins". Orain in Greenberg 1990, 446-475.
- , 1987, *Language in the Americas*. Stanford, California, Stanford U.P.
- , 1989, "Classification of American Indian languages: a reply to Campbell", *Lg* 65: 1, 107-114.
- , 1990, *On language: selected writings of J. H. Greenberg*. Stanford, California, Stanford University Press.
- , 1998, "The convergence of Eurasiatic and Nostratic" in Salmons & Joseph (arg.), 51-60.
- et alii, (arg.), 1978, *Universals of human language*. Stanford University Press, Stanford, California.
- , C. G. Turner & S. L. Zegura, 1986, "The settlement of the Americas: a comparison of linguistic, dental and genetic evidence", *Current Anthropology* 27, 477-497.
- Guiter, H., 1968, "La langue des Pictes", *BAP* 24, 281-321.
- , 1989, "Elementos de cronología fonética del vascuence", *ASJU* 23: 3, 797-800.
- Haarmann, H., 1990, "Basic vocabulary and language contacts: the disillusion of glottochronology", *IF* 95, 1-37.
- , 1994, "Contact linguistics, archaeology and ethnogenesis: an interdisciplinary approach to the Indo-European Homeland problem", *JIES* 22, 265-288.
- , 1998, "Basque ethnogenesis, acculturation, and the role of language contacts", *FLV* 30, 25-42.
- Haas, M., 1969, *The prehistory of languages*. Mouton.
- Haider, H., 1985, "The fallacy of typology: remarks on the PIE stop-system", *Lingua* 65, 1-27.
- Hajdu, P., 1992, *Introduzione alle lingue uraliche*. Torino, Rosenberg & Sellier; orijinala hungariaraz 1981ean.
- Hall, R. A., 1950, "The reconstruction of Proto-Romance", *Lg* 26, 6-27.
- Hamp, E. P., 1974, "The major focus in reconstruction and change" in Anderson & Jones (arg.), II, 141-167.
- , 1987, "On the settlement of the Americas: the linguistic evidence", *American Anthropologist* 28: 1, 101.
- , 1992, "On misusing similarity" in Davis & Iverson, (arg.), 95-103.
- , 1998, "Some draft principles for classification" in Salmons & Joseph (arg.), 13-15.

- Harris, A. C., 1990, "Kartvelian contacts with Indo-European" in Markey & Greppin (arg.), 67-100.
- ___ & Campbell, L., 1995, *Historical syntax in cross-linguistic perspective*. Cambridge U.P.
- Haugen, E., 1950, "The analysis of linguistic borrowing", *Lg* 26, 210-231.
- Heine, B., 1976, *A typology of African languages*. Berlin, Reimer.
- _____, 1980, "Language typology and linguistic reconstruction: the Niger-Congo case", *JALL* 2, 95-112.
- Henderson, E. J. A., 1951, "The phonology of loan-words in some South-East Asian languages", *TPbS* 131-58.
- _____, 1965, "The topography of certain phonetic and morphological characteristics of South East Asian languages", *Lingua* 15, 400-434.
- _____, 1976, "Vestiges of morphology in some Tibeto-Burman languages" in *South-East Asian Linguistic Studies* 2 (Nguyen Dang Liem arg.), "Pacific Linguistic Series C", n° 42, 1-17.
- Hickey, R. & S. Puppel, (arg.), 1997, *Language History and Linguistic Modelling. A Festschrift for Jacek Fisiak on his 60th Birthday*. Berlin, etab.: Mouton de Gruyter.
- Hock, H. H., 1986, *Principles of Historical Linguistics*, Mouton de Gruyter. Berlin-New York.
2. arg. 1991.
- _____, 1992, "Swallow tales: chance and the "world etymology" *maliq'a* "swallow, throat" in Davis & Iverson (arg.), 215-238.
- ___ & B. D. Joseph, 1996, *Language history, language change and language relationship. An introduction to historical and comparative linguistics*. Mouton de Gruyter. Berlin-New York.
- Hoenigswald, H. M., 1960, *Language change and linguistic reconstruction*, Chicago U.P.
- _____, 1966, "Criteria for the subgrouping of languages", in H. Birnbaum & J. Puhvel (arg.), *Ancient Indo-European dialects*, University of California Press, 1-13.
- _____, 1992, "Comparative method, internal reconstruction, typology" in Polomé & Winter (arg.), 23-34.
- Hoz, J. de, 1963, "Hidronimia antigua europea en la Península Ibérica", *Emérita* 31, 227-242.
- _____, 1981, "El euskera y las lenguas vecinas antes de la romanización", in ZZEE, *Euskal linguistika eta literatura: bide berriak*, Bilbao: Deustuko Unibertsitatea, 27-56.
- _____, 1993, "La lengua y la escritura ibéricas, y las lenguas de los iberos", in Untermann & Villar (arg.), 635-66.
- _____, 1999a, "Tipología del ibérico". VIII Coloquio sobre Lenguas y Culturas Prerromanas de la Península Ibérica (Salamanca, mayo de 1999)-n emandako txostena. Inprimategian.
- _____, 1999b, "Los orígenes lingüísticos de Europa", *El Campo de las ciencias y las artes* 11, 1-27.
- Hualde, J. I., 1993, "On the Historical Origin of Basque Accentuation", *Diachronica*, 10: 1.
- _____, 1997a, "Aitzineuskararen leherkariak", *ASJU* 31: 2.
- _____, 1997b, "Zerbait gehiago euskal azentubideen historiaiz", *ASJU* 31: 2.
- _____, J. A. Lakarra & L. Trask, (arg.), *Towards a history of Basque language*. Benjamins.
- Hymes, D., 1964, (arg.), *Language in culture and society: a reader in linguistics and anthropology*. New York, Harper & Row.
- Igartua, I., 1996, "Las series de oclusivas indoeuropeas. En torno a la teoría glotática", *Veleia* 13, 183-198.
- _____, 1996, "Sobre el factor de la casualidad en la comparación lingüística", *ASJU* 30: 1.
- Irigoyen, A., 1977, "Gure hizkuntzari euskaldunok deritzagun izenez", *Euskera* 22: 513-538.
- _____, 19___, Mujikaren AURKA
- _____, 1981, "Haur ola ziriola. Elementos defécticos en la lengua vasca", *Iker* 1, Bilbao, 365-403.

- _____, 1985, *En torno a la evolución y desarrollo del sistema verbal vasco*, Bilbao.
- _____, 1987, *De re philologica linguae vasconum*, Bilbao.
- Ivanov, V. V., 1986, "Proto-languages as objects of scientific description" in Shevoroshkin & Markey (arg.), 1-26.
- Iverson, G. K. & J. C. Salmons, 1992, "The phonology of the Proto-Indo-European root structure constraints", *Lingua* 87, 293-320.
- Jakobson, R., 1957, "Typological studies and their contribution to historical comparative linguistics". Berrarg. in *Selected writings*, The Hague, Mouton.
- Jackson, K., 1953, *Language and history in Early Britain. A chronological survey of the Brittonic languages 1st to 12th c. A.D.* W. Gillies-en sarrerarekin 1994an egindako berrargitalpena (Four Courts Press, Dublin).
- Job, M., 1995, "Did Proto-Indo-European have glottalized stops?", *Diachronica* 12, 237-250.
- Jones, A. I., 1992, "Language and archaeology: evaluating competing explanations of the origins of the Indo-European languages", *JIES* 20: 1-2, 31-44.
- Jones, Ch., (arg.), 1993, *Historical linguistics. Problems and perspectives*. Longman, New York.
- Jucquois, G., 1966, "La structure des racines en indo-européen envisagé d'un point de vue statistique" in Y. Lebrun (arg.), *Linguistic Research in Belgium*. Wetteren (Belgium): Universa, 57-68.
- _____, 1970-72, "La théorie de la racine en indo-européen", *La Linguistique* 6, 69-102; 7, 73-91 eta 8, 73-103.
- _____, 1978, "Histoire des conceptions sur la racine en indoeuropéen" in M. A. Jazayery, E. C. Polomé & W. Winter (arg.), *Linguistic and literary studies in honor of Archibald A. Hill* (The Hague: Mouton), 3: 95-105.
- Jungraithmayr, H., 1990, "Evolution or reduction? On the history of research into the development of African languages", *Aion* 12, 19-33.
- Katicic, R., 1970, *A contribution to the general theory of comparative linguistics*. Mouton.
- Kefer, M., 1985, "What syntax can we reconstruct from morphology?", *Lingua* 66, 151-175.
- Kimball, G., 1992, "A critique of Muskogean, "Gulf" and Yukian material in *Language in the Americas*", *IJAL* 58: 447-501.
- Kitson, P. R., 1996, "British and European river-names", *TPbS* 94: 2, 73-118.
- _____, 1997, "Reconstruction, typology, and the "original homeland" of the Indo-Europeans" in Fisiak (arg.), 183-239.
- Kiyomi, S., 1995, "A new approach to reduplication: a semantic study of noun and verb reduplication in the Malayo-Polynesian languages", *Linguistics* 33, 1145-1167.
- Klimov, G. A., 1991, "Some thoughts on Indo-European-Kartvelian relations", *JIES* 19: 3-4, 325-341.
- Krauss, M., 1979, "Na-Dene and Eskimo-Aleut" in Campbell & Mithun (arg.), 803-901.
- _____, 1990, "Typology and change in Alaskan Languages", in Lehmann (arg.), 147-156.
- Kruppa, V., 1971, "The phonotactic structure of the morph in Polynesian languages", *Lg* 47, 668-84.
- Krutowig, F., 1978, *Garaldea: sobre el origen de los vascos y su relación con los Guanches*. Txertoa. Donostia.
- Lacombe, G., 1924, "La langue basque", in A. Meillet & J. Vendries, *Les langues du monde*, Paris.
- Lafon, R., 1943, *Le système du verbe basque au xvième siècle*, Berrarg. Elkar, Donostia 1980.
- _____, 1947, "L'état actuel du problème des origines de la langue basque", *E-J* 1, 35-47, 151-163, 505-524.
- _____, 1948, "Correspondances basques-caucasiques", *E-J* 2, 359-370.
- _____, 1950, "Remarques sur la racine en basque". *BAP* 6: 4, 303-308.

- _____, 1951-2, "Concordances morphologiques entre le basque et les langues caucasiques", *Word* 7, 227-244; 8, 80-94.
- _____, 1952, *Études basques et caucasiques*, Acta Salmanticensia, Salamanca.
- Lakarra, J. A., 1986, "Bizkaiera zaharra euskalkien artean", *ASJU* 20: 3, 639-682.
- _____, 1991, "(Iruzkina) Roman del Cerro, *El desciframiento de la lengua ibérica en 'La ofrenda de los Pueblos'*", *ASJU* 25: 3, 1001-4.
- _____, 1995, "Reconstructing the root in Pre-Proto-Basque" in Hualde, Lakarra & Trask (arg.), 189-206.
- _____, 1996a, "Sobre el europeo antiguo y la reconstrucción del protovasco", *ASJU* 30: 1, 1-70.
- _____, 1996b, "Latina eta euskara". UEU-ko hitzaldia. G. Bilbaok zuzendutako Aktetan agertzekoa.
- _____, 1997a, "Euskararen historia eta filologia XX. mendearen akaburantz", *ASJU* 31: 2.
- _____, 1997b, "Hitz-eraketa aitzineuskaraz". Eskuizkribu argitaragabea.
- _____, 1998a, "Hizkuntzalaritza konparatua eta aitzineuskararen erroa", *Uztaro* 25, 47-110.
- _____, 1998b, "Gure izterlehengusuek eta guk erro bera?: Gogoetak erroaz aitzinkartvelikoz eta aitzineuskaraz", In I. Turrez, A. Arejita & C. Isasi (arg.), *Studia Philologica in Honorem Alfonso Irigoien*. Deustuko Unibertsitatea, Bilbo: 125-150.
- _____. 1999a, "Na-De'na". *Uztaro*-n agertzekoa.
- _____, 1999b, "Préstamos y reconstrucción del protovasco". Leon-en martxoan izandako Sociedad Española de Historiografía Lingüística-ren II. Biltzarra.
- _____, prestatzen-a, "Euskara, uraloaltaikoa eta kaukasikoa (Morvan eta Braun-en liburuen inguruan)".
- _____, prestatzen-b, "Trask eta euskararen historia".
- _____, prestatzen-c, "Glotokronologiaz eta euskaraz".
- Lamb, S. M. & E. D. Mitchell, 1991, (arg.), *Spring for some common source: investigations into the prehistory of languages*. Stanford, Stanford University Press.
- Lamberterie, Ch. de, 1998, "Méthode comparative et approche typologique: regards croisés sur les deux disciplines", *La Linguistique* 34, 18-37.
- Lapesa, R., 1961, "Del demostrativo al artículo", *NRFH* 15, 23-44.
- _____, 1980, *Historia de la lengua española*, 8. arg., Madrid.
- _____, 1985, *Estudios de historia lingüística española*. Paraninfo, Madrid.
- Lass, R., 1993, "How real(ist) are reconstructions?" in Jones (ed.), 156-189.
- _____, 1997, *Historical linguistics and language change*. Cambridge, Cambridge U.P.
- Lausberg, H., 1965-66, *Lingüística románica*. I. Fonética; II. Morfología, Madril, Gredos.
- Lazard, G., 1998, "L'Approche typologique", *La Linguistique* 34, 1-17.
- Lehmann, W. P., 1969, *Introducción a la lingüística histórica*, Madrid.
- _____, 1987, "Linguistic and archaeological data for handbooks of proto-languages" in Skomal-Palomé (arg.), 72-87.
- _____, (arg.), 1990, *Language typology 1987. Systematic balance in language*. John Benjamins, Amsterdam, etab.
- Li, P. J., 1995, "Is Chinese genetically related to Austronesian?" in Wang (arg.), 93-112.
- Lipinski, E., 1997, *Semitic languages. Outline of a comparative grammar*. Peeters, Leuven.
- Lloyd, P. M., 1993, *Del latín al español*. 1. Fonología y morfología históricas de la lengua española. Gredos. Jatorrizkoa ingelesez 1987an.
- Luchaire, A., 1876-77, "Les origines linguistiques de l'Aquitaine", *Bul.Soc. des Sciences, Lettres et Arts de Pau*, 349-423.
- Magni, E., 1998, "Roger Lass, *Historical linguistics and language change* (iruzkina)", *AGI* 73, 96-110.

- Malkiel, Y., 1975, "Etymology and modern linguistics", *Lingua* 36, 101-120.
- _____, 1976, "The interlocking of etymology and historical grammar" in W. M. Christie (arg.), *Current progress in historical linguistics*, North-Holland Publishing Company, Amsterdam, etc., 285-312.
- Mallory, J. P., 1973, "A short history of the Indo-European problem", *JIES* 1, 21-65.
- Manaster Ramer, A., 1995, "On 'Some thoughts on Indo-European-Kartvelian relations'", *JIES* 23, 195-208.
- _____, et alii, 1998, *Nostratic*
- Markey, T. L., & J. A. C. Greppin (arg.), 1990, *When worlds collide. Indo-Europeans and Pre-Indo-Europeans*. Ann Arbor. Karoma publ.
- Martinet, A., 1955, "La reconstrucción estructural: las oclusivas del vasco". Orain (aldakete-kin) in id, *Economía de los cambios fonéticos*, Madrila 1974. Orijinala 1950eko *Word-en*.
- Martinez, A., 1998, *Euskal zibilizazioa*. Gaiak, Donostia.
- Matisoff, J., 1990, "On megalocomparison", *Lg* 66, 106-120.
- McMahon, A. M. S. & McMahon, R., 1995, "Linguistics, genetics and archaeology: internal and external evidence in the Amerind controversy", *TP&S* 93: 2, 125-225.
- Meillet, A., 1918-19, "Les parentés de langues", *BSL* 21, 9-15.
- _____, 1921-36, *Linguistique historique et linguistique générale*. 2 lib. Klincksieck, Paris.
- _____, 1925, *La méthode comparative en linguistique historique*, Paris. Berrarg. 1970.
- _____, 1937, *Introduction à l'étude comparative des langues indo-européennes*. Berrarg. Alabama Press 1964.
- Melena, J. L., (arg.), *Symbolae Ludovico Mitxelena Septuagenario Oblatae*. Vitoria-Gasteiz, EHU/UPV, 2 lib.
- Miller, D. G., 1977, "Some theoretical and typological implications of an Indo-European root structure constraint", *JIES* 5: 1, 31-40.
- Miller, R. A., 1967, "Old-Japanese phonology and the Korean-Japanese relationship", *Lg* 43: 1, 278-302.
- Mithun, M., 1992, "Typology and deep genetic relations in North America" in Polomé & Winter (arg.), 91-108.
- Mitxelena, K., 1950, "De etimología vasca". Orain *SHLV-n*, 439-444.
- _____, 1951, "La sonorización de las oclusivas iniciales. A propósito de un importante artículo de André Martinet". Orain *SHLV-n*, 203-211.
- _____, 1954a, "De onomastica aquitana". Orain *LH-n*, 409-445.
- _____, 1954b, "Nota sobre algunos pasajes de *Refranes y Sentencias*". Orain *SHLV-n*, 792-8.
- _____, 1957a, "Las antiguas consonantes vascas". Orain *SHLV-n*, 166-189.
- _____, 1957b, "Basque et roman". Orain *SHLV-n*, 107-115.
- _____, 1957-58, "A propos de l'accent basque". Orain *SHLV-n*, 220-239.
- _____, 1958, "Introducción [Landucci-ren hiztegiari]". Orain *SHLV-n*, II, 762-82.
- _____, 1962-3, "Los nombres indígenas de la inscripción hispano-romana de Lerga (Navarra)". Orain *LH-n*, 446-57.
- _____, 1963, *Lenguas y protolenguas*. Berrarg. *ASJU-ren Gehigarriak* 20, Donostia 1990.
- _____, 1964a, *Sobre el pasado de la lengua vasca*, Donostia, Auñamendi. [= *SHLV*, 1-73].
- _____, 1964b, "Románico y circunrománico: sobre la suerte de latín *ae*". Gero *LH-n*, 253-267.
- _____, 1965, "Lat. *s*: el testimonio vasco". Orain *LH-n*, 282-295.
- _____, 1966, "La lengua vasca y la prehistoria". Orain *SHLV-n*, 74-84.
- _____, 1968, "Leuskaro-caucasien". Orain *LH-n*, 458-475.
- _____, 1971, "Toponimia, léxico y gramática". Orain *PT-en*, 141-167.
- _____, 1974, "El elemento latino-románico en la lengua vasca". Orain *PT-en*, 195-219.

- _____, 1977, *Fonética Histórica Vasca*, 2ª arg. ASJU-ren Gehigarriak 4, Donostia.
- _____, 1979a, "La langue ibère". Orain LH-n, 341-356.
- _____, 1979b, "Euskararen izterlengusuak direla eta". Orain PT-en, 57-58.
- _____, 1981, "Lengua común y dialectos vascos". Orain PT-en, 35-55.
- _____, 1985, *Lengua e Historia*, [=LH], Paraninfo, Madrid.
- _____, 1987a, *Palabras y Textos*, [=PT], J. Gorrochategui (arg.), EHU, Bilbo.
- _____, 1987b, *OEH= Orotariko Euskal Hiztegia- Diccionario general vasco*. Euskaltzaindia et alii, Bilbo.
- _____, 1988, *Sobre historia de la lengua vasca*, [=SHLV], J. A. Lakarra (arg.), ASJU-ren Gehigarriak 10, Donostia, 2 lib.
- Montella, C., Monti, J. & Raucci, A., 1989, "La posizione linguistica delle lingue caucasiche", *Aion* 11, 263-98.
- Moravcsik, E. A., 1978a, "Reduplicative constructions" in Greenberg et alii (arg.), III, 297-334.
- _____, 1978b, "Language contact" in Greenberg et alii (arg.), I, 93-122.
- Morpurgo-Davies, A., 1988, "Il metodo comparativo, passato e presente", *Aion* 10, 27-48.
- Morvan, M., 1990, "La question du prefixe nomino-participial *m-* en kartvele et en basque", *Euskera* 35, 167-70.
- _____, 1991a, "La notion d'âge dans le terme ami en basque et en tcherkesse", *Euskera* 36, 993-995.
- _____, 1991b, "À propos d'un ancien nom du vaurien en japonais", *Euskera* 36, 997-1000.
- _____, 1992, "Remarques au sujet des comparaisons macro-caucasiques de John D. Bengtson", *BSL* 87: 2, 357-65.
- _____, 1994, "Le basque et ses origines" in Orpustan (arg.), 71-76.
- _____, 1996, *Les origines linguistiques du basque*. Presses Universitaires de Bordeaux.
- _____, 1997, "Problèmes de substrat (suite)", *Lapurdum* 2, 23-27.
- Moscatti, S., 1964, *An introduction to the Comparative Grammar of the Semitic languages: Phonology and Morphology*, Wiesbadem, Ed. Otto Harrassowitz.
- Mukarovsky, H. G., 1972, "El vascuence y el bereber", *Euskera* 17, 5-49.
- _____, 1981a, "Common Hamito-Semitic and Basque with examples for a protophoneme /+B/". *Iker-1*, Bilbo, 189-98.
- _____, 1982b, "Outline of a lexicostatistical study of Basque and the Mandé languages with a note on Fula", *Iker-1*, Bilbo, 199-212.
- Nellis, D. G. & Hollenbach, B., 1980, "Fortis versus lenis in Cajonos Zapotec phonology", *IJAL* 46, 92-105.
- Nichols, J., 1990, "Linguistic diversity and the first sttlement of the New World", *Lg* 66: 3, 475-521.
- _____, 1992, *Linguistic diversity in space and time*. Chicago U.P., Chicago.
- _____, 1996, "The comparative method as a heuristic" in Durie & Ross (arg.), 39-71.
- Nothoffer, R. A., 1990, "(Iruzkin-art.) Blust, R. A. *Austronesian root theory: an essay on the limits of morphology*", *OL* 29, 2: 132-152.
- Oroz, F., 1976, "El ibérico, lengua en contacto", *FLV* 8, 183-193.
- _____, 1981, "La relación entre el vasco y el ibérico desde el punto de vista de la teoría del sustrato" *Iker-1*, Bilbo, 241-255.
- Orpustan, J. B., 1987, "Les vestiges basco-aquitaines en toponymie occitane selon J. Corominas à la lumière de la toponymie médiévale du Pays Basque", *BMBB* 118, 125-150.
- _____, 1990, *Toponymie basque*. Bordele.
- _____, 1994, (arg.), *La langue basque parmi les autres. Influences et comparaisons*. Izpegi, Baigorri.
- _____, 1999, *La langue basque au moyen age (IXe-XVe siècles)*, Izpegi, Baigorri.

- Paliga, S., 1989, "Proto-Indo-European, Pre-Indo-European, Old European: Archeological evidence and linguistic investigation", *JIES* 17, 309-334.
- Peter, S., 1992, "All in the family: Greenberg's method of mass comparison and the genetic classification of languages".
- Polomé, E. C. & Winter, W., 1992, (arg.), *Reconstruting languages and cultures*. Mouton de Gruyter, Berlin-NY.
- Poser, W. J., 1992, "The Salian and Yurumanguí data in *Language in the Americas*", *IJAL* 58: 2, 202-229.
- ____ & Campbell, L., 1992, "Indo-European practice and historical methodology" in *Proceedings of the 18th Annual Meeting of the BLS*, 214-236.
- Potter, J.-P., 1995, "Tagalog monosyllabic roots", *OL* 34, 345-374.
- Pulleyblank, E. G., 1992, "How do we reconstruct Old Chinese?", *JAOS* 112: 3, 365-382.
- _____, 1993, "The typology of Indo-European", *JIES* 21: 1-2, 63-118
- Quintanilla, A., 1998, *Estudios de fonología ibérica*. Vitoria-Gasteiz: EHU/UPV.
- Ramat, A. G. & Ramat, P., (arg.), 1993, *Le lingue indoeuropee*. Gaztel. itzulpena, Cátedra, Madrid 1995.
- Rankin, R. L., 1992, "*Language in the Americas* by Joseph H. Greenberg (iruzkina)", *IJAL* 58: 2, 324-53.
- Reid, L. A., 1994, "Morphological evidence for Austric", *OL* 33, 323-344.
- Renfrew, C., 1987, *Archaeology and language: the puzzle of Indo-European origins*. Gazt. itzulpena, Crítica, Barcelona 1990.
- _____, 1992, "Archeology, genetics and linguistic diversity", *Man* 27, 445-478.
- Rijk, R. P. G. de, 1969, "Is Basque a SOV language?", *FLV* 3, 319-351.
- _____, 1991, "men/pen: un suffix capricieux" in *Memoriae Mitxelena*, 709-52.
- _____, 1992, "«Nunc» Vasconice", *ASJU* 26: 3, 695-724.
- _____, 1995, "Basque manner adverbs and their genesis", *ASJU* 29: 1, 53-82.
- _____, 1998, *Selected writings*. EHU, inprimategian.
- Ringe, D. A., 1995, "'Nostratic' and the factor of chance", *Diachronica* 12: 1, 55-74.
- _____, 1996, "The mathematics of 'Amerind'", *Diachronica* 13: 2, 135-154.
- _____, 1998, "Probabilistic evidence for Indo-Uralic" in Salmons & Joseph (arg.), 153-197.
- Rodrigues, A. D. & W. Dietrich, 1997, "On the linguistic relationship between Mawé and Tupí-Guaraní", *Diachronica* 14, 265-304.
- Roman del Cerro, J. L., 1990, *El desciframiento de la lengua ibérica en 'La ofrenda de los Pueblos'*, Alicante, Aguacilara.
- _____, 1993, *El origen ibérico de la lengua vasca*. Alicante, Aguacilara.
- Ruhlen, M., 1977, "The geographical and genetic distribution of linguistic features" in *Linguistic studies offered to Joseph Greenberg on the occasion of his sixtieth birthday*. Saratoga, Anma Libri, 137-160.
- _____, 1991, *A guide to the world's languages*. 2. arg., Londres, E. Arnold.
- _____, 1992, "An overview of genetic classification". In Ruhlen 1994a, 9-38.
- _____, 1994a, (arg.), *On the origin of languages: studies in linguistic taxonomy*. Stanford, Stanford Univ. Press.
- _____, 1994b, *The origin of language: tracing the evolution of the mother tongue* Stanford, Stanford Univ. Press.
- ____ & Bengtson, J., 1994, "Global etymologies" in Ruhlen (arg.), 277-336.
- Sagart, L., 1994, "Proto-Austronesian and Old Chinese evidence for Sino-Austronesian", *OL* 33: 2, 271-308.
- _____, 1995, "Some remarks on the ancestry of Chinese" in Wang (arg.), 195-223.

- Salmons, J. C., 1992, "Northwest Indo-European vocabulary and substrate phonology" in *Perspectives on Indo-European language, culture and religion. Studies in honor of E.C. Polomé*. JIES Monograph, Virginia, II, 265-79.
- & B. D. Joseph, 1998, (arg.), *Nostratic. Sifting the evidence*. John Benjamins: Amsterdam, Philadelphia.
- Sarasola, I., 1984hh, *Hauta-Lanerako Euskal Hiztegia*, Gipuzkoako Kurtxa, Donostia.
- Schlerath, B., 1987, "On the reality and status of a reconstructed language", *JIES* 15, 41-46.
- Schmidt, K. H., 1987, "The two Ancient Iberias from the Linguistic Point of View", in Gorrochategui et alii (arg.), 105-121.
- , 1989, "Principios y problemas de etimología kartvélica", *ASJU* 23: 3, 757-768.
- , 1992, "Contributions from new data to the reconstruction of the proto-language" in Polomé & Winter (arg.), 35-62.
- , 1993, "Comments on Pulleyblank 'The typology of Indo-European'", *JIES* 21, 123-33.
- Schuchardt, H., 1906, "Baskisch und Romanisch". Goenagaren itzulpena *BAP* 13 (1957), 463-487, 15 (1959), 181-205, 16 (1960), 339-363.
- , 1925, "Das Baskische und die Sprachwissenschaft". E. Mas-en "El vascuence y la lingüística", *BAP* 7, 552-570 itzulpen laburtua.
- , 1972, "Sobre la formación de las flexiones de relación del verbo vasco", *BAP* 28, 217-337.
- Schuhmacher, W. W., 1989, "Linguistic notes", *FLV* 53, 49-54.
- , 19——, "Towards 'Dene-Basque'", *FLV* 23-25.
- & Seto, F., 1993, "Austronesian and Dene-Basque (Dene-Caucasian)", *FLV* 62, 345-76.
- Sebeok, T. A., 1973, (arg.), *Diachronic, areal and typological linguistics*, (*Current Trends in Linguistics* 12), Mouton, The Hague.
- Shevoroshkin, V., 1989a, (arg.), *Reconstructing languages and cultures*. Bochum, Brockmeyer.
- , 1989b, "Methods in Interphyletic comparisons", *Ural-Altäische Jahrbücher* 61, 1-26.
- , 1990a, (arg.), *Explorations in language macrofamilies*. Bochum, Brockmeyer.
- , 1990b, (arg.), *Proto-languages and proto-cultures*. Bochum, Brockmeyer.
- , 1991, (arg.), *Dene-Sino-Caucasian languages*. Bochum, Brockmeyer.
- , 1992, (arg.), *Nostratic, Dene-Caucasian, Austric and Amerind*, Bochum, Brockmeyer.
- & Markey, T. L., 1986, (arg.), *Typology relationship and time*. Ann Arbor, Karoma.
- Siles, J., 1985, *Léxico de inscripciones ibéricas*. Madrid.
- Sims-Williams, P., 1990, "Dating the Transition to Neo-Brittonic: Phonology and history, 400-600" in Bammesberger & Wollmann (arg.), 217-261.
- , 1998, "Celtomanía and Celtoscepticism", *Cambrian Medieval Celtic Studies* 36, 1-35.
- Skomal, S. N., & E. C. Polomé (arg.), 1987, *Proto-Indo-European: the archaeology of a linguistic problem. Studies in honor of Marija Gimbutas*. Washington DC, Institute for the Study of Man.
- Stevens, C. M., 1992, "The use and abuse of typology in comparative linguistics: An update on the controversy", *JIES* 20: 45-58.
- Swadesh, M., 1950, "Salish internal relationship", *IJAL* 16, 157-167.
- , 1954a, "Time depths of American linguistic groupings", *American Anthropologists* 56, 361-377.
- , 1954, "Perspectives and problems of Amerindian comparative linguistics", *Word* 10, 306-332.
- , 1956, "Problems of long-range comparison in Penutian", *Lg* 32: 1, 17-41.
- , 1955, "Towards greater accuracy in lexicostatistic dating", *IJAL* 21, 121-137.

- _____, 1959, "The mesh principle in comparative linguistics", *AnL* 1: 2, 7-14: Berrarg. 35 (1993): 1-4, 38-45.
- _____, 1962, "Linguistic relations across Bering strait", *American Anthropologist* 64, 1262-1291.
- _____, 1964, "Linguistic as a instrument of Prehistory". Berrarg. in Hymes, (arg.), 575-584.
- Szemerényi, O., 1962a, "Trends and tasks in comparative philology". Berrarg. in 1987, 31-39.
- _____, 1962b, "Principles of etymological research in the Indo-European languages". Berrarg. in Szemerényi 1987, 41-77.
- _____, 1967, "The new look of Indo-European: reconstruction and typology". Berrarg. in Szemerényi 1987, 123-57.
- _____, 1978, *Introducción a la lingüística comparativa*. Gredos, Madrid. Alemanierazko originala, 1972.
- _____, 1985, "Recent developments in Indo-European linguistics". Berrarg. in Szemerényi 1987, 396-466.
- _____, 1987, *Scripta Minora*. J. P. Considine & J. T. Hooker (arg.), Innsbruck.
- Thomason, S. G., 1980, "Continuity of transmission and genetic relationship" in Traugott, E. C., R. La Brum & S. Shepherd (arg.), *Papers from the 4th International Conference on Historical Linguistics*. Amsterdam: Benjamins, 27-35.
- _____, 1993, "Coping with partial information in historical linguistics" in Aertsen & Jeffers (arg.), 485-496.
- Touratier, Ch., 1990a, (arg.), *Linguistique comparée (Méthode et résultats)*, Université, Aix-en-Provence.
- _____, 1990b, "Méthode comparative historique" in Touratier (earg.), 15-31.
- Tovar, A., 1950, "El problema de los parentescos del vascuence". Berrarg. in 1959, 11-25.
- _____, 1954a, "Sobre el planteamiento del problema vasco-ibérico". Gehiketekin in 1959, 38-61.
- _____, 1954b, "Linguistics and prehistory", *Word* 10, 333-350.
- _____, 1956, "El problema de las etimologías en vascuence". Berrarg. in 1959, 107-116.
- _____, 1959, *El euskera y sus parientes*, Minotauro, Madrid.
- _____, 1966, "La lengua vasca en el mundo occidental preindoeuropeo (preguntas y ocurrencias)" in AAVV, *Problemas de la prehistoria y de la lingüística vasca*, Iruña.
- _____, 1977, "Comparaciones tipológicas del euskera", *Euskera* 22, 449-476.
- _____, 1979, "Vasco y lenguas caucásicas: indicios tipológicos", *Euskera* 24.
- _____, 1981a, "Comparación: lexico-estadística y tipología", *Iker-1*, Bilbo, 139-166.
- _____, 1981b, "Orígenes del euskera: parentescos, teorías diversas", in ZZEE, *Euskal lingüistika eta literatura: bide berriak*, Bilbo, 7-56.
- _____, 1987, "Lenguas y pueblos de la antigua Hispania: lo que sabemos de nuestros antepasados prehistóricos" in Gorrochategui et alii (arg.), 15-34.
- _____, 1997, *Estudios de tipología lingüística. Sobre el euskera, el español y otras lenguas del Viejo y el Nuevo Mundo*. J. Bustamante-ren arg.: Istmo, Madrid. (=Tovar 1977, 1981a, 1981b eta Tovar et alii., etab., mozketak eta aldaketekin).
- _____, et alii, 1961, "El método léxico-estadístico y su aplicación a las relaciones del vascuence", *BAP* 17, 249-81.
- Trask, R. L., 1977, "Historical Syntax and Basque Verbal Morphology: Two Hypotheses", in Douglass et alii (arg.), *Anglo-American contributions to Basque studies: Essays in honor of Jon Bilbao*. Reno, 203-217.
- _____, 1985, "On the reconstruction of Pre-Basque Phonology" in Melena (arg.), II, 885-891.
- _____, 1990, "The -n class of verbs in Basque", *TPbS* 88: 111-128.

- _____, 1994-95, "Basque: the search for relatives (part I)", *Dhumbadji!*, 2: 1, 3-54.
- _____, 1995a, "Origins and relatives of the Basque language: Review of the evidence" in Hualde, Lakarra & Trask (arg.), 65-99.
- _____, 1995b, "Basque and Dene-Caucasian: A critique from the Basque side", *Mother Tongue* 1, 3-82.
- _____, 1995c, "Response to the comments", *Mother Tongue* 1, 172-198.
- _____, 1996, *Historical linguistics*. Arnold: London, NY, Sidney, Auckland.
- _____, 1997, *The history of Basque*. Londres, Routledge.
- Txillardegui, 1977, "Euskararen eta Kaukaso-ko hizkuntzen berezkuneaz", *Euskera* 22, 907-909.
- Uhlenbeck, C. C., 1947a, "La langue basque et la linguistique générale", *Lingua* 1, 59-76.
- _____, 1947b, [1942], "Les couches anciennes du vocabulaire basque", *E-J* 1, 543-581 [C. Van Deyck-ek neerlandertatik itzulia].
- _____, 1947-48, "La langue basque et la linguistique générale", *Lingua* 1, 59-76.
- Uhlenbeck, E. M., 1949/51, "The structure of the Javanese morpheme", *Lingua* 2, 239-271.
- _____, 1952, "The study of wordclasses in Javanese", *Lingua* 3, 322-354.
- _____, 1992, "General linguistics and the study of morphological processes", *OL* 31: 1, 1-11.
- Untermann, J., 1987, "La gramática de los plomos ibéricos" in Gorrochategui et alii (arg.), 35-56.
- _____, 1999, "Joan Coromines y la onomástica de la Hispania antigua" in J. Solà (arg.), *L'obra de Joan Coromines. Cicle d'estudi i homenatge*. Sabadell, Fundació Caixa de Sabadell, 182-192.
- _____ & F. Villar (arg.), 1993, *Lengua y Cultura en la Hispania prerromana. Actas del V Coloquio sobre Lenguas y Culturas prerromanas de la Península Ibérica (Colonia, 25-28 de noviembre de 1989)*, Salamanca, Ed. Universidad.
- Vennemann, Th., 1974, "Topics, subjects and word order: from SXV to SVX via TVX" in Anderson & Jones (arg.), 339-76.
- _____, 1988, *Preference laws for syllable structure*. Mouton de Gruyter, Berlin, etab.
- _____, 1993, "Language change as language improvement" in Jones (arg.), 319-344.
- _____, 1994, "Linguistic reconstruction in the context of European Prehistory", *TPbS* 92: 2.215-284.
- _____, 1997, "Some West Indo-European words of uncertain origin" in Hickey & Puppel (arg.), 879-908.
- _____, 1998, "Etyymology and phonotactics: Latin *grandis* vs. Basque *bandi* 'big' and similar problems", *JIES* 26: 345-90.
- Verd, G. M., 1980, "Sobre la cuestión vascoibérica", *ASJU* 14. 99-133
- Villar, F., 1990, "Indo-européens et Pré-indo-européens dans la Péninsule Ibérique" in Markey & Greppin (arg.), 363-94.
- _____, 1991, *Los indoeuropeos y los orígenes de Europa*. Madrid. 2. arg. hobetu eta gehitua, 1996.
- _____ & J. D'Encarnação (arg.), 1996, *La hispania prerromana. Actas del VI Coloquio sobre Lenguas y Culturas Prerromanas de la Península Ibérica (Coimbra, 13-15 / X / 1994)*, Univ. Salamanca-Univ. Coimbra.
- Vine, B., 1991, "Indo-European and Nostratic", *IF* 96, 9-35.
- Vogt, H., 1940, "La parenté des langues caucasiques". Orain in Vogt 1988, 152-167.
- _____, 1945, "Substrat et convergence dans l'évolution linguistique. Remarques sur l'évolution et la structure de l'arménien, du géorgien, de l'ossète et du turc". Orain in Vogt 1988, 177-192.

- _____, 1954, "Language contacts", *Word* 10, 365-374.
- _____, 1955, "Le basque et les langues caucasiques". Orain in Vogt 1988, 317-343
- _____, 1958, "Structure phonémique du géorgien. Étude sur le classement des phonèmes et des groupes de phonèmes". Orain in Vogt 1988, 344-429.
- _____, 1965, "Some remarks on the glottchronological word-lists". Orain in Vogt 1988, 476-485.
- _____, 1988, *Linguistique caucasienne et arméniene* (= *Studia Caucasologica II*), edited by E. Hovdhaugen and F. Thordarson, Norwegian Univ. Press, The Institute for Comparative Research in Human Culture, Oslo.
- Vovin, A., 1994a, "(Art-iruzkina) Long distance relationships, reconstruction methology and the origins of Japanese", *Diachronica* 11: 1, 95-114.
- _____, 1994b, "Is Japanese related to Austronesian", *OL* 33: 2, 369-390.
- _____, 1997, "The comparative method and ventures beyond Sino-Tibetan: *The ancestry of the Chinese language* ed. by William S.-Y. Wang", *JChL* 25, 308-336.
- _____, 1998, "Nostratic and Altaic" in Salmons & Joseph (arg.), 257-270.
- Wang, W. S.-Y., 1995, (arg.), *The ancestry of the Chinese language*. (= JChS, Monograph Series 8), Berkeley.
- Watkins, C., 1984, "L'apport d'Emile Benveniste à la grammaire comparée" in *E. Benveniste aujourd'hui (Actes du Colloque international du CNRS, Tours, 28-30 septembre 1983)*, Paris, 3-11.
- _____, 1990, "Etymologies, equations, and comparanda: types and values, and criteria for judgment". In Baldi (arg.), 289-304.
- _____, 1993, "El proto-indoeuropeo" in Ramat & Ramat (arg.), 57-114.
- Winston, F. D. D., 1966, "Greenberg's classification of African languages", *African Language Studies* 7, 160-70.
- Zamboni, A., 1988, *La etimología*. Gredos, Madrid. Orig. italiano de 1976.
- Zimmer, S., 1988, "On dating Proto-Indo-European: a call for honesty", *JIES* 16, 371-375.
- _____, 1990a, "On Indo-Europeanization", *JIES* 18, 141-155.
- _____, 1990b, "Dating the loanwords: Latin suffixes in Welsh (and their Celtic congeners)" in A. Bammesberger & A. Wollmann (eds.), *Britain 400-600. Language and history*. Heidelberg, Carl Winter & Universitätsverlag, 263-281.
- Zorc, R. D., 1990, "The Austronesian monosyllabic root, radical or phonestheme" in Baldi (arg.), 175-194.
- Zytsar, Y. L., 1983, "Los numerales del vascuence", *Iker-2*, 709-729.
- _____, 1988, "Quelques comparaisons kharthvélo-basques du domaine du lexique d'élevage", *Euskera* 34, 257-264.
- _____, & Tchaknachvili, T. G., 1989, "Pour quelques comparaisons kharthvélo-basques du domaine du lexique d'élevage", *FLV* 21: 53, 37-44.